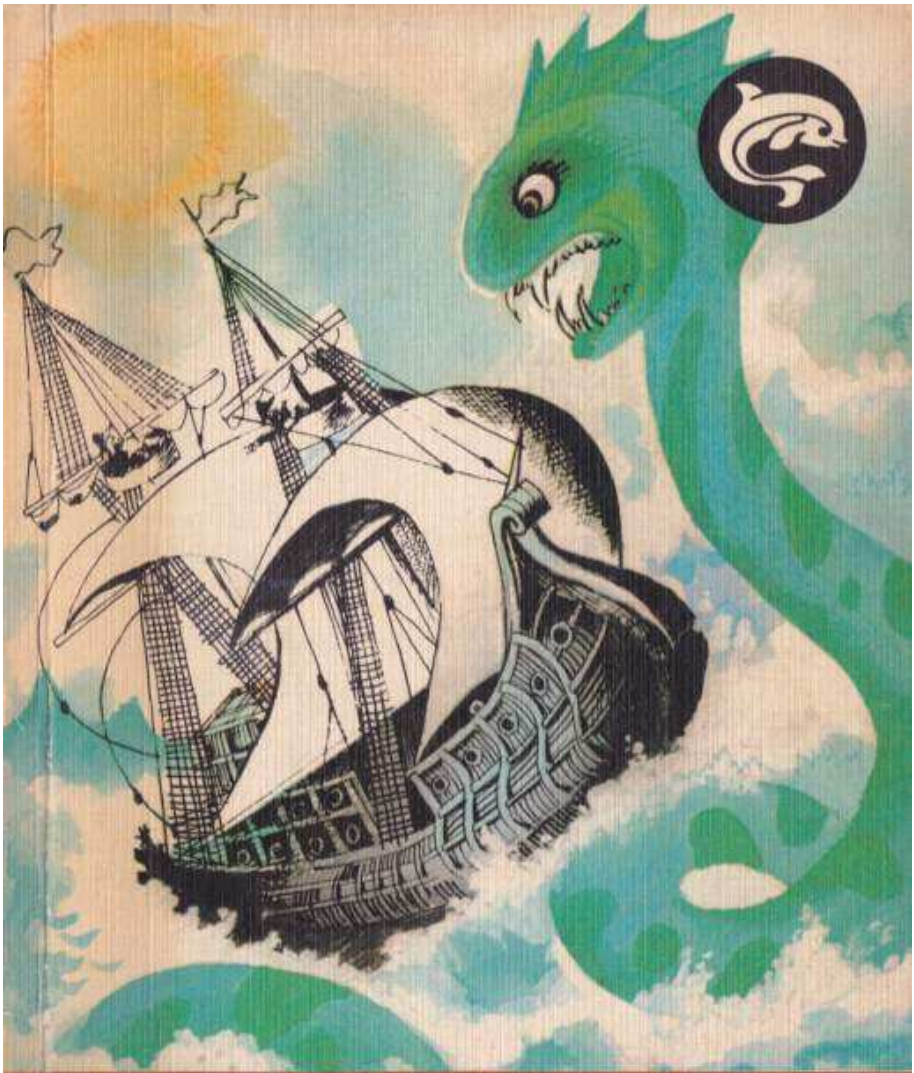

RÁTH-VÉGH ISTVÁN

A TENGERI KÍGYÓ

RÁTH-VÉGH ISTVÁN

A TENGERI KÍGYÓ

MÓRA FERENC KÖNYVKIADÓ

MÉSZÁROS ANDRÁS
Rajzaival

© Ráth-Végh István jogutódja, 1980

A KINCSÁSÓ

Mindig biztos sikerre számíthatott az a könyv, amelyikben a hős kincset talál, minél gazdagabbat. Az olvasó képzeletében felcsillan az arany káprázatos tömege, felszikráznak kék, zöld, vérszín ragyogással a drágakövek, szivárványló sugarakat villant a gyémánt, sápadt fénnyel kígyóznak köztük a gyöngyfüzérek.

A Marseille-t látogató turistának ma is mutogatják If várát. Itt volt fogva a későbbi Monte Cristo, itt fedezte fel előtte az elrejtett kincsek titkát a haldokló Faria abbé. Amiből annyi mégis igaz, hogy egy Faria nevű abbé valóban élt, de semmi köze sem volt Monté Cristo szigetéhez.*

** Joseph-Custodi de Faria 1755-ben, Goa portugál gyarmaton, született, színes bőrű apától. Papnak ment, kalandos életeit élt, a titokzatos hír vette körül az akkoriban még rejtélyesnek tetsző delejezési kísérletei miatt. Egyébiránt sohasem volt If várában, nem is ott halt meg, hanem Párizsban, 1819-ben*

Azt nem lehet tagadni, hogy elrejtett kincsek csakugyan léteznek, sőt talán vannak manapság is. Az emberiség történetének jó része arról szól, hogy az egyik el akarta venni a másikét. Aki a véres marakodásban alulmaradt, ha tehette, menekült, s ha bírta, a kincseit is magával vitte. Ha nem: elásta vagy elrejtette.

De hol lappanganak? Vannak, akik tudják, de ők nem ebből a világból valók. Szellemekről van szó, ezek olykor meg is jelennek, és választottjaikat rávezetik a kincsre, így hitték az elmúlt századokban, s ezen a hiten alapult még egy nevezetes bírósági per is.

A SZELLEM ÉS AZ ELÁSOTT KINCS

Honoré Mirabel marseille-i lakos 1727-ben pert indított Auguier ugyancsak odavaló lakos ellen, 10 000 tallér iránt. A keresetben ezt a tényállást adta elő:

Késő éjszaka volt, éjfél is lehetett, amikor megjelent előtte egy szellem, és közölte vele, hogy egy kert bizonyos részén tekintélyes kincs van elásva. Menjen oda, emelje ki; ennek fejében nem kíván egyebet, mint egy misét a

lelki üdvösségéért, ő el is ment oda, egy Magdaléna nevű majorosné jelenlétében ásni kezdett, s talált is egy súlyos csomagot. Hazavitte, felbontotta: csupa aranypénz volt benne.

Ezután felkereste Auguier-t, akinek 20 tallérral tartozott. Megfizette az adósságát, nyugtát is kapott róla. Ugyanakkor átadott neki 10 000 tallért, hogy őrizze meg számára letétként. Auguier vállalta, s erről elismervényt is. adott.

Az alperes mindent tagadott. Aláírása az elismervényen hamisítvány.

A bíróság ahelyett, hogy a felperest a bolondokházába vitette volna, elhitte az ostoba mesét, és 1727. szeptember 10-én kelt ítéletével elrendelte, hogy Auguier-t le kell tartóztatni, és kínpadra kell vonni. Ez riadtan fellebbezett, s az aix-i parlament az ítéletet meg is változtatta. De nem amiatt, mert szellemek nem léteznek – ennyire a tiszteletreméltó testület elméje nem ért fel. A bizonyítási anyagot nem találta kielégítőnek, mert a felperes javára csupán Magdaléna, a majorosné vallott, de ő is bizonytalanul, ingadozóan. 1728. június 2-án utasította a főügyészt, hogy a nyomozást egészítse ki. Az ügyészség neki is látott, rettentő alapossággal. Ötvenhárom tanút hallgatott ki, el sem tudom képzelni, miféle részletekre.

Másfél évi idő- és munkapocsékolás után végre kerülő úton bár, de igazat adtak a meghurcolt alperesnek. 1729. február 18-án a felsőbíróság kihirdette a véghatározatot: az elismervény hamis, ennélfogva a felperes mint hamisító örökös gályarabságra ítéltetik. Magdaléna asszony mentő akcióját kétévi börtönnel jutalmazták.

Arról nem esett szó, hogy kincseket jelentő szellemek nincsenek, s bolond, aki hisz bennük. Ennyi világosság nem hatolt be a bírói parókák alá.

A TUDÓS IS HISZ A SZELLEMEKBEN

J. D. Schöpflin történelmet tanított a strassburgi egyetemen. Korának elismert tudósa volt, több külföldi akadémia tagja. XIV. Lajos király kinevezett történetírója (1694-1771).

Ugyancsak jeles tudósként tisztelték Dom Augustin Calmet Benedek-rendi szerzetest, sennes-i apátot, nagy sokaságú teológiai művek szerzőjét (1672-1757).

Amikor egyszer Dom Calmet Strassburgban járt és meglátogatta híres tudóstársát, ez átadott neki közlés végett egy ritka érdekességű levelet.

1747. január 1-én kelt, Schöpflinnek egy kirchheimi ismerőse küldte. Ez a csodálatos történet foglaltatott benne:

Valamikor a város közelében egy kolostor állt; a vallásháborúk idején lerontották. A romok közt egy asszonynak különös látományban volt része. Fényes nappal megjelent előtte egy aranyhímzésű püspöki ruhába öltözött szellem, s egy bizonyos helyre elkezdett köveket dobálni, amíg azok egész kis halommá növekedtek. Lutheránus asszony volt, nem hitt az ilyesmiben, káprázatnak gondolta, de másnap a püspök megint megjelent, és hajigálta a köveket. Erre már a titok fúrta az oldalát, és elmondta a dolgot az ott tartózkodó, Cavallari nevű olasz zenésznek.

Cavallari véleménye az volt, hogy a püspök a kolostor valamelyik apátjának lehetett a szelleme, s a kövekkel nyilván elásott kincseknek a helyét akarta jelezni, összeállt a levél írójával, elkezdtek ásni a kövek alatt, és – ó, csoda! – találtak is egy aranypénzekkel megtöltött agyag edényt. A XIV. és XV. századból származó, legfinomabb aranyból vert érmék voltak benne. A két kincsásó megosztozott a leleten, a levél írójának 686 darab jutott.

Eddig a dolog úgy fest, mintha valaki Schöpflin professzort egy fonóba való mesével fel akarta volna ültetni. De a levélíró nem tréfált: bizonyságul a leletből két darab aranyat megküldött a professzornak. Dom Calmet ezeket a tulajdon szemével látta.

Nem is kételkedett a történet hitelességében, csupán az ütött szöget a fejében, hogy hátha a jelenség nem jó lélek volt, hanem maga a sátán. A kételyt mégis eloszlatta azzal az egyszerű okoskodással, hogy ugyan mi haszna lehetett a sátánnak, ha pénzt juttat két úriember zsebébe?

Nem lehetetlen, hogy a két cimbora csakugyan szerzett valahonnan, nem egészen tiszta úton, régi aranypénzeket, s hogy jogos szerzést igazoljanak, belekeverték a díszruhás püspöki lelket. A történetnek nem is ez az érdekessége, inkább az, hogy két komoly tudós a szemenszedett ostobaságot el is hitte.*

** Az esetet Dom Calmet mondja el Dissertations sut les apparitions des anges et sur les revenants et vampires című könyvében (Einsiedeln, 1749. XXVÍII. fejezet)*

TEROPHILE, A KINCSŐRZŐ SZELLEM

Ha komoly férfiak tudománnyal telített koponyájuk egyik zugába beengedték a kincsre ügyelő szellemeket, nem csodálni való, hogy a nép lelkében is tanyát ütöttek.

Magyarországon még a század elején is voltak hivatásos kincskeresők. A falu „tudós ember" néven ismerté őket. Nem voltak csalók, maguk is hittek a tudományukban. Valami apáról fiúra szállt hagyomány rögződött meg bennük, hogy családjukban megvan a kincseket felfedező képesség, de lappangó alakban; nem lehet tudni, melyik nemzedékben tör felszínre. Éppen ezért nem csüggednek, ha a kísérletek balsikerrel végződnek – a fiúból vagy az unokából majd ki fog buggyanni a rejtőző tehetség.

Ezeknek a tudós embereknek volt egy kéziratban keringő segédkönyvük. Így terjengett a címe:

Fő kénszerítése minden léleknek, avagy lelkeknek, akik a levegőégben, földön, vízben, akárhol ők vannak; úgy hogy azoknak egy szempillantás alatt meg kell jelenni, és az emberek kérése szerint cselekedni. Ezen könyvecske Tisztelendő Páter Eberhardus, a Jézus társaságából való pap, és híres nevezetes Baváriában, Engelstadt városában levő Universitásban a Mathesis tudománynak ordinarius Professora által rövid summába foglaltatott.

„Engelstadt"-on természetesen Ingolstadt értendő, de hogy miféle Eberhardus professzor, és hogyan keveredett az együgyű ponyvatermékbe, nem deríthető ki.

A füzet szerint az elrejtett kincseket bizonyos Terophíle nevű szellem őrzi, nagy segédcsapattal. Ezt a Terophilét kell megnyerni kéréssel és imádsággal, esetleg kényszeríteni megfelelő varázslattal, hogy árulja el a kincs helyét. Idézésére ezt a formulát kell használni:

Hallod-e, te Terophile! Idézlek a mindenható Isten, Jézus Krisztus szent nevére, az apostolok és hitvallók szolgálatai nevében, hogy azonnal jelenjél meg szép emberi alakban, minden hamisság nélkül, s hozzál nekem rögtön ötször százezer dukátot, tallért, forintot és egyéb jó pénzeket, kárbunkulusokat, gyémántokat, topázokat, smaragdokat – és mindezeket rakd ide le, ijesztgetés nélkül.

A tudós ember ekként kitanítva, nagypéntek éjszakáján elmegy arra a helyre, ahol a kincset sejti, visz magával szentelt krétát és tömjént, s kört kanyarít maga köré, hogy gonosz lélek ne árthasson neki. Azután elmondja az igéző formulát, és várja, hol lobban fel a kincs helyét jelző láng.

A füzet ezután részletes utasításokat ad, mit kell tenni, miután a kék láng fellobogott. De ezekről már fölösleges lenne szólnom, mert úgy gondolom, a tudós ember fellobbanó lángot csak akkor látott, amikor a kénes gyufájával rágyújtott a pipájára.

NEM MINDENHOL ŐRZIK SZELLEMEK A KINCSET

Leonhard Thurneisser mint orvos, alkimista és bányaszakértő szerzett magának nevet (1531-1596). A bécsi udvar megbízásából Magyarországon is járt, az itteni bányákat tanulmányozta. Berlinben János György választófejedelem mellé szegődött udvari alkimistának. Aranyat ugyan nem csinált, de szerkesztett egy jegyzéket: hol lehet elásott kincseket találni? Szó volt ebben egy életnagyságú, tömör aranyszoborról is. Valamikor egy pogány isten képmása volt, s Nagy Károly idejében elásták. Meg is mondta, hová – ott keresték is, de éppen olyan kevéssé találták meg, mint őt magát, mert időközben jónak látta továbbállni.

Thurneisser teljes jegyzékének nem akadtam nyomára, viszont egy egész könyv került a kezembe, amely elásott kincsekről szóló történeteket gyűjtött össze.*

---

* *Neue Sammlung merckwürdigen Geschichte von unterirdischen Schatzen etc. Von C. E. P. (Breslau, 1756).*

Apuliában – írja a névtelen szerző – volt egy szobor, nyakán ez a felirat volt olvasható:

Calendas Majis orienta sole habebo caput aureum.

Vagyis: *Május 1-én napkeltekor arany fejem lesz*. Mit akart a szobor ezzel a homályos mondattal, a tudósvilág nem tudta kideríteni. Végre egy szaracén fogoly a maga pogány eszével kisütötte. Megfigyelte, hogy május 1-én napkeltekor hová esik a szobor fejének árnyéka, ott ásni kezdett, és csakugyan: egy nagy kincsesládában akadt meg az ásója.

A könyv forrásul Johannes Trithemius (Tritheim) sponheimi apátnak Annales Hirsaugienses című munkájára hivatkozik. Tritheim szerint az okos szaracén 1057-ben akadt a kincsre. Miután eszerint a krónikaszerző apát az esetet mindössze négy és fél század múlva jegyezte fel, valóságában nem lehet kételkedni.

Egy másik könyvben, de már szigorú bírálat köntösébe öltöztetve, egy újabb kori, kevésbé sikeres kincskeresésről olvastam.*

** Emil König: Ausgeburten des Menschenwahns etc. (Rudolfstadt, 1893)*

A Brandenburg városa melletti Marienbergen valamikor egy 938-ban épült templom állott. Hogy, hogy nem, abba a hírbe keveredett, hogy valahol a falaiban óriási kincstömeg van elrejtve. A hírek I. Frigyes Vilmos porosz király fülét is megcsiklandozták, mire hatalmi szóval elrendelte, hogy a templomot le kell bontani. Ürügyül azt találta ki, hogy Potsdamot fallal akarja körülkeríteni, ahhoz kellenek a kövek. A városi tanács ijedten tiltakozott; még azt is felajánlotta, hogy annyi vadonatúj követ szállít Potsdamba, amennyi csak kell, csak a történelmi fontosságú műemléket hagyják békében. Hiába, a nekicsábult király nagy költséggel lerontatta a falakat. Találtak is követ, téglát és vakolatot.

Egyebet semmit.

A MEXIKÓI SZIKLABARLANG TITKA

De hát ezek mind régi dolgok, abból az időből, amikor az emberek még hiszékenyek voltak. A mai kor embere – ugyebár? – csak azt hiszi el, ami a bizonyítékok választóvizében kiállta a próbát.

Íme, mit mond el J. W. Müller báró, a természettudós és utazó (1824-1866), észak-amerikai útjáról írt könyvében*:

** Reisen in den Vereinigten Staaten, Nordamerikas, Canada und Mexikó (1865)*

Amikor a spanyolországi Bourbon-dinasztia trónja ingadozni kezdett (1820), a mexikói alkirály felszedelőzködött, és hazaindult Spanyolországba, hogy a gyarmaton összerabolt kincseivel a király segítségére legyen. A sok milliónyi pénzt és egyéb drágaságot öszvérekre rakták, és elindították a tenger felé.

Ennyi készülődést nem lehetett titokban tartani, összeverődött egy kalandorcsoport; elhatározták, hogy a kincset itt marasztják hazai földön, minek menjen veszendőbe idegenben. A hazafias útonállók közt volt egy pap is. Erről később.

A banda lesbe állt, egy útszorosban meglepték az aranykaravánt, a kíséretet az utolsó emberig lemészárolták, s az öszvéreket külön-külön csoportokban, egy előre megbeszélt helyre terelték.

Ez egy 1000 láb magas, meredek sziklafalba nyíló barlang volt, ahová csak kötélhágcsón lehetett bejutni. Ide hordták be a kincset, a barlang száját kövekkel eltorlaszolták, minden nyomot gondosan eltüntettek. Azután hazaszéledtek, és várták a kedvező alkalmat az osztozkodásra.

Addig is igyekeztek azt a hírt terjeszteni, hogy az aranykaraván csak mese, az alkirály találta ki alibinek, mert a kincseket ő maga lopta el. Spanyol gyarmati kormányzóról volt szó, a hírt mindenki el is hitte.

A várakozási idő nem telt el egészen tétlenül. A tagok felismerték azt a számtani tételt, hogy minél kevesebben osztoznak valamin, annál több jut egyre. Kisebb csoportokra bomlottak, egyik a másikat legyilkolta, s a kölcsönös irtásnak az lett a vége, hogy az alapítók közül már csak a pap maradt életben, de már ő is a végét járta. Amikor halálos ágyán – helyesebben: szalmazsákján – feküdt, nem tudott belenyugodni, hogy a titok terhével menjen a másvilágra. Elárulná, de kinek? Megint csak spanyol kalandoroknak?

Ismert egy német embert, annak a Humboldt Sándornak honfitársát, aki annak idején Mexikót is tudományosan átkutatta. A nagy tudós emléke iránti tiszteletből felfedte a titkot a német embernek.

Kukoricaszár vánkosa alól kihúzott egy térképet is, a barlang pontos helyrajzával. Aztán meghalt, amint azt Faria abbé is megcselekedte If várában.

A német összeállt egy barátjával, a térkép nyomán átvergődtek az őserdőn, és megtalálták a sziklafalat.

S hát a barlang? Most már azt is feltárhatták volna, de nem kutattak tovább. Mi hasznuk lett volna belőle? A mexikói kormány megneszelte volna a dolgot, és rátette volna kezét az egész kincsre mint államvagyonra.

A mérhetetlen értékű kincstömeg ma is ott rejtőzik a sziklafal kebelében. A barlang száját benőtte a délszaki bujaságú bozót – elporladtak már a titok ismerői is.

Szép, szép – mondja mármost az olvasó –, de hát hogy vagyunk a bizonyítékokkal, hogy mindez valóság, nem mese?

Íme: Müller bárónak maga az a német ember mondta el, akire a haldokló pap rábízta a titkot.

Ez is szép – mondja az olvasó. – De Müller báróról ismeretes, hogy nemcsak elméleti tudós volt, hanem egyben gyakorlott hegymászó. Nekivágott a Popocatepetl tűzhányónak is, s csupán a legvégső kimerülés akadályozta meg, hogy a kráterig feljusson. Ehhez képest a sziklafal meredélye csak kezdeti nekigyürkőzést jelenthetett. Miért nem tett jelentést a me-

xikói kormánynak, s miért nem vállalkozott ő maga, hogy majd megszólaltatja a barlang elnémított száját?

A választ ő maga így adja meg:

Ámbár a közlés hiteles forrásból ered, és minden részletében fedi a valóságot, a körülmények mégis arra kényszerítenek, hogy a színtérről ne szóljak, és a részes személyek nevét elhallgassam.

A KALÓZOK KINCSE

Ugyancsak a múlt század húszas éveiben történt, hogy kalózcsapatok kirabolták a perui templomokat. A temérdek kincset, köztük a limai székesegyház drágakövekkel kirakott arany kegyszereit nem sikerült magukkal vinniük, tehát elásták egy Madeirától délre eső kis szigeten, a Cukorsüveg nevű hegy tövében.

A kalózokat utóbb összefogdosták és felakasztották, egynek azonban sikerült megmentenie a bőrét. Ez utóbb beállt hajómesternek egy Kína és Anglia közt közlekedő ópiumcsempész hajóra. Múltját senki sem ismerte, csupán a kapitány előtt leplezte le magát, amikor az Indiai-óceánon halálosan megbetegedett.

Gróf Monté Cristo olvasói sejteni fogják, ami következett. A haldokló kalóz kivett tengerészládájából egy vitorlavászonba burkolt csomagot. Az elásott kincs pontos helyszínrajza volt benne, ezt átadta a kapitánynak, hálából, amiért a hajón mindig jól bánt vele.

A kapitány ezután néhány vállalkozó társával együtt kibérelt egy *Aurea* nevű kis hajót, s meg is találta a szigetet. Sziklás, kietlen hely volt, ember nem lakta, csupán ijesztő nagyságú tengeri rákok mászkáltak a parton. Megtalálták a Cukorsüveg-hegyet is, valamint a kincsnek a térképen megjelölt helyét. Nekiláttak az ásásnak, de nem győzték sokáig – a kemény munka úgy elgyötörte őket, hogy kénytelenek voltak abbahagyni és hazavitorláztak.

Mindez a múlt század vége felé, a 80-as években történt. A kapitány akár berámázhatta a térképét.

De megint akadt hívőre egy londoni ügyvédnek, dr. Knightnak személyében. Ez amolyan műkedvelő tengerész volt, saját jachtján szokott messzi tengereken elkóborolni. Az *Aurea* kezdeti sikere föllelkesítette, beavatta a titokba még kilenc barátját, s most már egy nagyobb, jobban fölszerelt

hajón indultak el a puszta szigetre. 150 főnyi legénység volt rajta s minden szükséges technikai eszköz: fúrógépek, emelődaruk stb.

Sikerült is a dagály csapkodta, félelmes szakadékokkal át- meg átbarázdált, vulkanikus sziklaszigeten partra vergődniük. Megtalálták a Cukorsüveget s az Aurea próbálkozásának nyomait. Folytatták a munkát, három hónapig fúrtak, ástak, robbantottak, és hegyet raktak a kiemelt földtömegből. Éheztek és szomjaztak, mert csak nagy küszködéssel lehetett a parttól messze horgonyzó hajóról élelmet szállítani a szigetre. Napégette, viharverte, barnára cserzett ábrázatukat ellepte a gondozatlan szakáll bozótja, s végül a londoni urak szökevény fegyencekhez kezdtek hasonlítani.

És a templomok kincsei?

Még csak egy aranykelyhet sem találtak, amelyből ihattak volna a nem sikerült kaland emlékezetére. Mert természetesen ők is felhúzták a horgonyt, és búcsút intettek a Cukorsüvegnek.

Mégis van a történetnek egy ki nem bogozható részlete. Bizonyos, hogy a kapitány is, a Knight-társaság is egy térkép alapján jutott el a lakatlan szigetre, s csakugyan megtalálták a Cukorsüveg-hegyet. Tehát valaki már járhatott a szigeten. S itt hiányzik egy láncszem: ki volt az a valaki? Csakugyan kincseit rejtő kalóz? Vagy vihartól ide kivert csempész? A haldokló kalóznak Faria abbéra emlékeztető végjelenete nagyon is novellaszerűen hat – de forrásom a hitelességére igényt tartó komolysággal, igaz történetként mondja el.*

** Anton Mayer: Piraten. (Berlin, é. n.). Könyvét a szerző „tényközlésnek" (Tatsachenbericht) mondja, de nem jelöli meg, hogy az adatokat honnan vette.*

A TÖLGYEK SZIGETÉNEK REJTÉLYE

Méreteikben sókkal nagyobbak voltak azok az expedíciók, amelyek az Új-Skóciához tartozó Tölgyek Szigetének (Oak Island) kincseit igyekeztek felkutatni: több százezer dollár ment rájuk munkában és felszerelésben.

Oak Island nem valami zord, kopár, szakadékos bérctömeg, hanem lombos erdővel borított, zöld folt az óceánon. 1795 nyarán három fiatalember egy tengeri kiránduláson arrafelé vitorlázott, s a tölgyerdő szépsége partra csábította őket. Lombkoronáival összeboruló ősvadon fogadta őket, s amint beljebb nézelődtek, egyszerre csak irtás nyomai tárultak eléjük.

Itt emberek jártak!

Egy tisztás közepén magányos tölgyre akadtak; egyik vastag ágát valamikor levághatták; a seb behegedt, de hajdani fejszecsapásokról panaszkodott. Találtak egy régimódi tengerészpipát és rézpénzt is, rajta az évszám: 1713.

Ahogy tovább kutattak, észrevették, hogy a talaj egy helyen süppedékes. Nekiláttak, hogy a laza homokot elhordják, s csakhamar egy kitapasztott aknát fedeztek fel.

Erre felrévültek emlékezetükben a kalózok elrejtett kincseiről keringő tengerészlegendák. Hátha a szerencsés véletlen őket igazította nyomukra? Tovább ástak és ástak megfeszített erővel, le is jutottak három méter mélységig, de itt egy kemény gerendapadozat állta el az útjukat. Ezzel már nem tudtak megbirkózni. Visszahányták a földet, simára taposták, és iparkodtak hazafelé.

Otthon elmondták a kalandjukat az ugyancsak új-skóciai Truro városban lakó, dr. Lynds nevű fiatal orvosnak. Erre is átragadt a kincskeresés láza. Összehozott egy társaságot, s most már az aknát nagy erővel túrták és vájták. Eljutottak a gerendapadlóig, ezt keresztül is törték, de ahogyan a munka továbbhaladt, megint csak egy újabb padló zárta el az utat. Akárcsak egy hatalmas ládának tetejére és fenekére akadtak volna. Tovább csak, még tovább – de váratlan buggyanással víz tört elő a mélyből, s a munkások alig tudtak idejében menekülni előle. A munka megint csak abbamaradt.

Fél század telt el. Új vállalkozók új módszerekkel kísérelték megközelíteni az akna titkát, de a víz megint csak elárasztotta azt, és elmosta a vállalkozók dollárjait.

Az utolsó roham 1896-ban történt. Az addigi balsikert a kezdetleges eszközöknek tudták be – majd most a makacs akna meg fog ismerkedni a modern technika fegyvereivel. Truróban és Halifaxban részvénytársaság alakult a kincs napvilágra hozatalára, s a Tölgyek Szigetét ellepte a munkások serege, az erdő csendjét felverte a legmodernebb gépek és szivattyúk zakatolása.

Húsz újonnan fúrt aknával vették körül a régit, hogy elvezessék belőle a vizet. A fúrógépek harminc méterig hatoltak le a mélybe. S újra meg újra gerenda- és deszkapadlók, mintha összesen hét óriási ládát vagy szekrényt süllyesztettek volna egymás tetejébe. A gépek felszínre is hoztak több gyanús apróságot: fémdarabokat, farészecskéket – sőt a reménységek leghatalmasabb fújtatóját: egy pergamenfoszlányt, rajta elmosódott betűkkel ... A munka iramа mégis megtorpant. A vízzel még csak elbántak volna, de mintha a kút feneke mágneskővel lett volna kirakva: magához szívta a részvénytársaság utolsó dollárját: is.

A Tölgyek Szigetének aknája a legtalányosabb valamennyi kincset sejtető rejtekhely között. 10-12 centiméter vastag fedelű és fenekű ládák egymás tetejében, de üresen, s mégis valamelyes tartalom nyomaival! Ha nem kincsesládák voltak, kicsoda és mi célból szánta rá magát a hallatlan fáradságos munkára? Vajon az igazi féltenivalóért, legyen az kincs vagy akármi más, még mélyebbre kellett volna szállni?

Amerikában sok minden haszontalanságra szokták kidobni a pénzt. Lehet, hogy újra összehoznak most már több millió dollárt, s a legeslegmodernebb felszereléssel csakugyan fognak találni egy tízmilliomod értékű aranyat.

KINCSEK A TENGER FENEKÉN

A vizek mélyén valóban felmérhetetlen értékű kincseket tart fogva az iszap és a hínár.

A vitorlás hajók korszakában úgyszólván minden napra esett egy vagy több hajótörés. A tengeri ütközetek is megtették a magukét. 1588-ban az angolok tönkreverték a győzhetetlennek címzett spanyol hajóhadat, és rengeteg arany süllyedt a tenger fenekére. A spanyolok aranyát követte az ezüstjük. A nyugat-indiai bányák kincseit az úgynevezett „ezüstflotta” szállította az anyaországba – ami közülük angol kézre nem jutott, a tárnák mélyeit az óceán mélységeivel cserélte fel.

A kereskedelmi hajók gyomra is tele volt olykor aranyrudakkal, aranypénzekkel – s ha az ilyent netán a parti sziklák közt érte el végzete, a kincskeresők egész raja látott neki, hogy a tenger zsákmányából valamit visszaszerezzen.

S ez nem könnyű feladat. Előbb meg kell találni a hajóroncs helyét, azután megvárni az időt, amikor a tenger belefárad a hullámverés játékába, és egy darabig veszteg marad, s csak ekkor kerülhet sorra a búvár, hogy odalenn tapogatózzék a kincs után.

S mikor az angol kormány Ausztrália és Tasmania benépesítésével foglalatoskodott, hajói állandóan hordtak oda minden szükséges holmit, köztük a legszükségesebbet, a pénzt. 1855-ben a *Catherine Shearer* nevű háromárbocos hajó is ilyen járatban volt, de valahol a part közelében elsüllyedt, éppen csak a legénység menekült meg. Negyedmillió fontra becsülték az odaveszett aranypénzt.

Csak nagy sokára, 1928-ban sikerült egy búvárnak a hajóroncs pontos helyére ráakadnia. Nagy volt az izgalom. Az egész környék lakossága odacsődült, amikor a tenger elcsöndesedett, és elérkezett a leszállás órája.

Megtörténtek az élőkészületek, a búvár lebocsátkozott a mélybe. Nem tévedett, ott volt lába alatt a hajóroncs. De merre van a kincs? Hosszas keresgélés után egy sor agyag edényre akadt. Volt köztük egy hatalmas, kétfülű kancsó, olyan nehéz, hogy alig bírta megemelni. Megvan, ebben lesz az arany!

Jelt adott, felhúzták. A súlyos edényről letisztogatták a rárakódott moszatot. Előtűnt egy cédula, rajta valami felírással. Most, most mindjárt megtudjuk, mit rejt a kancsó hatalmas öble!

A betűk egyre olvashatóbbá világosodtak, végre kibontakozott a teljes felirat: *Rum a kapitány számára*.

EGY REJTÉLYES EMBER REJTÉLYES KINCSE

Mit érezhetett az átlagos olvasó akkor, amikor a fülébe dobolták, hogy ez vagy az a milliárdos ennyi meg ennyi milliárdoknak a boldog tulajdonosa? Szürke közönnyel siklott el a híren? Vagy sárga irigység lepte meg? Avagy a felháborodás piros vérhulláma öntötte el, amiért ekkora vagyont egyetlen ember szorongat a markában? Érezhetett akármit, csupán a képzelete gyulladt fel nehezen. Vállalat, részvénycsomag, ingatlan, bankbetét: csupa száraz adat, nincs a regényesség zománcával befuttatva.

Milyen másképpen izgatja a képzeletet az arany sápadt fénye, az ezüst fehér csilláma, drágakövek szivárványos szikrázása! Az, amit úgy hívnak: kincs. Ettől lobban lángra a képzeletek parazsa,- ez táplálja és éleszti a tüzét.

Az a kincs, amelyről most szólni fogok, nem volt sem elásva, sem elfalazva, sőt nagyon is a világ szeme előtt csillogott-villogott, mégis rejtély tapad a történethez. Gazdáját, aki összegyűjtötte, ugyancsak a rejtélyesség köde veszi körül, pedig életének utolsó két évtizedét a legnagyobb nyilvánosság előtt élte le, Velencében, a dózsepalota tőszomszédságában.

Kincsszerző éveiről csak annyit tudunk, amennyit ő maga mesélt el, ez pedig veszedelmesen hasonlít a meséhez.

1654. február 10-én Korfu város közjegyzője előtt megjelent Jean Thiery ottani lakos, és írásba foglaltatta végrendeletét.

A végrendelet – kissé szokatlan módon – mindenekelőtt beszámol a végrendelkező személyi viszonyairól. Hol és mikor született. Ki volt apja, anyja. Hogy hívták testvéreit és egyéb atyjafiát. Azután elmondja életének történetét. Franciaországban született, ott élt tizennégy éves koráig, ekkor a kalandvágy világgá kergette, és megszökött a szülői házból. Rokonságának azóta sem adott hírt magáról. Itáliába került, és pincérgyerek lett egy bresciai szállodában. Itt megismerkedett egy Tibaldy Atanáz nevű görög kereskedővel. A görögnek megtetszett a fiú, magához vette, s ezentúl Jean Thiery hű kísérője lett új gazdájának tengeri útjain.

Egyszerű, polgári sors idáig.

Most kezdődik a kaland.

Egyik tengeri útjukon rettenetes vihar támadt rájuk, és a hajó mindenestül elsüllyedt. Csak ketten vergődtek partra: a görög és szolgája. A szerencsésen megúszott katasztrófa szorosabban kapcsolta őket egymáshoz: a fiú titkárrá, bizalmassá, baráttá lépett elő. Mégpedig egyetlen baráttá, mert az öreg Tibaldynak nem volt senkije a világon. A barátság pecsétje egy végrendelet volt, ebben a dúsgazdag kereskedő minden vagyonát Jean Thieryre hagyta.

Most egy húszesztendős hézag következett. Mit csinált ez idő alatt a pincérgyerekből lett hajótulajdonos? Vajon békés kereskedéssel szaporította a vagyonát? Vagy az lenne igaz, amit utóbb beszéltek róla, hogy kalózként járta a tengereket, és úgy szerezte a kincseit? Csakugyan, az óriási vagyon legfontosabb része mögött a fekete lobogó árnyát látjuk felsötétleni.

Hetvenöt éves volt a vén kalóz, amikor a korfui közjegyző előtt végrendelkezett. Élete történetének felvázolása után kijelentette, hogy immár visszavonul az üzletektől, és elköltözik Velencébe, ott akarja hátralevő napjait a szegények istápolásával eltölteni, örököseivé a franciaországi Champagne-ban lakó édestestvéreit, illetve azok leszármazóit nevezte ki. Tett néhány kegyes hagyományt is, továbbá hatezer szentmisét rendelt a lelke üdvösségéért.

A tengeri levegő jót tehetett az öregúrnak, mert hátralévő napjai még 22 esztendőre terjedtek, 1676-ban, kilencvenhat éves korában halt meg.

A vagyon leltározását Velence főtisztviselői végezték, amint a leltár mondja: a legnagyobb gondossággal és a formák szigorú megtartásával. Tekintettel a franciaországi örökösökre, a hagyaték tárgyait francia pénzben értékelték. Bajos lenne kiszámítani, hogy ez a francia pénz, a livre tournois, mekkora vásárlóerőt jelentene manapság, annyi mindenféle tényezőt kellene összehangolni.

Hadd végezzek előbb az apró-cseprő, háztartási limlommal. Íme:

Tizenkét ágy különféle szövetekkel kárpitozva. Százegy egyéb drága bútor. Negyvenegy nagy és kis tükör.

Ezek a számok még így is meglepően hangzanak, hát még ha elgondoljuk, hogy nem rekamiékról és kombinált bútorokról van szó, hanem oszlopos és mennyezetes ágyakról, hatalmas, faragott szekrényekről, remekbe készült velencei tükrökről, nehéz selymekről és brokátokról. Leltári értékük 400 000 livre.

Külön szenvedélye lehetett az öregúrnak az ezüstvázák gyűjtése. Ezek két nagy ládát töltöttek meg; mindegyikük két mázsát nyomott. Érték: 400 000 livre.

Minderre a nagyúri pompára temérdek karos gyertyatartóról sugárzott a kellő világítás. Hat láda telt meg velük, egyenként három mázsa súlyban. A tizennyolc mázsányi ezüst értéke: 180 000 livre.

Különös módon istápolhatta Jean Thiery a velencei szegényeket, ha ehhez egyebek közt tizenhét mennyezetes ágyra és negyvenegy tükörre volt szüksége! S hát miféle szerény hajlék volt az, ahol életének utolsó napjait eltengette? A leltár arról is megemlékezik.

Három egybeépített ház a dózsepalota tőszomszédságában, értékük: 1 800 000 livre.

A leltár egyre káprázatosabb lesz.

Egy négy láb magas és ugyanolyan széles láda, telve aranyrudakkal. Hat hordó, színültig telve aranyporral. A leltár mellé még egy jegyzék volt csatolva, ennek az adataiból kivehetőleg az aranykincs értéke 70 millió körül lehetett.

Némi költőpénzt is tartogatott az öregúr, aligha a szegények istápolására. Találtak nála 80 000 ezüstdukátot és 50 000 Lajos-aranyat. Volt még több készpénze is, de 800 000 tallért kiadott kamatra a Velencei Köztársaságnak.

Akadt még két zacskó is: amikor kibontották, csupa merő drágakő omlott ki belőlük. Érték: hárommillió.

Most következik a hagyatéknak az a része, amely az egész Thiery-ügyet rejtélyessé avatja. A leltár szárazon csak ennyit mond róla: „Három új hajó, megrakva értékes áruval. Ezek Jean Thiery halála után érkeztek. Becsértékük 40 589 000 livre.”

Itt meg kell állapodnunk. Az öreg nábob halála után még három hajó köt ki Velencében, és rakományukat pontosan, az ezresekig menő részletességgel veszik számba. De hiszen ő akkor nemcsak a szegényeket istápolta, hanem folytatta az üzletét halála napjáig!

Mi lehetett ez az üzlet?

A jelek arra mutatnak, hogy Jean Thiery hajói mint kalózok cirkáltak a tengereken. Persze más a kalóz, és más a tengeri rabló. Emezek közönséges vízi haramiák voltak, kifosztottak minden útjukba vetődő hajót, és legyilkolták az utasait. A kalóz csupán az ellenséges államok hajóira vadászott, mégpedig a saját kormányának a hivatalos engedélyével. A pénzt akárhányszor rangbéli uraságok adták a vállalkozáshoz, s ennek fejében megkapták a zsákmány megfelelő részét mint a befektetett tőke után járó tisztei polgári hasznot.

Az öreg pátriárka koránál fogva már nemigen foglalkozhatott rendes tengeri kereskedéssel, tehát csakis arra lehet gondolni, hogy pénzével Velence szegényei helyett Velence kalózait istápolta. Ezek azután a kaland végeztével hűségesen el akartak számolni a zsákmánnyal, nem tudván, hogy időközben megbízójuk elhajózott a mennyei vizekre.

Így már fény derülne arra, hogy miféle hajórakomány lehetett az, amelyet a leltár harminchatszor annyira becsült, mint az aranyrudakkal bélelt ládát!

Ennyit a rejtélyes kincsek rejtélyes gazdájáról.

Most kezdődik az örökség rejtélye.

A mesés hagyatéknak híre futott Franciaországban. Azazhogy nem futott, csak cammogott, mert tíz év is beletelt, amíg a Thiery család füléhez elérkezett. Nosza előrajzottak a lefolyt század alatt sok száz főre szaporodott Thieryk, s annyi keresztlevelet, halotti bizonyítványt, leszármazási táblázatot és egyéb okiratot lobogtattak, hogy akár egy kalózhajót el lehetett volna a szelükkel hajtani!

A francia kormány is beavatkozott, mert egy külföldön elhalt francia polgár hagyatékáról volt szó. Kiküldött egy különbíróságot, hogy vizsgálja meg az igények jogosságát. A vizsgálat persze évtizedekig húzódott el, mert a Thieryk úgy szaporodtak, mint az egerek. 1790-ben a francia hivatalos lap, a *Moniteur*, már kétezer Thiery igénylőről számol be! Egér helyett inkább patkányt kellett volna mondanom, mert a temérdek örökös úgy összekuszálta az ügyet, hogy valóságos jogi patkánykirály lett belőle. Hol elővették, hol pihentették, de a sok pihentetés nem tett jót neki, mert közben kitört a forradalom, és a hatóságoknak egyéb dolga akadt, mint Thieryék patkányfészkében kotorászni.

Következett a direktórium, majd Napóleon hadai dübörögtek végig Európán – végre a restauráció alatt az örökösök lélegzethez jutottak. „Egyesülésben az erő” – gondolták, valamennyien összeálltak, és közösen indultak rohamra. Egyelőre csak a 800 000 tallért követelték, amely összegnek idő-

közben a kamatok kamatjaival huszonhétmillió frankra kellett szaporodnia. Miután a pénzt Jean Thiery a Velencei Köztársaságnak adta kölcsön, visszafizetésre Ausztria mint a köztársaság jogutódja köteles.

A francia kormány támogatta az igénylőket, s így az osztrák kormány kénytelen volt az ügyre komolyan ráfeküdni. Ráfeküdt, és agyon is nyomta. Temérdek kutatás, nyomozás és illő bürokratikus huzavona után végre kijelentette, hogy legőszintébb sajnálatára Velencében nemcsak a 800 000 tallérnak nincsen nyoma, de még annak a banknak sem, ahová annak idején Jean Thiery a pénzt befizette. Ami a többi vagyont illeti, nem találtatott sem egy dekányi arany, sem egy árva székláb, házaknak nyoma sincs: hajókról pedig még a hagyomány sem emlékezik meg.

Az örökösök számára nem maradt egyéb probléma, mint hogy azon törjék a fejüket, hová lett az Ezeregyéjszaka kincse. Akár abban is megnyugodhattak, hogy a pénzt elvitte Bonaparte, amikor Velencét megszállta; a többit elhordták a katonái, vagy megőrzés céljából magukhoz vették a szomszédok, ezektől pedig ellopták gonosz emberek.

Ez a Thiery-kincs története.

Rejtélyes ember rejtélyes módon szerezte, és rejtélyes módon tűnt el a semmiségben.

A *LUTINE* MILLIÓI

A *Lutine* angol fregatt volt, s Anglia és Hollandia közt közlekedett, amikor a két állam háborúban volt egymással.

1790-ben a hadihajó rakománya egyebek közt egymillió font értékű arany volt, részint kivert pénzben, a hadsereg számára, részint rudakban, londoni kereskedők megbízásából. De sohasem érkezett meg semmiféle kikötőbe. Egy nagy erejű orkán birokra kelt vele, és a hollandiai partok közelében kincsestül, emberestül a tenger fenekére nyomta,

A béke helyreálltával az angol kormány, közösen a károsult kereskedőkkel meg akarta menteni a menthetőt, s mentő csapatot szervezett a hajó kincseinek kiemelésére. Azonban a szándék sziklába ütközött: Hollandia kijelentette, hogy a hajó az ő felségvizein süllyedt el, tehát minden rakományával egyetemben Hollandiát illeti.

Megindultak a diplomáciai tárgyalások a két állam közt. Természetesen úgy haladtak előre, mint szélcsendben a vitorlás hajó. Fél század is eltelt, amíg az angol kormány a kutatási engedélyt kitiporta.

Közben a hajó és a tengervíz sem fért meg egymással. A fregatt fateste rothadni kezdett, itt-ott szájjel is esett, s az aranyrudak befúrták magukat a fövenybe.

1857-ben történt az első mentési kísérlet, majd négy éven át bolygatták a roncs belsejét, sikerült is a pénz egy részét megtalálni, de ez nem tett ki többet 40 000 font sterlingnél.

Azután hosszú szünet következett, ezalatt a tenger tovább rágta a gerendákat, és a föveny tovább nyelte a kincsesládákat. 1911-ben a kormány még egyszer rászánta magát egy kísérletre. Nagyszabású vállalkozás volt, milliónyi tonna homokot mozgattak meg, viszont az eredményt csak grammokban lehetett lemérni: öt gramm arany volt mindössze.

De találtak még valamit: a *Lutine* harangját. Felhozták, elvitték Londonba, és felfüggesztették a Lloyd Társaság egyik termében (Underwriter's Room). Lloydék tudvalevően számon tartják a világ valamennyi hajóját, s a Társaság középpontja mindannak, ami a tengeri kereskedelem és hajóbiztosítás terén történik. Nemcsak azt tartják nyilván, amit a hajókról tudnak, hanem azt is, amit nem tudnak. Vagyis hogy egy hajónak meg kellett volna érkeznie valahová, de ez nem történt meg. Ha azután hosszabb idő múlva megjön a fekete hír, hogy a hajó elveszett: megkondítják a *Lutine* harangját.

Ettől a perctől fogva szünetelnie kell a hajót illető bármiféle üzletkötésnek, mindaddig, amíg a hiteles hírt hivatalosan közzé nem teszik.

AZ ARANYÁSÓ

Ismeretes, hogyan pattant ki Kalifornia aranytermő földjének titka.
Nem szellemek árulták el, legendák sem szóltak róla, a véletlen játéka volt csupán.

1848-ban a svájci Sutter kapitány, nagy földbirtok ura, meg akarta nagyobbítani egyik fűrészmalmát. A régi patakmeder szűk volt ehhez, ki kellett szélesíteni. Minek ide emberi kéz munkája – gondolta –, majd ás tágabb medret maga a víz. Felhúzatta a zsilipet, a víz rohammal tört elő, feltúrta a földet, és jobbra-balra hányta az iszapot. A kapitány egyik embere kíváncsiságból belemarkolt az iszapba, s amint a kezét kihúzta, aranyszemcsék csillogtak a tenyerén.

Sutter ásni kezdett, s ahol csak az ásó alól kifordult a föld, megcsillant az emberiség vágyképe és átka egyben: az arany. A dolgot nem lehetett

titokban tartani. Híre ment, hogy itt a föld arannyal van beültetve, s az aranyszüret reményétől előre megrészegült kalandorok ezrével rohamozták meg az új Eldorádót.

A föld csakugyan rácáfolt a közmondásra: itt mind arany volt, ami fénylett. De lidércfény volt ez: lápra, ingoványra csalogatott.

A kiábrándulás azzal kezdődött, hogy a kincskeresők nyakába szakadt a minden képzeletet felülmúló drágaság. Aki csak szerét ejthette, faképnél hagyott kapát-kaszát, és elment aranyat ásni.

Ennyi temérdek ember számára nem volt elegendő eleség, de ha lett volna is, nem akadt ember, aki szekérre rakja és elszállítsa.

A liszt fontjának ára felment 50 aranyfrankra*. Egy darab tojásért 125 frankot kértek, egy kis doboz szardínia ára felszökött 200 frankra. Ugyanígy tombolt a drágaság az élet egyéb területein is. Egy ásó ára 150 frank volt, egy vaslapáté 200. Az indián munkást azelőtt fél frank napszámmal zsarolták ki, most azonban ő került felül, és nem ment el 100 frankon alul.

** Fizetési eszköz a spanyol real volt, de francia forrásom az árakat átszámította francia frankra, s nem lett volna értelme, hogy egyenként visszaszámítgassam spanyol értékre, onnan megint magyarra.*

Aki magánosan, segítség nélkül dolgozott, sohasem lehetett bizonyos benne, hogy amit talált, haza is viheti. Az idecsődült söpredéknek is volt alja: ez a kezét nem munkára használta, hanem hogy ellopja a másik keze munkájának gyümölcsét. És jó, ha még csak meglopták – az is fenyegette, hogy hazamenet egy ólomgolyót kap az aranyáért.

Benn a városban pedig lesett rá a hivatásos kártyás, s aranypor és aranyrög itt ment át a leggyorsabb metamorfózison: átváltozott itallá.

Voltak persze, akik a bár helyett a bankba igyekeztek, oda hordták az aranytermést, s a végén vagyonnal tértek meg hazájukba. Viszont másokat megrészegített az ölükbe hullott kincs: azt sem tudták, mit kezdjenek vele, és szétdobálták a legesztelenebb módon. Nemcsak Kaliforniában, másutt is, Ausztráliában, Transvaalban, Szibériában – mindenütt, ahol műveletlen kalandornép esett neki a frissen felfedezett aranytelepeknek.*

** A legrikítóbb példákat dr. Ernst Schultze könyvében olvastam: GOLD (Leipzig, 1940)*

Ausztráliában vagyunk. Bemegy az egyik szerencsefia a vendéglőbe, és rendel egy „tíz font sterlinges" ebédet. A vendéglősné menti magát; olyan drága ételei nincsenek, legfeljebb ötshillingeset szolgálhat fel. „Lássuk hát azt" – mondja a vendég. Az asszony elébe rakja az ételsort, a vendég fitymálva leinti, és kér két szelet vajas kenyeret. Kivesz a tárcájából egy tíz-

fontos bankjegyet, összehajtogatja, beteszi a két kenyérszelet közé, és akár jóízűen, akár nem, az utolsó morzsáig felfalatozza. „Ehol a tízfontos ebéd!” – mondja diadalmasan, és rendel utána egy pezsgőt.

Különben is úgy itták a pezsgőt, mint az asztali bort. Nemcsak élvezetből, hanem mert ez volt a legdrágább ital. Két írországi aranyásó, miután jól megszedte magát, igyekezett postakocsin hazafelé. Váltás közben betérnek egy italra a fogadóba. Meglepetés: a fogadós honfitárs! Ennek örömére rendelnek ötven palack pezsgőt. Isznak, koccintgatnak, már hárommagnak hágtak a nyakára, amikor felüvölt a postakocsis: „Beszállás!” A két ír gyorsan kifizeti mind az ötven palackot, szalad a kocsihoz, s a maradék negyvenhetet otthagyja a honfitársnak.

Skariatin orosz író a szibériai aranyvadászok közé vezet.* Kártya és ital itt is. A kártyásokról azt írja, hogy komoly férfiak, milliós kereskedelmi vállalatok felügyelői elvadult szenvedéllyel ütik a kártyát, egészen a végkimerülésig, s megtörtént, hogy az ilyen távjátékos kezéből kiesett a kártya, és lefordult a székről. Az író szemtanúja volt, hogy valaki 45 000 rubelt tett egyetlen lapra. Ha elfogyott a készpénzük, jobbágyokba játszottak.

** Németül: Denkwürdigkeiten eines Goldjagers. E. Schultze könyve alapján idézem*

Közben folyt az ital, természetesen a pezsgő. Egy mulatóban három hónap alatt 30 000 rubel ára fogyott el.

És nemcsak a gégéjüket locsolták vele. Egyik bányamunkás egy öt kilogramm súlyú aranydarabra bukkant. A boldog tulajdonos örömében hasra vágta magát a sárban, s amikor feltápászkodott: „Pezsgőt, Vaszka – kiált egy munkásra –, moss le vele, nemesemberré teszlek!”

Még a magános aranyvadásznak is hasonlóképpen ment el az esze. Egyik összevásárolt néhány vég posztót, végigterítette az utcán, a sár tetejébe, azután ide-oda sétálgatott rajta részegen, pálinkáspalackkal a kezében, muzsikusokkal a nyomában.

Egy másik három asszonyt fogadott fel, a trojka elé fogta őket, és büszkén kocsizott fel-alá a faluban.

Egy harmadik azzal az ötlettel játszotta meg a nagyurat, hogy kibérelt egy földhözragadt, szegény szibériai parasztot, ennek napközben állandóan a kezeügyében kellett lennie, hogy ha kedve kerekedik, egy pofont adhasson neki. öt rubel volt egy pofonnak az ára.

De a rövid farsangnak hosszú böjtje szokott lenni. A könnyen gyűlt vagyon könnyen el is repült, s az úrhatnám szerencsefia mehetett vissza a bányába, verejtékes munkával szolgálni az aranydémont.

Tudott a sors is pofont osztogatni.

A LUCULLUSI LAKOMA

Tudjuk a történelemből, hogy Lucius Licinius Lucullus Róma nagy hadvezére volt; kétszer is tönkreverte a köztársaság egyik legveszedelmesebb ellenfelét, a pontuszi Mithridatészt. Mégsem beszél ma senki lucullusi győzelmekről és mithridatészi vereségekről, ellenben szállóigévé lett a lucullusi lakoma.

A diadalmas hadjáratok során a győztes hadvezér saját magáról sem feledkezett meg, és halomszámra küldözgette haza a Kelet összerabolt kincseit. S amikor visszavonult a magánéletbe, hadvezéri hírnevét felváltotta példátlan arányú fényűzésének a híre.

Palotájának, római parkjainak, műkincseinek, nagyszerű könyvtárának csodájára jártak –, ha vendégeket hívott, az asztalokra felvonult minden, ami csak szem-szájnak és orrnak ingere. (Az utóbbi testrésszel azért egészítettem ki a költő szavait, mert a modern ínyesirodalom megállapítása szerint „az orr a gyomor delejtűje”.) Konyhájának állandó hadi készenlétben kellett lennie, úgyhogy a személyzet képes volt alig néhány óra alatt előteremteni mindazt, amit akár a legkényesebb ínyesség is megkívánhatott.

Egy este két nagynevű vendége volt: Cicero és Pompeius, Ott maradtak vacsorára is, de előbb feltételül szabták, hogy az a legegyszerűbb legyen, fölösleges ínyeskedések nélkül. S nehogy a javíthatatlan költekező túljárhasson az eszükön, azt is kikötötték, hogy az ételsort csakis az ő jelenlétükben beszélheti meg a szakácsával.

Lucullus bólintott, és hívatta az udvarmesterét.

– Barátaim itt maradnak vacsorára. Minden a legegyszerűbb legyen. Az Apolló-teremben tálaljatok.

Ott azután olyan szédületesen pazar lakoma várt a két meglepett vendégre, hogy orruk delejtűje csak úgy táncolhatott a drágakövekkel kirakott aranytálak meglepetései fölött.

A rejtélynek ez a megfejtése:

Mindegyik ebédlőteremnek más-más, előre meghatározott ételsora volt. A házigazdának nem kellett a fejét törnie: megnevezte a termet, s máris rohanvást iramodott a temérdek szolgahad – ki-ki a maga posztjára. Mire a vendégek bevonultak, már előttük illatoztak a mesebeli „terülj meg” aszta-

lok. Lucullus raktáraiban fel volt halmozva a világ minden részéből összehordott és konzervált ínyesfalat; tél közepén is tavaszi újdonságok kerültek onnan elő.

S az ebédlőtermeknek volt még egy titkuk. Az egykori hadvezér a konyhaszámlák körül is katonás rendet tartott. Eleve megszabta azt is, hogy minden egyes teremben a lakomának kerek szám mennyibe kellett kerülnie. Nem legfeljebb, hanem legalább. Az Apollo-teremre ötvenezer drachmában állapította meg az alsó határt.

Megtörtént egyszer, hogy a nagy préda ember egyedül volt odahaza, és egymagában vacsorázott. Ezúttal egyszerű, mondhatnám, polgári fogásokat hordtak elébe. Ezen nagyon felháborodott, és hívatta a bűnös főszakácsot. Az ijedten mentegetőzött, hogy hiszen nincs vendég, egyedül tetszik étkezni! S ekkor az újgazdag ajkáról elröppent a híres mondás:

– Tanuld meg egyszer s mindenkorra, hogy Lucullus mindig Lucullusnál vacsorázik!

TÍZMILLIÓBÓL NEM LEHET MEGÉLNI!

Martialis egyik epigrammája prózai fordításban így hangzik:
„Apicius, hatvanmilliót elnyelt a gyomrod, s bár maradt még bőségesen tízmilliód, mégis gyötört a gond, hogy éhséget és szomjúságot fogsz szenvedni, miért is végezetül mérget ittál, Apicius! Ez volt a legjelesebb kortyod!”

Ez az Apicius Augustus és Tiberius császárok idejében élt. Vagyonát eszeveszett asztali tobzódásai emésztették fel, s egy napon rádöbbent, hogy az leolvadt tízmillió sesterciusra. Ebből ugyan szerényen meg lehetett volna élni, de az ínyességben Lucullus utóda nem vállalhatta a szégyent, hogy ezentúl kénytelen legyen a konyhaszámlákon törléseket tenni.

És valósággal megtörtént, hogy az őrült ember kétségbeesésében mérget ivott!

(Apicius neve alatt egy szakácskönyv is jelent meg: *De re coquinaria* címmel. A szerző azonban egy másik, hasonló nevű ember lehetett, aki jóval később, Traianus császár alatt élt.)

RÓMAI ÍNYESFALATOK

Mik lehettek a konyhaművészetnek azok a rendkívüliségei, amelyekre ilyen rengeteg pénzt voltak képesek kidobálni?

Juvenalis a VI. szatírában (*Mensae luxus*) így jellemzi a római ínyenceket:

> Nem nézik, mi az ár, csak ügyelj rá: azt keresik ki,
> Ami legértékesb s ritkább minden falatok közt.
> És ami legdrágább, az esik legjobban Ínyüknek.

A halak közt legnagyobb becsülete volt a muréna nevű angolnafajtának. Minden valamirevaló ínyenc külön halastavat tartott ezeknek az olykor két méterre is megnőtt vízi arisztokratáknak. Lucullus, valamint az ö példájára egy Hortensius nevű római lovag tengerparti villájához egy zsilipekkel ellátott külön csatornát építtetett, hogy azon át a kedvencek naponta kétszer friss tengervízhez jussanak.

Egy Vedius Pollio nevű dúsgazdag ember hallott valamit harangozni arról, hogy a muréna tulajdonképpen vízi ragadozó, megrohanja és felfalja a tengerbe esett embert, s ettől a húsa különösen jóízű lesz. Azt találta ki hát, hogy rabszolgáit a legcsekélyebb vétségért is rögtön halálra ítélte, és elevenen a halastóba dobatta.

Másik népszerű hal volt a trigla. (Morgóhal.) Ezt elevenen tálalták fel, átlátszó edényben, s ott az asztalon gyújtottak alája. Ahogyan a víz forrni kezdett, az állat halálküzdelmében egyre változtatta színét, s ezzel mindaddig gyönyörködtette a társaságot, amíg végül feladta a harcot, elhalványult és megfőtt.

Szemet örvendeztető fogás volt az egészben feltálalt, ragyogó tollazatú páva. Húsa ugyan nem lehetett valami jóízű, de drága volta tette méltóvá, hogy nagyúri asztalra kerüljön. Egy pávacsibe ára 50 denarius volt; a kifejlett páváért nem sajnáltak 400 denariust. Ehhez igazodott a pávatojás ára is: 5 denarius.

Cicero írásaiból tudjuk, hogy az ő idejében egy munkás (operarius) napi bére 12 as uncialis volt, tehát hét napig kellett volna dolgoznia, hogy szert tehessen egyetlen pávatojásra. Ókori írók olyan drága ínyesfalatokról emlékeznek meg, aminőket mai ember ingyen se nyelne le. Flamingók, pacsirták, sőt fülemülék nyelvéből készült pástétomok, kakastaréj az eleven állat fejéből kiszaggatva, struccvelő, papagájfej. Vagy a kevésbé költséges fogásnak számító tevetalp, szamárcsikócomb, disznótőgy.

Modern ínyencek találták ki ezt a mondást: „Nem azért eszünk, hogy éljünk, hanem azért élünk, hogy együnk.” Volt ennek egy régi változata, Seneca használta a gyomorhéroszok jellemzésére:

Edunt, ut vomant, vomunt ut edant.

Esznek, hogy hányhassanak – hánynak, hogy ehessenek.

Valódi ínyenc számára egy tökéletes konyhaművészettel összeállított lakoma ugyanolyan élményt jelentett, mint a zenekedvelőnek egy művészi tökéletességgel előadott zenedarab. S ahogyan a zenei élményt meg szokták újráztatni, a római ínyenc is megújrázta az asztali élményt. Ujját a torkába dugta, s megszabadulva az immár tárgytalan tölteléktől, kezdte megint elölről.

RÓMAI SZAKÁCSMŰVÉSZET

A drága konyhát nem lehetett kontár kezekre bízni. Többnyire görög szakácsok főztek.

Egyik úgynevezett műalkotásuk volt a félig sült, félig főtt malac. Nem lehetett rajta észrevenni semmi jelét, hogy külön sült volna meg az egyik fele; külön főtt a másik, s azután összetoldották volna. A malac teljesen ép állapotban, egészben állta ki a sütést is, a főzést is.

Parádés lakomákon a házigazda természetesen figyelmeztetni szokta a vendégeket a csodálatos malac rejtélyére. Jöjjön a szakács, és fejtse meg! Az bejön, de hasztalan faggatják: ő nem beszélhet, mert megesküdött ősei szellemére, akik Marathónnál és Szalamisznál harcoltak a perzsák ellen, hogy a titkot sohasem fogja kifecsegni.

Egyszer mégis megtudta a világ. Az i. sz. III. században élt Athenaiosz végére járt a dolognak, és egy lakoma leírásánál elárulta. Árpalisztet borral és olajjal elegyítettek, vastag tésztát gyúrtak belőle, s ezzel beborították a malac egyik oldalát. Azután gyenge tűzre tették, ott a szabadon hagyott rész ropogósra sült, míg a tésztapáncéllal védett rész nyersen maradt. A sütési művelet után erről leszedték a védőborítást, és óvatosan megfőzték.

Másik konyhai remekmű volt a trójai vaddisznó. Egészben tálalták fel, s azért kapta a klasszikus jelzőt, mert belseje meg volt töltve sült szárnyasokkal, mint a homéroszi faló katonákkal.

Végül még valamit. A római ínyencek lakomáin szó sem volt eszemiszom vendégseregekről. Az volt az általános szabály, hogy a résztvevők

száma ne legyen kevesebb, mint a grációké, és nem több, mint a múzsáké. Vagyis legalább három, legfeljebb kilenc.

A BÖLÖMBIKA ÉS A KÓCSAG

A modern konyhaművészet hazája kétségtelenül Franciaország. De az Idő tűzhelyén sok század főtt el, amíg idáig eljutott. A feudális nagyúr minden szabad idejét vadászattal töltötte. Ehhez igazodott a régi francia konyha is.

Hagyján a nagyvadak: a szarvas, őz, vaddisznó, hagyján, hogy az apraját még a mókussal is szaporították, hagyján a szárnyasok világából a fácán és a fogoly, de megjelent az úri asztalokon a daru, a kormorán (kárókatona), a bölömbika, valamint nem annyira pecsenyéje, mint a tollbokrétája miatt – a fejedelmi kócsag. Megbirkóztak ezenfelül a páva, a gólya, és a hattyú szívós húsával is!

A MODERN FRANCIA KONYHA

A haladó szakácsművészet szakított a kócsaggal és bölömbikával; új utakra tárt, s hogy azon milyen messzire jutott, elég a francia szakácskönyvek hatalmas irodalmára hivatkozni.

Megszületett ezeknek a bibliográfiája is. Georges Vicaire állította össze. (*Bibliographie gastronomique. Paris, 1890.*) A könyv nagy, nyolcadrét alakú és 966 oldalon sorakoztatja fel a francia nyelven megjelent szakácsművészeti és konyhafilozófiai műveket.

A bibliofil érdekességek csábítóak, de nem idevalók. Egyet mégis idézek közülük, figyelemre méltó ajánlása miatt. *Dédié à la Sainte Vierge, Mère de Dieu.* Vagyis a kegyes szerző könyvét a „Szent Szűznek, Isten Anyjának" ajánlja, s merészségét ezzel a fohásszal indokolja: Ó, isteni Anya, miután te mentes vagy minden szennytől, és tökéletes példája vagy a szeplőtlen tisztaságnak, ez okból ajánlom szent pártfogásodba ezt a tisztes és illendő tudománnyal foglalkozó művemet.*

** Keculet: Cuisinier practicien (Paris, 1859). Magyar vonatkozású A. Chuquet 23 oldalas füzete: Gulyas Hus. (Strasbourg, 1860). Leírja a gulyás készítési módját, és értekezik a paprikáról*

A feudális Franciaországban a tisztes és illendő tudomány a főúri világot és a pénzarisztokráciát szolgálta. Előkelő ház nem lehetett el előkelő

szakács nélkül. Semmi pénzt nem sajnáltak arra, hogy a legjobbakat magukhoz csalják, s a nagy kereslet azután sorra termelte ki a szakácsművészet hírességeit. Végül megjelent a főzőkanalat fejedelmi jogarként forgató Antoine Caréme, akire ezt az olcsó szójátékot faragták, hogy „a szakácsok királya, és a királyok szakácsa". Csakugyan szolgált – ha ugyan szabad ezt a kifejezést használni a dicső férfiúval szemben – az orosz cárnál, az angol trónörökösnél, Talleyrand hercegnél, Rothschild bárónál stb.

A forradalom utáni időkben a feltörekvő polgárság szintén igényt tartott arra az emberi jogra, hogy pénzt tékozolhasson a gyomrára.

Párizsban egymás után nyíltak meg a nagy hírre szert tett vendéglők. Ismert nevek a francia regényekből is a Café Riche, a Tortoni, a Café Hardy, Café Anglais, Café Durand, Boeuf à la Mode, valamint a Balzac hőseitől látogatott Rocher de Cancale. Mindezek kitárták kapuikat mindenki előtt, aki hajlandó volt ínyét végigcsiklandoztatni az étlap különlegességeivel, s képes volt az ebéd végeztével a számlát is megemészteni.

Hogy mi mindent lehetett ezekben az élüzemekben összeenni, példa rá egyik legelőkelőbbnek, a Véry-féle vendéglőnek napi étlapja.

A magyar népi szólás, ha egy lakodalomról nagyot akar mondani, ezzel kezdi: „Csak léféle volt hétféle." Nos hát Véryék étlapján kilencféle leves sorakozott fel. Utána a vendég hatféle pástétom, majd huszonötféle hideg előétel közt válogathatott. Az étterem melletti kis benyílóban két asszony nem csinált egyebet, mint osztrigákat nyitogatott.

A többi választék sorrendben így következett:

Főtt húsok, 20 különféle mártással
Beefsteak minden lehető változatban
Borjú- és ürühús 28-féleképpen
21-féle vad
28-féle hal
15-féle szárnyas
44-féle körítés és közbülső étel. (Entremets.) Például spárga és zöldborsó minden időben, rák, szarvasgomba, befőttek, valamint tojásételek százféle módon elkészítve
31-féle desszert
32-féle vörös és 17-féle fehér bor, 16-féle likőr*

** Henri d'AIméras: La vie parisienne sous le Consulat et l'Empire (Paris, é. n., Gastronomes fejezet)*

A nagy bőségnek azonban megjött a böjtje.

AZ OSTROMLOTT VÁROS KONYHÁJA

A Vicaire-féle bibliográfiában egy különös könyvcímen akad meg a szemünk:

Az ostromlottak konyhája, avagy hogyan étkezhessünk az ostromzár alatt.

A 36 oldalas füzet konyharecepteket tartalmaz: hogy kell ízletesen elkészíteni az eddigelé szokatlan ételeket.

Megjelenési év: 1871.

Párizst körülfogták a poroszok, lélek az ostromzáron se be, se ki. Az élelem fogytán fogyott, végre az ínyesvilág eldorádója kénytelen volt ráfanyalodni a kis szakácskönyv tanácsaira. A még nyitva levő néhány vendéglő étlapja szánalmasan elsorvadt; a temérdek húsféle eltűnt, s helyettük efféle fogások jelentek meg: kutyacomb, kutyakotlett roston, kutyafilé körítve, kutyavagdalék, továbbá nyárson sült kutyamáj.

Helyet kapott az étlapon a macska is. A béke éveiben élvezett dédelgetéseket effélékkel viszonozta: macskahúserőleves, macskagerinc, macskaragu fűszeres mártással. Ha valaki visszariadt a hajdani kedvenc sült, főtt és pácolt tetemétől, ezzel nyugtatták meg: „A macska egeret eszik, az egér búzát, a macskahús tehát éppen annyi, mint a búzakenyér."

A vadpecsenyét a patkány pótolta. Bőven tenyészett Párizs csatornáiban. Változatos fogásokra ugyan nem volt alkalmas, de kolbásznak megtette.

De még ezt is megköszönték a Restaurant Véry törzsvendégei, ha kaptak belőle.

EGY LOJÁLIS VACSORA

1810-ben Anglia III. György király trónra lépésének ötvenedik évfordulóját ünnepelte. Egy gazdag londoni polgár ötletes lakomával járult hozzá az ünnepség emlékezetessé tételéhez, ötven vendéget hívott meg, mindegyikük ötvenéves volt. Ez már magában véve is tiszteletreméltó teljesítmény, hiszen el kell képzelni, mennyi fáradságos utánjárás volt szükséges a kellő számú ötvenes és bankettképes vendég összetoborzásához. Ám az ötlet tovább sziporkázott. 50 tál ételt szolgáltak fel, 50 üveg asztali bort és 50

portóit ittak rá – közben pedig 50 tósztot mondtak a királyra. A bankett végeztével a házigazda a vendégeket 50 kocsin hazaszállíttatta.

Sajnos tudjuk, a hannoveri uralkodóház történetéből, hogy III. György királyon éppenséggel ebben a jubileumi esztendőben tört ki az elmebaj. Nem tesz semmit, az ötlet remekül illett ehhez az alkalomhoz is.

A HERCEG EBÉDEL

A régi spanyolok udvari etikettje olyan rettentően előkelő volt, hogy még a francia udvar hírhedt illemtanáról is fitymálva beszéltek. Azt mondták, hogy a francia király úgy ebédel, mint akármelyik foltozóvarga: egész háznépével együtt, ország-világ szeme láttára. Fejedelmi méltósággal csakis a spanyol király tud enni. Ő különszobában ebédel; egymagában. Csupán udvari orvosa áll a háta mögött, s az ételeket egy spanyol grand szolgálja fel, mégpedig térden állva.

A régi Abesszíniában a térdelő spanyol grand szerepe is a kispolgári szokások közé számítódott volna. A császár méltóságával nem fért össze az a köznéphez illő művelet, hogy a kezét a szájához emelje. Helyette felszolgáló apródjai tépdesték darabokra a pecsenyét, saját mosott vagy mosatlan ujjaikkal, és gyengéden a nagyúr szájába rakogatták.

Egy feltűnően bolond szokás Németországban divatozott a XIV. század táján. Nagyon előkelő helyeken a nemes apródok nem gyalog hajlongtak be a tálakkal, hanem lóháton vonultak be az ebédlőterembe, s a nyeregből kínálgatták a vendégeket. Aki ezt a rettenetes bolondságot nem hinné el, a koblenzi levéltárban őrzött úgynevezett *Codex Balduinus*ban találhat egy korabeli rajzot, ez Balduin érsek istállósított lakomáját ábrázolja.

A középkori Németország több mint 300 kisebb-nagyobb hercegségre, fejedelemségre, grófságra, miegyébre szakadozott. A legapróbb, olykor liliputi államocskában is abszolút hatalmú kényúr ült alattvalóinak a nyakán. Ezeknél is spanyol és francia mintára, külön szabályok rendezték a magasztos aktust, amikor a nép atyja (Landesvater) asztalhoz telepedett. Mutatóba idézek egy részletet V. Vilmos bajor hercegnek 1589-ben kiadott udvari rendtartásából.

Előre kell bocsátanom, hogy a rendeletben említett kamarások és komornyikok nem holmi alsóbb rendű háztartási alkalmazottak voltak, hanem előkelő uraságok, nagy rangú udvari méltóságok, akik fő-fő megtiszteltetésnek vették, ha a herceg személye körül lakájoskodhattak.

Lássuk a rendeletet:

Az esetben, ha reggel vagy este szobánkban étkezünk, csakis belső személyzetünk szolgálhat fel. Nevezetesen főezüstkamarásunk az ezüstlakájjal kosárban hordassa fel az egész asztali felszerelést, s a tálalószekrényen csinosan rendezze el. Azután asztalunkat illően terítse meg; a kenyeret, kést, villát és kanalat rakja fel; a felszeletelő késeket és villákat, asztalkendőket s egyéb szükséges tárgyakat gondosan készítse elő. (Félre ne értsük: mindez nem a lakáj kötelessége volt, hanem a főrangú kamarásé!)

Mihelyt elrendeljük az indulást az asztalhoz, nyomban készenlétben legyen valamennyi kamarásunk és komornyikunk, úgyszintén a guarderoba (a ruhatáros) és a személyünk körüli borbély a nemes apródokkal együtt. Ebédnél minden ételt előbb a legidősebb kamarás ízleljen meg, azután adja át a belső szakácsnak, majd a kamarások és komornyikok hordják fel az ételt. A főkamarás, vagy ha akadályozva van, a legidősebb kamarás adja fel a bort, éspedig akként, hogy mikor a palackból a kancsóba töltötte, ízleltesse meg a pincemesterrel; azután az asztalnál ő személyesen szolgálja fel. A poharat térdhajlással nyújtsa át Nekünk, s mialatt iszunk, egyik kezével a pohár felbillentett födelét tartsa. Étkezés végeztével az ezüstkamarás és a felszeletelő kamarás szedje le az asztalt, azután a felszeletelő kamarás takarítsa le a tálalószekrényt. Mindannyian lássák el kötelességüket tisztelettudó fegyelemmel és szorgalommal.

Azután kamarásaink ebédjükhöz ülhetnek, annak végeztével pedig dolgaik után láthatnak, avagy tisztes, megengedhető, legfőképpen lovagi szórakozásokat folytathatnak.

A rendelet egyéb részeit is áttanulmányoztam, de egy kérdésre nem találtam magyarázatot: létezett-e valamilyen tanfolyamféle, amelyen a lovagokat a pincéri teendőkben is kiképezték volna?

Viszont több olyan rendelkezés került elém, amely az étkezés körüli tisztes viselkedésre oktatja ki az udvari népet. Ekörül bajok lehettek. Szemléltetésükre megint csak egy idézethez folyamodom.

1624-ben az egyik osztrák főhercegi udvarmester szükségesnek vélte, hogy rendelettel figyelmeztesse a kadét urakat, miként kell főhercegi asztalnál viselkedniük, ha oda hivatalosak.

Az intelem így szólt:

Ámbár kétségtelen, hogy a meghívott tiszt urak ő Császári és Királyi Felsége asztalánál mindig megóvták a tisztaság parancsait, és úgy visel-

kedtek, mint valódi lovagokhoz illik, mégis fel kell hívni a kissé faragatlan kadétok figyelmét a következő szabályokra.

Először: őfelsége előtt mindig tiszta ruhában és csizmában tisztelegjenek, s ne érkezzenek meg félig részegen.

Másodszor: az asztalnál ne himbálóddzanak a székükön, és ne nyújtsák ki lábukat egész hosszában.

Harmadszor: ne igyanak minden falat után. Ha egy tál étellel elkészültek, utána csak félig ürítsék ki a kancsót, ivás előtt pedig töröljék tisztára a szájukat és bajuszukat.

Negyedszer: ne nyúljanak kézzel a tálba, ne hajigálják a csontokat a hátuk mögé avagy az asztal alá.

Ötödször: ne szopják le az ujjukat, ne köpjenek a tányérba, és ne törüljék az orrukat az abroszba.

Hatodszor: ne igyanak olyan állati módon, hogy azután leessenek a székről, és ne tudjanak egyenesen járni.

Az atyai intelemből az következik, hogy az osztrák hadsereg virágai a tilalmas dolgokat bizony megcselekedték. Bizony belenyúltak a tálba, padlóra hajigálták a csontokat, abroszt használtak zsebkendőnek, és nemcsak az ujjukat szopták le, hanem saját magukat is. Ami mármost azt illeti, hogy voltaképpen miféle eledelek párologtak és illatoztak a nagy parádéval felhordott tálakon, arra könnyű felelni. A rendes hétköznapi fogásokon felül mindaz, ami ritka volt és drága. A XVIII. század elején a mainzi választófejedelem kínai fecskefészeklevessel csiklandoztatta az ínyét. A vendégek ezt már kevesebb elragadtatással kanalazták fel, mert olyan volt az íze, mint némely fa törzséből kiszivárgó, ragadós mézgának. Más nagyúri asztaloknál szívós hattyúpecsenyén kopott a vendégek foga, avagy pávasülttel bajlódhattak, amely fejedelmi madarat egészben, kiterjesztett szárnyának teljes pompájában tálaltak fel. Kevésbé látványos, de annál drágább fogásokat jelentett a hódfark és medvetalp, valamint az akkor még ritkaságszámba menő teknősbéka.

SZAKÁCSBECSÜLET

1671. április 23.
Nagy napja volt ez Franciaországnak.

XIV. Lajos király meglátogatta Condé herceget ennek chantilly-i kastélyában.

Ez az országos jelentőségű esemény megfelelő parádéval ment végbe.

A király után végtelen hosszúságú uszályként hullámzott Chantilly felé az egész udvar: főurak, főméltóságok, főhivatalnokok, főtisztek, egyéb fő és nem fő személyek, mindannyian a hölgyeikkel és saját külön kisebb-nagyobb udvarukkal egyetemben. Hatezernyi ember rohamozta meg a vendéglátó herceget. Aki nem fért el a kastélyban, kiszorult a környékbeli falvakba.

A házigazda, a Nagy Condé – ahogyan hadi és egyéb érdemeiért elnevezték – zsákszámra szórta a tallérokat a fényes napok költségeire. Volt zene, tánc, vadászat, kivilágítás, tűzijáték. Díszbe öltöztek a termek, virágbokréták és virágfüzérek illatoztak hatvan, aranytól és ezüsttől csillogó asztalon. Naponta háromszor tálaltak, általában tizenöt fogásnál nem kevesebbet.

A temérdek gyomor megtöltésére a bevásárlóknak, szakácsoknak, szakácsnéknak, felszolgáló lakájoknak, kuktáknak és egyéb konyhai személyzetnek valóságos hadseregét kellett mozgósítani. Az egész szervezet élén vezérkari főnökként François Vatel, a Nagy Condé nagy szakácsa parancsolt.

Vatelnek ragyogó híre volt a konyhák világában. Büszke lehetett bármelyik főúri család, ha a nevezetes férfiút megnyerhette a háztartásába. Legutóbbi gazdája, a pénzügyi diktátor Fouquet bukása után Condénak sikerült megkaparintania. Két éve vezette már a herceg háztartását, amikor kirobbant a dráma.

A chantilly-i történelmi napoknak megvolt a maguk krónikása is. Szintén nagy név a Nagy Király, a Nagy Herceg és a Nagy Szakács mellett: Sévigné asszony, a Nagy Levelező. Lányához írt leveleiben szokása szerint beszámol a királyi látogatás epizódjairól is.

Vatel végzetének szálait a párkák már az első nap estéjén kezdték fonogatni. Az történt, hogy az utolsó két asztal vendégei számára már nem jutott pecsenye. A konyhavezér ártatlan volt a tragédiában; ő jól számította ki az adagokat, de annyi fölös számú vendég csődült a többi asztalhoz, hogy a sorban utolsók elől elettek minden falat húst. Mégis keservesen szívére vette a balesetet, s bár maga a herceg is vigasztalgatta, csak mélabúsan csóválta a fejét.

A másnapi esti ételsort tengeri halak is tarkították. Vatel huszonöt szállítmányt rendelt, de délelőtt mindössze csak kettő érkezett meg. Ez a második csapás a boldogtalan konyhamestert teljesen összezúzta. Kétség-

beesetten hajtogatta: „Ezt a szégyent nem élem túl!” Környezete azt hitte, hogy ez csak afféle panaszos szólásmód, hiszen ő nem tehet róla, ha az emberei valahol elakadtak.

De nem úgy volt.

Bezárkózott a szobájába, s mert sokáig nem került elő, és a kopogtatásokra sem felelt, rátörték az ajtót.

Bizony ott feküdt vérében a nagy szakács. Úgy végzett magával, hogy kardját az ajtónak támasztotta, és beledőlt, mint egy önként halált kereső római.

Szegény elsiette a dolgát, mert délre már mindenfelől nagy bőséggel áramlottak Chantillybe a halak.

Kellemetlen eset egy olyan ünnepségen írja – Sévigné asszony –, *amely a hercegnek ötvenezer tallérjába került.*

A holttestet gyorsan elvitték a kastélyból, és eltemették egy közeli temetőben.

A végzetes halak a vacsorán mégis terítékre kerültek, és alkalmat adtak, hogy a vendégek a gyászos eseményt megtárgyalják. A vélemények különbözőek voltak. Némelyek szerint Vatel botorul cselekedett, amikor öngyilkosságával az ünnepség hangulatát megzavarta. Gondolnia kellett volna tettének a hatására, mielőtt elkövette. Mások dicsérték érzékenységét és bátorságát, s megállapították, hogy Vatel meghalt a becsület mezején.

Sokat mégsem beszélhettek róla, mert a király nem szerette, ha evés közben halálról esik szó.

Egyébiránt – írta megint Sévigné asszony – a vacsora igen jó volt. Utána a vendégek sétálgattak a parkban, játszottak a termekben, minden csupa virágillat volt, mindenki el volt bűvölve. Ez volt a becsület halottjának a búcsúztatója.

EGY FŐÚRI LAKODALOM

Főúri kastélyok levéltáraiban olykor fontos okiratok bújnak meg. Századokig porosodnak valamelyik elfeledett zugban, míg végre egy szerencsés kutató rájuk nem bukkan, és felfedezését a világ elé nem tárja, a közönség épülésére és a tudomány gyarapítására.

Ilyen tanulságos okmányt sikerült kiásni egy csehországi kastély levéltárából. Századokig lapult ott értéktelennek vélt gazdasági iratok közt, de

amikor lekefélték róla a porréteget, az elfakult tintasorok mögül teljes fénnyel ragyogott elő egy főúri lakodalom nagyszerűsége.

A régi Csehországban a Rosenberg nemzetség tagjai hatalmas és dúsgazdag nagyurak voltak. Még saját külön kísérettel is hivalkodtak, ugyanis a családi hagyomány szerint a hírhedt fehér asszony nem volt más, mint az ősanya, Bertha von Rosenberg.

1576. január 26-án Wilhelm von Rosenberg házasságot kötött Anna Mária badeni hercegnővel. Az említett írás egy jegyzék volt, amelyet a vőlegény gazdasági hivatala állított össze, s arról szólt, mi minden fogyott el az öt napig tartó lakodalom alatt.

Íme az ijesztő pontosságú jegyzék teljes szövege. Elfogyott:

40 szarvas
50 zerge
50 hordó besózott vad
20 vaddisznó
2130 nyúl
250 fácán
30 pulyka
2050 fogoly
20 688 fenyőmadár, szalonka és vadgalamb
20 ökör füstölve
40 ürü füstölve
330 páva
5735 hízott liba
450 csibe
2656 hizlalt kappan és tyúk
18 120 ponty
13 209 csuka
195 márna
6380 pisztráng
3400 vegyes nagy hal
5200 chock rák (egy chock = 10 darab)
150 nagy sügér
350 kis sügér
890 angolna
2309 füstölt orsóhal
1972 füstölt ponty
956 füstölt sügér

450 füstölt csuka
150 hízott ökör
15 hizlalt borjú
20 éves borjú
526 szopós borjú
1526 darab kolbász
654 disznó
456 darab májas hurka
326 darab kásás hurka
450 hízott ürü
395 bárány
350 tőkehal
675 eleven orsóhal
350 füstölt hering
350 szárított hering
4 hordó besózott hering
40 viza
30 947 darab tojás
35 mázsa vaj
29 mázsa zsír
7 mázsa írós vaj
15 mázsa méz
13 mázsa viasz
2 mázsa sajt
50 mázsa faggyú
547 mázsa gyertya
490 véka búza
37 033 véka zab a lovaknak
1100 akó magyar, tiroli és rajnai bor
40 tonna spanyol bor
903 hordó sör

A lelkiismeretes tisztviselők tehát még azt is számba vették, hány véka zabot mértek ki az istállókban, de elmulasztották feljegyezni, hány ló és vendég vett részt a párját ritkító méretű lagzin. Így aztán nem lehet képet alkotni róla, hogy a teméntelen ételből, italból és abrakból mennyi esett egyre.

GYOMROK ÉS HASAK

Általában a krónikák kevés adatot jegyeztek fel a fejedelmi személyek gyomrának a méreteiről. Némely ókori író kitér ugyan erre a kérdésre is, de persze a híreket óvatosan kell fogadni.

Julius Capitolinus IV. században élt latin történetírótól ránk maradt harmincnégy római császár életrajza, köztük Albinus Clodiusé, Septimus Severus vetélytársáé is. Azt írja róla, hogy reggelire lecsúsztatott 400 osztrigát, bevágott 500 darab fügét, 100 barackot és 10 dinnyét, lenyelt 20 font mazsolát, és fölfalatozott 50 pár szalonkát. Az életrajz nem szól róla, hogy az imperátor ezt a hőstettet csak egy alkalommal követte-e el, avagy állandóan így vitézkedett.

Görög források megemlékeznek Artidamesz lűdiai királyról, ennek a napi adagja 60 font hús lett volna, ugyanannyi kenyér és 15 kancsó bor. Az ókor írói nem láttak ebben semmi lehetetlent, hiszen a nép száján elevenen élt a hatszoros olimpikon, krotóni Milón remeklésének a híre, aki 325 lépésnyire vitt el egy négyéves tinót, azután egyetlen ökölcsapással leütötte, s ott helyben minden ehető részét sülve-főve megette.

Ismeretes az athéni Megaklész története – ő volt az, aki elűzte Athén zsarnokát, Peiszisztratoszt, majd utóbb mégis kibékült vele, és a béke zálogául hozzáadta a lányát. Ehelyütt csak a zálogról kell megemlékeznem. Ugyanis a lány azon az alapon hívta fel magára a történetírók figyelmét, hogy képes volt egy ültő helyében 12 font húst és 8 font kenyeret felcsipegetni és 6 icce borral leöblíteni. – A vőlegény csakugyan komolyan akarhatta a békét.

Most egy modernebb, egészen hiteles adatot!

A drezdai udvarnál Erős Ágost idejében az volt a szokás, hogy lakomák alkalmával az előkelő vendégeket megmérték, és súlyukat hivatalosan bevezették az úgynevezett mérlegkönyvbe. Egyebek közt ez két nyomatékos egyéniség adatait őrizte meg az utókor számára: az egyik Lipski alkancellár, a másik Poniatowski kincstárnok. Az előbbi ebéd előtt megméretvén, a mérleg nehezékei 273 fontról tanúskodtak – ebéd után pedig már 278 fontra kellett a mérősúlyokat felszaporítani. Amikor a kincstárnok lépett a mérlegre, ez lett az eredmény: ebéd előtt 207, ebéd után 212 font. Tehát mindkettő öt fonttal, azaz két és egynegyed kilogrammal tetézte meg testének mázsás tömegét. A könyv mégis hallgat egy lényeges mozzanatról: a vendég urak koronként nem hagyták-e el az ebédlőtermet? Tudniillik ezeket a

kimeneteleket számításba véve, még jó egynéhány latot lehetne az öt fonthoz hozzácsapni.

Hogy a teméntelen étel-ital mekkorára dagasztotta a mértékletességet nem ismerő nagyurak testét, arról álljon itt néhány adat.

De la Garde gróf a Napóleon bukása után tartott bécsi kongresszusról írt karcolataiban megemlékezik I. Frigyes Vilmos württembergi királyról is, aki arról volt nevezetes, hogy feje dagadt a túltengő uralkodói gőgtől, hasa pedig szertelenre puffadt a túltengő táplálkozástól. A császár tekintettel volt a roppant méretű hasra, és azzal kedveskedett neki, hogy udvari ebédek alkalmával ülőhelye előtt az asztalból egy félkör alakú részt kifűrészeltetett, férőhelyül a szörnyű potroh számára. Azonban a tanácskozóasztalnál elmulasztották vele szemben ezt a gyöngéd figyelmet, s kénytelen volt dagadmányát valahogyan az asztal alá gyömöszölni. A tárgyaláson szóba kerültek a fejedelmi szuverenitás kérdései is, s olyan hangok hallatszottak, hogy az uralkodói jogokat korlátozni kellene – természetesen nem a polgárság, hanem a nemesség javára. A király egy darabig csak hallgatta a lázadó beszédeket, de egyre jobban erőt vett rajta az indulat, nem állta sokáig, kirobbant, felugrott, s a vele együtt nekilendülő has felborította a tanácskozóasztalt.

Erre még jobban megharagudott, még aznap ott hagyta Bécset és a kongresszust, s hazament vadászni. Ugyanis az evés mellett a vadászat volt a fő szenvedélye. Néha húszezer parasztot vezényeltek ki, hogy a király puskacsövei elé hajszolják a vaddisznókat, étlen-szomjan, mert a vadászat napokig is eltartott. Az erről szóló jelentés hozzáteszi: „Mindezért pedig nem kaptak egy krajcárt sem.”

Az ötlet eredetiségét azonban el kell vitatnom az osztrák császártól. De Prat kardinálist, I. Ferenc francia király kancellárját illeti az elsőbbség. Ezszinten igen kövér ember lehetett, noha csak azt a sovány adatot ismerjük róla, hogy rendkívül dombos hasa miatt ebédlőasztalába egy kerekded rést vágatott, és dagadványát ebben a dekoltázsban helyezte el.

György Frigyes brandenburgi őrgrófnak az ansbachi kastélyban őrzött arcképe arról volt nevezetes, hogy hátára feljegyezték a legszemélyesebb adatait is. Ezek szerint 7 láb (kb. 210 centiméter) magas volt, és 400 fontot (kb. 180 kilogrammot) nyomott. 1603-ban a hatalmas testből kiszállt a lélek. Felboncolták, és mérlegre tették a máját és a tüdejét: az előbbi 5 font, az utóbbi 4 font súllyal billentette le a mérleg nyelvét. A mérést kiterjesztették a gyomrára is, ennek a befogadóképessége meghaladta a 6 iccét. Legyünk méltányosak: mai mértékben ez kevesebb, mindössze 4,8 liter.

Stanislas löbaui püspökről krónikásai érdemesnek látták feljegyezni, hogy 1571-ben bekövetkezett halála előtt már akkora hasat eresztett, hogy ha gyalog indult el hazulról, két szolga ment előtte, ezek külön hordozták egy kendőben a leomlással fenyegető testrészt. Mögötte a harmadik egy székkel cepekedett, hogy közben leülhessen, mert néhány lépés után már nem bírta a járást.

Összehasonlítás céljából, hogy a polgári jólét is mire képes, felidézem két angolnak az emlékét, akiket olimpikoni rang illet meg a kövérek világversenyében.

Daniel Lambert üzleti hasznot is olvasztott ki a hájrétegeiből, amennyiben 1806-ban Leicesterből berándult Londonba, s ott pénzért mutogatta magát. Ezt a hirdetést tette közzé:

Mr. Daniel Lambert a legnehezebb ember, aki csak élt. Harminchat éves korában súlya már 739 fontot (322,25 kilogrammot!) tett ki, vagyis 91 fonttal többet, mint amennyi a nagy Bright testsúlya volt. Mr. Lambert szívesen lát érdeklődőket lakásán, Piccadilly 53., 11 órától du. 5 óráig. Belépti díj ára 1 shilling.

A „nagy Bright”-ra legott rátérek; addig is Lambertről még annyit, hogy három év múlva meghalt. Koporsója akkora volt, mint egy hatalmas ruhásszekrény. Ajtón-ablakon nem fért ki, tehát az ablak mentén kibontották a falat, s az így tört résen cipelték ki nagy üggyel-bajjal a rengeteg deszkaalkotmányt.

A „nagy Bright”, akit Lambert előtt a világ legkövérebb embereként csodáltak, fűszerkereskedő volt az Essex grófsági Maldonban. Családjának minden tagja hatalmas termetéről és hatalmas étvágyáról volt híres, ő különösen sokra vitte: 648 fontra, azaz 291,6 kilogrammra hizlalta fel magát. Méreteit legjobban mellénye szemléltette; ebbe hét ember kényelmesen beburkolózhatott, s még össze is lehetett gombolni. Harmincéves korában halt meg. Koporsója a megfelelő hosszúság mellett 3 láb 6 hüvelyk (105 centiméter) széles volt, azonkívül több mint 3 láb (majdnem egy méter) mélyre kellett méretezni, hogy a roppant testet belesüllyeszthessék. Alacsony kerekeken gördülő szekéren vontatta ki tizenkét ember a temetőbe, s ott egy külön erre a kegyes célra szerkesztett emelődaru segítségével bocsátották le a sírgödörbe.

Július Caesarnak az volt a véleménye a kövér emberekről, hogy azok jóindulatúak, és nem veszedelmesek. Csakugyan, nem a testes Antonius jelentette a végzetét, hanem a sovány Brutus és Cassius.

A nagy Bright eszerint a világ legjámborabb embere lehetett. Fel is jegyezték róla, hogy városszerte tisztelték és szerették, mert jó barát volt, jó szomszéd, jó főnök, jó férj és jó apa.

Bizony. Huszonkét éves korában talált egy lányt, aki nem riadt vissza a hétszemélyes mellénytől. Hozzáment a hárommázsás emberhez, magára vette a háztartás gondjait, sőt öt gyermekkel is megajándékozta a boldog fűszerest.

A hitvesi nyoszolya méretei ismeretlenek.

A BOLYGÓ HOLLANDI

A hajózás történetével egyidős a hajótöréseké.

Olvastuk Odüsszeusz hajótörésének homéroszi leírását, ismerjük a történetírók beszámolóit Xerxész hajóhadának végzetes pusztulásáról, s a római flotta két nagy katasztrófájának történetét: az i. e. 255. évben Szicília partjain 220 hajójuk, hat évre rá 120 hajójuk veszett oda.

S mindez a belső Földközi-tengeren történt. Később, amikor vakmerő hajósok kimerészkedtek a világtengerekre, ott még nagyobb veszedelmek leselkedtek rájuk: nyílt vizeken viharverte hullámhegyek roncsoló lökései, partok közelében rejtett sziklazátonyok. A veszni induló hajóról a legénység, ha lehetett, menekült, s az azután vagy elsüllyedt, vagy fennmaradt a víz színén, szelek játékszeréül.

Az ilyen kóbor hajó hol itt, hol ott tűnt fel a tengerjáró hajósok szeme előtt. Olykor köd mosta bizonytalanra körvonalait, olykor a hold sápadt fénye hintette meg misztikus igézettel, s ilyenkor a babonás tengerész felkiáltott: „Szellemhajó!”

Volt a tengernek egy játéka is: a *fata morgana*, a vizek délibábja. Valahol a látóhatár szélén feltűnik egy hajó; nem roncs, teljesen ép, vitorláit szél duzzasztja, fedélzetén legénység futkos, kapitánya fenn a parancsnoki hídon – a jelenés egyszerre csak eloszlik, semmivé lesz. Szellemhajó!

(1821-ben egy Owen nevű angol hajóskapitány különös élményről számolt be. A Jóreménység foka táján hajózott, s éppen azon volt, hogy kikötőbe fusson be, amikor feltűnt előtte egy ismert angol hadihajó, amely irányából ítélve ugyanoda igyekezett. Ő bevezette a hajóját a kikötőbe, s várta, hogy nemsokára megjön a hadihajó is. De az csak nem érkezett meg. Teltek az órák, teltek a napok, elmúlt egy egész hét: ekkor végre a fregatt megjelent az öbölben, és horgonyt vetett. Kiderült, hogy amikor Owen

kapitány látni vélte, háromszáz tengeri mérföldnyire volt tőle! A *fata morgana* csalta meg a szemét.)

Miután ekként az óceánokat megjárt tengerészek esküdtek a szellemhajó létezésére, kellett hozzá egy megfelelő történet is. Szinte magától kínálkozott a bolygó zsidó meséjének tengeri párdarabja, a vízi Ahasvérus, aki arra ítéltetett, hogy hajójával folyton-folyvást bolyongjon a tengeren, a legvadabb vihar se ártson neki, s így hajózzék az utolsó ítélet napjáig.

A legenda megszületett. Az kellett még, hogy a meseszövetet egy meghatározott személynek a testére is rászabják.

Ez több változatban történt. Az a legelfogadhatóbb, hogy élt egyszer a XVII. század táján egy istentelen hollandus kapitány, Van Straaten nevezetű. Ez, hogy fitogtassa a hitetlenségét, egyszer nagypénteken, ahelyett hogy templomba ment volna, csak azért is kifutott hajójával a kikötőből. De nem is tért vissza soha. Ítélet napjáig bolyong a tengeren, és rémítgeti a hajósokat – a tengerészbabona ugyanis azt tartja, hogy aki találkozik vele, azt veszedelem éri.

Egy másik változat szerint ennek a kapitánynak – vagy egy másiknak – a veszélyes Jóreménység fokát kellett megkerülnie, de a hatalmas szélvihar vissza-visszakergette. Erre csúnyán elkáromkodta magát, hogy ő pedig nem tágít, ha ítélet napjáig kell is a szelekkel verekednie.

A felsőbb hatalmak szaván fogták, s azóta folyton ott kóválygog a Jóreménység foka körül vagy egyéb, a hajózásra veszedelmes vizeken. Az ártatlan legénységgel egyetemben.

(A helynév ne vezesse félre az olvasót. Eredeti neve „Viharfok” volt – spanyolul: *Cabo tormentoso* –, s csak később, amikor a körülhajózás már biztonságosabban ment, kapta a Jóreménység foka nevet: *Cabo de buoña esperanza*.)

Richard Wagner ezt a hirtelen nyelvű kapitányt vitte színpadra, s a maga részéről hozzáköltötte az asszonyi hűség motívumát.

A tengeri Ahasvérus történetével úgy vagyunk, mint a legtöbb legendával: addig nem hisszük, amíg szóbeszéd helyett írásos, hiteles bizonyíték nincs előttünk.

Hát ez a hiteles tanúságtétel megjött. Ezúttal a szellemhajó az amerikai kontinens déli részén, a Hoorn-foknál tűnt fel.

Itt találkozott vele egy angol királyi herceg, Viktória királynő unokája, a későbbi V. György király.

A fiatal herceget mint tengerészkadétot két fivére társaságában hosszú tengeri útra küldték a *Bacchante* nevű iskolahajón. Az utazásról könyvet is adtak ki, ebben 1881. július 11-i kelettel a következő élmény foglaltatik:

Hajnali négy órakor a bolygó hollandi haladt el mellettünk. Sajátságos vörös fényt láttunk, ez kísértetiesen világított meg egy hajót. Tisztán látszottak a tőlünk mintegy 200 méternyire levő brigg árbocai, vitorlarúdjai és vitorlái, olyannyira, hogy a mi előárbocunkon figyelő őrszem hangosan lekiáltott: „Hajó, ahoi!" Látta az ügyeletes tiszt is, valamint több kadét és matróz, összesen tizenhárman. Az a matróz, aki elsőnek látta meg a bolygó hollandit, pár óra múlva lezuhant az árbocról, és halálra zúzta magát.

Több részletet az érdekes kalandról nem tudtam meg.

SZENT BRANDANUS SZIGETEI

Aki a középkori térképet tanulmányozza, legtöbbjén – ideértve Behaim Márton híres földgömbjét is – megtalálhatja Szent Brandanus szigeteit is, valahol nyugatra, az Atlanti-óceánon.

De csak a térképeken lehet őket megtalálni, máshol nem. Soha még senki nem tette rájuk a lábát, sőt még a körvonalaik sem kerültek soha messzelátó elé.

Pedig a hírek nagyon kívánatos természeti és egyéb kincseikről szóltak, úgyhogy még a XVIII. században is újra meg újra megpróbálkoztak, hátha rájuk találnak. Legutoljára 1721-ben küldött ki a Kanári-szigetek kormányzója egy hajót, keresse fel a legendás szigeteket. Kereste is, de sehol sem találta. Akárcsak az a Leslie of Glasslough nevű magánember, aki I. Károly angol királytól szabadalmat kapott a kutatásra. Elúszott az egész vagyona, de a szigetek továbbra is csak a térképeken mutatkoztak.

Mik lehettek azok a kincsek és egyéb csodálatosságok, amelyek ennyire feltüzelték a tengerjáró népek képzeletét?

Lássuk legelőbb is magát Szent Brandanust. Történelmi személy volt, az i. sz. VI. században élt Írországban, ott kolostorokat alapított, ezeket benépesítette több ezer baráttal, s ebbeli érdemeiért kapott helyet a szentek mennyei rendjében.

Kalandos utazásáról sok száz esztendeig szó sem esett, csupán a XI. században adott hírt róla egy latin kézirat. Ezt követte franciául egy verses és egy prózai leírás, majd népszerű olvasmányként elterjedt egész Európában. A másoló barátok bővítgették, toldozgatták a saját képzeletük termékeivel, s ebben a kibővített alakban érte meg a könyvnyomtatás idejét,

Az elmondandók alapjául a szentek életéről szóló legendagyűjteményt vettem. Ez 1471-ben jelent meg Augsburgban; német nyelven ötven, idegen nyelveken húsz kiadást ért meg.

Az utazás története úgy kezdődik, hogy Brandanus olvasott egy könyvet mindenféle tengeri csodákról, de egy szót sem hitt el belőlük. „Csupa képtelenség" – mondta, és a könyvet a tűzbe hajította.

Ekkor megjelent cellájában egy angyal, és így szólt hozzá: „Brandanus! Miért dobtad tűzbe az igazságot? Az Úr még nagyobb csodatételekre is képes, mint amilyenekről olvastál. Hitetlenségedért vezeklésül hajóra fogsz szállni, és kilenc évig fogsz bolyongani a tengeren, hogy tulajdon szemeddel lásd mindazt, amit a könyvben olvastál."

Brandanus pap tehát matrózokat fogadott, felszerelt egy hajót, maga mellé vett tizenkét szent életű barátot, és nekivágott a kilenc esztendőnek.

Ami a kalandjait illeti, meglepően emlékeztetnek az *Ezeregyéjszaka* Szindbádjának és Homérosz Odüsszeuszának viszontagságaira, keresztény miszticizmus burkába göngyölítve.

Nem kísérhetem Brandanus papot végig a kilenc esztendőn, csak a tanulságosabb élményeknél állapodom' meg.

Már negyedfél hónapja nem láttak egyebet, mint vizet, s még mindig semmi csoda. Végre felbukkant előttük egy sziget, szép szálfás erdő zöldellt rajta. A matrózok odaeveztek, hogy majd tüzelőfát gyűjtenek. De alig vágták fejszéjüket az első fába, egyszerre csak sem erdő, sem sziget – mindenütt csak tenger, alig bírtak visszamenekülni a hajóra. Nem sziget volt az, hanem egy óriási halnak a háta. És megszólalt Brandanus: „íme, megleltem az első igazságot; erről a halról beszélt a könyv. Milyen idős lehet ez, hogy erdő nőtt a hátán!"

Azután egy kisebbfajta tengeri szörny rémítette meg őket, félig ember, félig hal. Fel akarta fordítani a hajót, de a szent visszaimádkozta oda, ahonnan jött.

Majd egy szirén bukott fel előttük a vízből: ez a halfarkú, gyönyörű vízi lány bűbájos énekével egy tüzes hegyhez csalta őket. Itt maga az ördög várt rájuk, és lélekriasztó hangon kiáltozott: „Jertek csak, jertek, most majd megfizettek a sok lélekért, akiket elimádkoztatok tőlem!" A szent nem állt vele szóba, otthagyta, és visszament a hajóra. Ekkor azonban a parton egy falkányi ördög futott össze, és tüzes nyilakkal kezdte a hajót lődözni. Nagy volt az ijedelem, de a szent meg akarta mutatni, hogy ő bizony nem fél a pokol szülötteitől, és megparancsolta a kormányosnak, hogy forduljon vissza, mert a parton felejtette a kalapját. A barátok most ijedtek meg igazában – egyik azt ajánlotta, hogy neki két vadonatúj kalapja van otthon,

mind a kettőt odaadja az ócska kalap helyébe, csak ne bőszítsék tovább a dühös ördögcsordát. A szent azonban elkezdte énekelni a *Deus miserator nostri* kezdetű zsoltárt, mire a pokoli csürhe megfutamodott, és a kalap megkerült.

A legnagyobb veszedelem akkor fenyegette őket, amikor egy irtóztató tengeri szörny úszott velük szembe. Kilátott szája akkora volt, hogy az egész hajó belefért volna. A lenyeletést elkerülték és továbbvitorláztak, de teljes négy hétig tartott, amíg a fejétől elérkeztek a farkáig. Innen mégsem juthattak tovább, mert a halnak az az ötlete támadt, hogy farkát a szájába veszi. Így egy gyűrű keletkezett körülöttük, ebből nem bírtak kitörni. Tizennégy napig keringtek a rettenetes gyűrűben, amíg végre a hal abbahagyta a furcsa műveletet, és szabadjára engedte őket.

Az olvasó itt megütődik: hát ezek a veszedelmek tették annyira kívánatossá a legendás szigeteket?

Nem. Ezek csak annak voltak a bizonyságai, hogy az Úr, ha akarja, milyen csodálatos lényeket képes teremteni.

Miután sikerült megkerülniük a mágneshegyet – amelynek tudvalevően akkora a vonzereje, hogy a hajóból minden vasszeget magához ránt, s erre az egész faalkotmány széthull –, elérkeztek a drágakövek szigetéhez. Itt a parti föveny tiszta aranyhomok volt, és mindenféle drágakő hevert közte, mint a kavics: rubin, zafír, smaragd, gyémánt satöbbi. Beljebb a szigeten egy minden emberi képzeletet felülmúló, nagyszerű csarnokot találtak. Falai tűzpiros rubinból voltak, teteje kristály: csak úgy ragyogott, szikrázott az egész ház! Előtte négy forrás buggyant fel: az egyik bor, a másik tej, a harmadik olaj, a negyedik méz. Benn a csarnokban ötszáz karosszéket találtak, valamennyi prémekkel és selymekkel volt behúzva – azonfelül volt ott minden, amit csak ember kívánhat.

Egyik barát nem bírt ellentállni a kísértésnek, megtévelyedett, és ellopott egy remek művű kantárt. Hogy mi a csodát akart vele, nem derül ki – éppoly kevéssé, mint az, hogy kiket várt az ötszáz karosszék prémes és selymes ölébe. Különben a tolvaj barát megbűnhődött, elkapta az ördög, tépte, marcangolta, és bekente forró szurokkal. Alig bírta a szent a pokolból visszaimádkozni.

Még ennél is csodálatosabb volt a Bona Terra nevű sziget, örökös nyár volt itt, minden csupa zöld, és csupa mámorító illat. Itt munka nélkül lehetett élni, mert a föld mindent megtermett, s az állatok olyan szelídek voltak, hogy maguktól ajánlkoztak a levágatásra. Még a halak is kiúsztak a partra, hogy könnyebben lehessen őket összefogdosni.

A sziget belsejében egy pompás vár emelkedett, de ez fenn lebegett a levegőben, s csak egy függőúton lehetett hozzá feljutni. A kaput rettenetes sárkányok őrizték, de Brandanus parancsára megjuhászodtak, és utat engedtek. A vár falai drágakövekkel kirakott kristályból voltak; odabenn a termek seregei tárultak fél előttük, a bútor mind csupa arany, ezüst, selyem és bársony. Még a kertben is egy hatalmas cédrusfán gyümölcsök helyett aranyserlegek lógtak. Általában annyi arany és drágakő káprázta tta a szeműket, hogy a szent kénytelen volt figyelmeztetni a barátokat: semmit el ne lopjanak, mert elviszi őket az ördög.

Egyszer egy sziklasziget esett útjukba, kolostor volt a tetején. A szent egymagában hágott fel a tetőre. Hét szerzetest talált a klastromban, ezek reggeltől estig és estétől reggelig folyvást csak imádkoztak, és istentiszteleteket tartottak. Élelmezésükről az Úr hollók útján gondoskodott, Illés próféta példájára. A napi adag mindössze három és fél zsemlét tett ki, vagyis mindegyik barátra csak napi fél zsemle esett.

Akadt azonban egy nyolcadik barát, ezt még ez a szigorú diéta sem elégítette ki. Elvonult egy magányos, úszó kősziklára, s ott üldögélt százkilenc esztendeig. Szent Brandanus megkérdezte, miből él, mire a konok vezeklő így felelt: „Semmiféle ételt nem veszek magamhoz, mert testemnél előbbre való a lelkem. Ezen a sziklán szándékozom meghalni; te pedig ne háborgass többé, és eredj a dolgodra."

A szent engedett a szíves marasztalásnak, és továbbment. Viszontagságai során megismerkedett a disznófejűek népével is. Ezek eleinte ellenségesen viselkedtek, és le akarták őket nyilazni, de amikor a szent Isten nevében békességre szólította őket, leeresztették az íjakat, és egyikük így szólalt meg:

„Ne beszélj te nekünk Istenről, mi jobban ismerjük, mint te, mert mi valamikor színről színre láttuk. Ugyanis mi angyalok voltunk, de engedtünk Lucifer csábításának, és pártot ütöttünk vele az Úr ellen. Mikor aztán az Úr a lázadó Lucifert letaszította a poklok fenekére, reánk is ez a sors várt volna, de az Úr kegyelemből nem a pokolba küldött bennünket, csupán erre a szigetre száműzött örök időkig, és angyali szépségünket elvette. Disznófejet azért kell viselnünk, mert olyanok voltunk, mint a disznó, amely inkább a sárban fetreng, semmint hogy az igazság tiszta vizében fürdene."

Ezek után Brandanusnak egy csepp kétsége sem volt többé, hogy az eltüzelt könyv csupa tiszta igazságot tartalmazott.

S még hátravolt a legcsodálatosabb kaland, a legdöntőbb bizonyíték.

A vihar jeges, fagyos vizekre vetette őket, s ott egy magányos sziklán egy meztelen embert látták üldögélni. Teste kékre volt fagyva a dermesztő hidegtől, s összegémberedett tagjait folyton zuhogó jégeső verdeste. Szent Brandanus kérdésére a vacogó, didergő ember így felelt:

„Én Júdás Iskariőt vagyok, aki 30 ezüstpénzért elárultam az Úr Jézust. Emiatt a pokol örökös tüzére ítéltettem, s ott nyakig kell ülnöm a sustorgó, forró szurokban. De Isten kegyelme végtelen, s büntetésemet enyhítette: minden szombat este kiülhetek erre a sziklára hűtőzni. Vasárnap reggel azonban értem jönnek az ördögök, és visznek vissza a pokolba."

A szent részvéttel volt a nagy bűnös iránt, s imádságára Isten megengedte, hogy Júdás vasárnap még valamivel tovább hűtőzhessék a sziklán. Az ördögök erre rettentően feldühödtek, a határidő lejártával rácsaptak Júdásra, tüzes karmaikat testébe vájták, kénkövet és tüzes ködöt fújtak rá, és a keservesen jajgató embert nagy ordítozással visszaragadták a pokolba.

Nem kísérhetem tovább Brandanus papot, mert ő közben elérkezett a világ végére, és kénytelen volt visszafordulni.

Miután Kolumbus Kristóf felfedezte Amerikát, tisztázni kellett az új földrész tulajdonjogát is.

VI. Sándor pápa 1493. május 4-én bullájában egy képzeletbeli vonalat húzott az Északi-sarktól a Déli-sarkig, és minden, ettől a vonaltól nyugatra eső, már felfedezett vagy még felfedezendő szárazföld és sziget tulajdonjogát a spanyol királynak adományozta.

A felkutatandó szigetek közé sorolja á bulla Szent Brandanus szigeteit is...

A KRÁK

A nagy hal, amelynek hátán Brandanus pap zöldellő erdőt látott, sokáig csak az északi népek tengerészmeséiben élt; tudományos munkák alig emlékeztek meg róla.

Thomas Bartholinus, korának egyik legnagyobb tudósa (1616-1680) az anatómia történetéről írt könyvében csupán a Brandanus-legenda egyik változatát frissíti fel. Amikor a szent férfiú – írja – megpillantotta a nagy hal szigetnek látszó hátát, elhatározta, hogy az új földdarabot az Úrnak szenteli. Oltárt emelt, és misét tartott rajta. Az állat érezte, hogy valami

csiklandozza a hátát, de bevárta a mise végét, 8 csak akkor merült a víz alá, amikor Brandanus visszahurcolkodott a hajójára.

Ugyanő azt is írja, hogy örök időktől fogva csupán két ilyen óriás hal létezett, s ezek a Teremtő bölcs intézkedése folytán nem szaporodhatnak, mert különben rettentő tömegükkel teljesen betöltenek a tengert, és kiszorítanák a vizet.

Tudományos részletességgel első ízben Pontoppidan Erik bergeni püspök foglalkozott vele, Norvégia természetrajzáról írt munkájában (1754).

Norvég halászok híradásaival bizonyítottnak vette a következő adatokat:

A halászok néhány mérföldnyire a parttól szokták a hálóikat kivetni. Tudják, hogy ott a tenger 80-100 ölnyi mély. De előfordul, hogy mérőónjuk egyszerre csak 30, 20 vagy még ennél is kevesebb mélységet jelez. Miféle idegen test kerülhetett a tengerfenék és a felszín közé, hogy a mélység ennyire lecsökkent?

A krák! (Kraaken.)

„A sekélyebb vízben a halak megsokasodnak, a zsákmány gazdag, de állandóan mérni kell a vizet, mert ha a mélység tovább csökken, baj van: a krák a víz színére akar emelkedni. Ilyenkor azután el onnan, amilyen gyorsan csak lehet, mert csakugyan, néhány perc múlva felbukkan a hihetetlen méretű vízi szörnyeteg! Hosszát legalább egynegyed mérföldre becsülik – s ez csak a vízből kilátszó háta, nem is egész teste, amely a víz alatt terpeszkedik el, s amelyet rettenetes egészében még senki sem látott. Testéből árbocnyi hosszú és vastag karok merednek ki, ezekkel képes a legnagyobb hajót is megragadni és a víz alá rántani.

Pontoppidan közlései nyomában nagy vita örvénylett a tudományos vizeken. Amit a bergeni püspök ír, csak hallomásból tudja. Lépjen elő, aki tulajdon szemével látta a krákot, és képes ezt hitelt érdemlően bizonyítani! – Előlépett.

A londoni *St. James Chronicle* 1775-ben közölt egy szemtanú vallomásáról felvett jegyzőkönyvet. A hivatalos okmány – a fölösleges részek elhagyásával – így szól:

Előttem, John Blain, a Bute-szigetek főbiztosa előtt 1775. április 22-én megjelent Robert Jameson tisztes hírű férfi, s miután vallomására az esküt letette, a következőket adta elő: Az előző évi augusztus 10. napján Janet nevű halászbárkájával Glasgow kikötőjéből kiindult a tengerre. Egyszerre egyik embere figyelmeztette, hogy mintegy három mérföldnyire egy szigetet lát, amely azelőtt nem volt ott. Csakugyan, tisztán látható volt egy körülbelül másfél mérföld hosszúságú sziget. Szélességét nem tudta megbe-

csülni, mert öt-hat perc múlva a sziget megint lassan alámerült. Azután ismét felbukkant, majd újra le. Ezt kétszer megismételte, végre teljesen eltűnt szeme elől. A jelenség mintegy 24 percig tartolt. Kívüle a hajó kilencfőnyi legénysége is látta.

Megkérdeztetvén, hogy hallott-e valamit a krák nevű tengeri állatról – azt felelte, hogy csak mostanában hallott; akkoriban még nem tudott róla semmit.

Aláírva:

Robert Jameson, John Blain, főbiztos, John Bruce, tisztviselő

Toldat:

A fentiek jelenlétemben, előttem hangzottak el.
James M'Nell
Bute grófság békebírája

A Krünitz-féle *Oekonomische Enzyklopedie* részletesen foglalkozik a krák-kérdéssel és a Jameson-élményhez szólva azt írja, hogy annak egyszerű a magyarázata. Bizonyos irányú és erejű szelek hatására apály idején a víz a szokottnál mélyebbre húzódik vissza, s a sekély vízből előtűnnek addig rejtett sziklazátonyok. Ha megindul a dagály, a hullámok megint átátcsapnak rajta, s ez távolról csakugyan azt a látszatot kelti, hogy egy óriási test emelkedik ki a vízből, majd megint alásüllyed.

Érzékcsalódást az úszó szigetek is okozhatnak. Hajók olykor a nyílt tengeren is találkozhattak igen nagy terjedelmű úszó tömegekkel, ezekre a babonás tengerész rámondhatta, hogy: „Íme, a krák!” Pedig nem egyéb az, mint a szárazföldről leszakadt partrész – viharok és tengeráramlatok egy darabig erre-amarra hajtják, azután alásüllyed, és többé hírét sem hallani.

Az árbocméretű karok pedig tulajdonképpen a 10-15 méter hosszúra is növekedett óriáspolip tapogatókarjai.

A képzelet dagálya egybesodort úszó szigetet, fel-felbukkanó sziklazátonyt, óriáspolipot, még óriásibb cetet, szentek legendáit, tengerészbabonákat – s a tudományos világ elé kivetette a krákot.

A TENGERI KÍGYÓ

A tengert járó képzelet nemcsak a krákon elégítette ki felnagyító szenvedélyét. Gondoljuk el a végtelen hosszú téli éjszakákat Norvégia északi partjain, ahol néha hetekig sem kel fel a nap – a tengerész gyertyavilágnál mesél nyári kalandjairól, s azoknak érdekeseknek kellett lenniük, hogy meg is hallgassák. Ilyen mesetárgy volt a krák és szörnyetegtársa, a tengeri kígyó.

Az erről szóló meséket tudományos köntösben első ízben Olaus Magnus svéd történetíró és upsalai címzetes érsek tálalta fel *História de Gentibus Septentrionalibus* című munkájában. (Róma, 1554.)

Azt írja róla, hogy hossza 200 láb, vastagsága 20 láb. A Bergen-vidéki sziklás partok barlangjaiban él s nyári éjszakákon kirándul élelmezési körútra. Nemcsak a tengerben falja fel, ami elébe kerül, hanem a szárazon is elragad birkát, disznót, tehenet. Megtámad hajókat is, magasan emelkedik ki a vízből, és elkapdossa a fedélzeten ért hajósokat. A támadás egyszersmind nagy szerencsétlenség előjele: háború tör ki, vagy trónváltozás történik, valamely fejedelem halála vagy száműzetése következtében.

Tekintsünk el a trónváltozások döbbenetes szerencsétlenségeitől, ugorjunk át két évszázadot, és ismét megérkezünk Pontoppidan püspökhöz.
Ő óvatosabb az upsalai érseknél, s nem hiszi, hogy a tengeri kígyó emberekre is vadásznak. Ellenben – szavahihető hajósok tanúskodása szerint – azt cselekszi, hogy a hajót rengeteg hosszú testével körülgyűrűzi, és leránt-ja mindenestül a mélybe. Ha a hajósok közeledni látják, akként védekeznek, hogy valami nagyobb tárgyat, például evezőlapátot dobnak elébe, s a becsapott állat ezt kapja be, és ezzel bukik alá a vízbe.

A tudós pap ezután válaszol arra a kérdésre, hogy a tengeri kígyó miért éppen csak a skandináv vizeken mutatkozik?

Válaszom – írja – ez: A Teremtő intézkedéssel minden lénynek meghatározta A lakhelyét, de okait nem ismerjük. Miért él az iramszarvas A hideg északon? Miért keresik fel A cetek A sarkvidéket? Miért tanyázik A krokodilus Egyiptomban? Csakis azért, mert A Teremtő ezt így látta jónak.

Modern időkben a hitelesség mezébe öltöztetett első hír egy angol hadihajó fedélzetéről érkezett. 1848. október 11-i kelettel a *Daedalus* parancsnoka, Peter McQuhae, ezt a hivatalos jelentést küldte W. H. Gage tengernagynak:

Kelet-Indiából jövet, augusztus 6-án délután öt órakor Sartoris tengerészapród valami különöset észlelt, S azonnal jelentést tett Edgar Drummond ügyeletes hadnagynak, valamint nekem is. Én William Barrett hajókalauz kíséretében a hátsó fedélzeten tartózkodtam. A legénység vacsoránál ült.

A tengerészapród figyelmeztetésére megpillantottunk egy óriáskígyót. Feje és nyaka 4 lábnyira volt kint A vízből, egész teste becslésünk szerint 60 láb hosszú lehetett á fleur d'eau (a víz felszínén). Azt nem lehetett megállapítani, hogy mely szervének a segítségével úszik. Igen sebesen haladt, annyira volt tőlünk, amennyiről egy ismerős ember arcát szabad szemmel felismerhettem volna. Ahogyan közeledett hozzánk, S ahogyan elhagyott bennünket, egy parányit sem tért el délnyugati irányától. Sebessége óránként 12– 5 tengeri mérföldet tehetett ki, S mintha valamely meghatározott cél felé igyekezett volna. Nyaka 15– 6 hüvelyk vastag lehetett, feje kétségtelenül kígyófej volt. Húsz percig kísérhettük távcsöveinkkel, egyetlenegyszer sem bukott alá. Színe sötétbarna volt, nyaka körül sárgás. Pikkelyei nem voltak, hátáról lósörényhez vagy tengeri fűhöz hasonló szőrfélék lógtak le.

Látta A szállásmester, az altiszt, a kormányos és én magam, az elöl nevezett tisztekkel. – Aláírás.

Ezzel a tengeri kígyó hitelesítve lett. Sőt, a divat is felkapta. Egyremásra futottak be a hírek, hogy itt látták, ott látták. Az angol lapok közt különösen az *Illustrated London News* foglalkozott vele. 1875. november 20-i számában egy valóságos tengeri dráma leírásával rezegtette meg az olvasó idegeit. Az angol *Pauline* nevű kereskedelmi hajó egész legénysége nevében George Drevor kapitány eskü alatt számolt be a rendkívüli eseményről. A vihar az Atlanti-óceán déli részére verte hajójukat, s ott közel jutottak a fogas ceteknek (Physeter macrocephalus) a víz felszínén sütkérező csoportjához.

Egyszerre egy óriási kígyó bukkant fel A vízből, ÉS a legnagyobb cetet a boa constrictor módjára kétszer körülfonta. (Megjegyzem, az ilyen fizéter 20-30 méter hosszúra is megnő!) Mintegy 15 percig tartott A halálos küzdelem, a tenger csak úgy habzott és tarajos hullámokat vert körülöttünk, végre a cet hátulja kiemelkedett A vízből, s fejjel előre lebukott a mélybe, ahol a kígyó bizonyára végzett vele. Hideg borzongás futott végig rajtunk A cet végküzdelmének láttára; úgy vergődött szegény A szörny kettős gyűrűjében, mint egy kis madár A sólyom karmai közt. Tekintettel a két gyűrűre, a kígyó 160-170 láb hosszú és 7-8 láb vastag lehetett.

Az érzékeny történet megható hatással lehetett az *Illustrated London News* olvasóira, de beleszóltak a szakemberek, és a drámát a visszájára fordították.

Nem a kígyó támadta meg a cetet, hanem a cet a kígyót – amely egyébként nem is volt kígyó, hanem óriási puhatestű polip, a fizéterek kedvenc eledele. Nem a cet vergődött a kígyó halálos ölelésében, hanem ő harapott a polip fejébe, és a párharc végén ő rántotta le a mélységbe, ahol fel is falatozta. A matrózok nem hazudtak, de soha nem láttak még óriáspolipot, s annak hosszú tapogatókarjait kígyótestnek nézték.

A tudomány a *Daedalus* tisztikarát sem vádolja hazugsággal, és többféle csalóka jelenségre mutat rá, ami a tévedésüket okozhatta.

Lehet, hogy egy raj delfint láttak, ezeknek az a szokásuk, hogy libasorban úsznak egymás mögött, s az elnyúló csapatot könnyen lehet egyetlen hosszú testnek nézni.

Vagy talán 10–12 méteres óriási cápák (Selache maxima) csalták meg a szemüket. Ezek párosával haladnak a vízben, ugyancsak egyik a másik mögött, s a két, szinte összefüggően tovasikló, hatalmas test könnyen keltheti egy 20 méteres kígyó illúzióját.

Olykor a hajósokat nem is élő lény káprázтatja el. Volt rá eset, hogy cethalászok kilőtték szigonyukat a víz felszínén úszó óriási cetre, s csak amikor hozzáeveztek, derült ki, hogy az nem cet, csupán kazalnyi összetapadt tengerifű.

A modern tudós mégsem utasít minden szokatlant a mesék világába.

Hátha a tenger titkai nincsenek még teljesen felkutatva? Hátha a vizek mélyén még lappang valahol az ősvilági óriáshüllők kései ivadéka? Hátha majd egyszer a tudomány elérkezik oda, hogy a tenger úgy tárul fel előtte, mint egy mérhetetlen nagy akvárium, s akkor valamelyik korallbarlangból csakugyan előkúszik az őskor szörnyeteg gyíkja?

Még csak a XX. századnál tartunk.

KINIZSI PÁL

Az emberiség őskorában a testi erő döntötte el az egyéni véleménykülönbségeket, s ennek adagolása emelte egyik embert a másik fölé. Az erő ősi szerepének sok-sok évezreden át derengő emléke megmaradt a népek ha-

gyományaiban, és megteremtette az emberfölötti izomerő legendás hőseit – hol történelmi alappal, hol minden alap nélkül.

Kinizsi a magyar történelem élő alakja volt. Tudjuk, hogy molnárlegényből emelkedett hadvezéri tisztre – ismerjük a kenyérmezei ütközetet (1479. október 13.), amelyet Báthori István erdélyi vajda már-már elveszített, s ő döntötte el a magyarok javára, amikor kellő időben megérkezett, s „mint sívó, ordító, kegyetlen oroszlán” rohanta meg a török sereget.

Valahová téröl: hátat ád a pogán;
Két éles tőr vala néki az oldalán.

Az idézet Temesvári István deák, telegdi iskolamesternek 1569-ben írt hosszú című vitézi énekéből való:

Históriás ének az jeles győzedelemről, mint verte meg Mátyás király üdéjében Báthori István, erdéli vajda, A király hadával és az erdéli és magyarországi hadával az Ali béget hatvanezer törökkel Érdélben A Kenyérmezőjén, mikor írnának 1479 Kálmán napján.

Tudtommal ez a forrása a Kinizsi Pál szertelen nagy erejéről szóló hírnek. A csata leírása után a szerző áttér a győzelmet ünneplő nagy vigasságra:

Azután mindnyájan vitézek gyűlének,
Az harcnak helyére ottan ők mennének;
Urak vitézekkel igen örülének,
Elvégezek, hogy ott vacsorát önnének.

Mert már estve vala a táborban,
Nem mehetnek vala onnét napvilágban,
Azért a testeken oly nagy vigassággal
Asztalt teríttete vitéz Kinizsi Pál.

Ellenségnek teste sürön fekszik vala,
Mind az egész mezőn, oly nagy gyakor vala,
Hogy egyik holttesttől elhághattál volna
Másikra tizenhat futamatnyi földen.

Ott azért ételhöz vitézek mindnyájan

Letelepedőnek nagy hálaadással;
Ellenség testeken ülnek vigassággal,
Újitják testeket étellel, itallal.

• • •

Hősek jobban-jobban a jó borban innia
Kezdenek, fegyverben szép táncokat járni,
Egyszersmind hangosan igen kiáltani,
Kezdek a méhsert szépen betölteni.

• • •

Vitéz Kinizsi Pált az hősek ott kerék,
Hogy ő is táncolna urakkal ők intek;
Megfogadá vitéz uraknak kérését,
Ottan ő előttek Kinizsi felugrék.

Egy nagy török testét azontúl ragadá,
Az ő fogaival földről felharapá,
Vitéz kezeivel csak hozzá sem nyula,
Avval egy szép táncot urak előtt jára.

Kik ez dolgot láták, erősen csodálák,
Erős Herculeshöz Kinizsit hasonlák.
Némelyek Sámsonhoz hasonlanák, mondák,
Dicsérék vitézek, látván az ő dolgát.

Nincs okom a leírás valóságában kételkedni, hiszen még száz év sem választotta el a derék énekmondót a kenyérmezei csatától, a hír még frissen élhetett az újabb nemzedék emlékezetében. Meg azután hasonló fogműtétek az újabb kori erőművészek mutatványaiban is sűrűn fordulnak elő. Kevésbé hiteles a többi, Kinizsi személye köré csoportosított mendemonda. Ilyen Dugonics Andrásnak különben kedves anekdotája is:

Mátyás király igen kedves emberét, Kinizsi Pált oly követségbe akarta küldeni a törökökhöz, melyben inkább halálát, mint követségének sikerét remélhette. Hogy nagyobb kedvvel menne Kinizsi, azt fogadta A *király, hogy ha a Török az ő fejét letalálná ütetni, ő tüstént a Törökökre esne, meg*

se állana addig, még az ő feje helyébe harmincezer török fejet le nem vágat.

Úgy ám, monda Kinizsi, de azon harmincezer fejek közül egy se illik úgy a Palkónak A *nyakára, mint* A *mostani fejem.*

KROTÓNI MILÓN

Az atlétika történetének legnagyobb hírességéről mindössze annyi hiteleset tudunk, hogy az i. e. VI. században élt, és hatszor nyerte el az olimpiai játékok koszorúját. Igaz lehet az is, hogy a Szübarisz elleni háborúban Héraklésznek öltözve vett részt: oroszlánbőrrel a nyakában, nagy bunkóval a kezében tört az ellenségre.

Bajosabb elhinni azt az állítólagos mutatványát, hogy kötelet hurkolt a homloka köré, visszatartotta a lélegzetét, s erre halántékán úgy kidagadtak az erei, hogy a kötelet elszakították.

Ha kezét ökölbe szorította, s csak a hüvelykét hagyta szabadon, emberi erő képtelen volt a begörbített kisujját kiegyenesíteni. Ha pedig egy narancsot markolt a kezébe, akárhogyan szorongatták és nyomogatták is az öklét, kezében a narancs sértetlen maradt.

Plinius is megemlékezik róla, s röviden annyit mond, hogy állóhelyzetéből senki sem bírta kimozdítani. Ezt a mutatványt más írók megtoldották, és Milónt beolajozott diszkoszra állították, arról sem lehetett letaszítani.

Még nagyobb képtelenség a nagy atléta leghíresebb mutatványa. Egyik olimpiai játékon történt volna, hogy egy négyéves tinót körülvitt a hátán a stadionban, azután egyetlen ökölcsapással leütötte, s még aznap mindenestül felfalatozta.

Hogy körülvitte, lehetséges, de hogy meg is ette, azt már nem lehet lenyelni.

Egy négyéves tinó súlya legalább három métermázsa. Ha csak a pecsenyének való húst számítjuk, amihez persze hozzá kell adnunk megfelelő adag kenyeret, olyan irtóztató ételgarmada halmozódik fel előttünk, amelynek a befogadására egy cet gyomra lenne szükséges. S ehhez még azt is el kell képzelni, mennyi borral kellett volna ezt a mészárszéknyi hústömeget leöblíteni.

A történet mindenesetre figyelemreméltó adata az emberek könnyenhivőségének. Hány és hány század futotta végig pályáját az Idő stadionján, hány és hány tudós dolgozószobájában, kéziratmásoló műhelyében maradt

meg a mendemonda egyformán kövérnek, s nem akadt senki, hogy agyonöklözze!

Milón halálát is hozzáillő köntösbe öltöztette a legenda. Erdőben járt s meglátott egy tölgyfát, amelynek törzsét beléje vert ékekkel akarták szétrepeszteni. A munka félbemaradt, de az ékek még benne voltak a fában. Milón kirántotta őket, s puszta kézzel akarta a szétfeszítést megcselekedni. De már nem volt a régi ökörevő atléta, izmai már nem voltak a régiek: a hasadék szélei visszacsappantak, s úgy lefogták a kezét, hogy nem bírta kihúzni. Egyedül volt a nagy erdőben, hiába kiáltott segítségért, csak a vadállatok lettek rá figyelmesek, odacsődültek, és a védtelen embert felfalták.

MÉG KÉT OLIMPIAI BAJNOK

Egy másik híres atlétáról a kisázsiai Pauszaniasz emlékezik meg az i. sz. 160-174. évekből való útleírásában. Amikor meglátogatta Olümpiát, ott még látta Polűdamász atlétának kolosszális szobrát. Erről az a hagyomány maradt fenn, hogy puszta kézzel megölt egy vad oroszlánt az Olümposz hegyén, egy bikát pedig nem ütött ugyan le, de elkapta a hátulsó lábát, s az nem bírt megmozdulni, mintha ki lett volna pányvázva. Őt is egy erőpróbája ölte meg. Kocsmában iddogált a barátaival, a szoba boltíve repedezni kezdett, mindenki menekült, ő azonban helytállt, és kézzel-karral fel akarta fogni az omlófélben levő falat. De elszámította magát, a mennyezet beszakadt, és a fejére hulló törmelékek agyonzúzták.

Ugyanez a Pauszaniasz beszél Theagenész atlétáról, aki szintén győzhetetlen hőse volt a porondnak: összesen 1200 diadalkoszorút szerzett, s még életében szobrot kapott. Halála után egyik legyőzött ellenfele éjjelenként odalopózott a szoborhoz, és tehetetlen dühében megkorbácsolta. A szobor végre megelégelte a gyalázatot, rádőlt az emberre, és agyonsújtotta.

CSÁSZÁR ÉS ARTISTA

Rettentő marka lehetett Caius Julius Verus Maximinusnak, aki juhászbojtárból öklözte fel magát római császárrá. Hüvelykujja olyan vastag volt, hogy gyűrűként a felesége karperecét húzta fel rá. Akit az ujjával megütött, az úgy érezte, mintha bottal vágtak volna a nyaka köré. Két ujja közt kavi-

csot morzsolt porrá, s azt a gyalázatosságot is feljegyezték róla, hogy egy lónak az állkapcsát egyetlen ökölcsapással szétzúzta.

Római atléták erőpróbáiról keveset tudunk. Plinius csak két hivatásos erőművész teherbírásáról szól. (VI. 19.) Fusius volt egyiknek a neve, s ebből állt a mutatványa: mindegyik lábát száz-száz fontnyi súllyal terhelte meg, ugyanannyit vett mind a két kezébe, és két-kétszáz fontnyit rakott a vállára. A római fontokat mai mértékre számítva át (100 font körülbelül 32 kilogramm), ez két és fél métermázsát tenne. S el kellene hinnünk, hogy ezzel a rettentő teherrel felmászott egy létrára.

Plinius ezen egy cseppet sem csodálkozik, mert, amint mondja, ő maga látott a színházban egy ilyen erős embert: ötszáz font súlyú ólompáncél volt rajta, ugyanannyit nyomtak az ólomcsizmái, s ezzel a három métermázsánál is nagyobb súllyal körülsétálgatott a színpadon.

A POMERÁNIAI MILÓN

Nincs az az atléta, aki az Idő szekerét meg bírná állítani. Megtett kétezer évet is, amíg megint olyan oszlopemberhez érkezett el, akit nem lehetett a helyéből kimozdítani. Dinnies von Kleist volt a neve, 1570 körül élt a pomerániai herceg udvarában.

Egy lakoma után kisujját a herceg övébe akasztotta, s az hiába húztarángatta, helyben maradt, mintha odacövekelték volna. Még biztatta is a gazdáját, kérjen segítséget. Ugrott is egy uraság, kézen fogta a herceget, de ketten sem bírtak az egyetlen kisujjal. Jöttek még többen is, egymás után tízen, s az emberlánc úgy erőlködött, hogy fejüket majdnem a földbe verték, de a veszekedett kisujjat egy hüvelyknyire sem bírták elrántani.

Megint egy lakoma, megint egy erőpróba. A fényes társaság finom borokra szomjazott, volt is a pincében öt hordó olasz csemegebor. Kleist uraság fogadást ajánlott, hogy egyszerre felhozza valamennyit. A helybeliek ismerték az erejét, és szerényen félrehúzódtak, de az idegen vendégek állták a fogadást. Lenn a pincében azután a modern Fusius egy-egy hordót a hóna alá vett, egyet-egyet kézzel markolt fel a dugójánál fogva, az ötödiket a fogával emelte fel, s nagy nyögések közt bár, de felküzdötte magát az ebédlőterembe. A magas, uraságok fizettek és ittak. (A német szöveg szerint mindegyik hordónak egy anker volt a tartalma. Ha ezt a régi űrmértéket átlagosan negyven literrel számítjuk, összesen két hektolitert tett volna ki a teljes rakomány.).

A konyhában cseresznyét magoztak. Behozattak egy nagy tál magot, a vastenyerű ember belenyúlt két kézzel a tálba, s ami mag a tenyerébe fért, mind egy szálig összeroppantotta.

Az ezüsttallérokat úgy tördelte szét, mint az ostyát – egy aranyserleget úgy horpasztott össze, hogy a bor a mennyezetig freccsent fel belőle. De bölcs ember volt: előre kikötötte, hogy a serleget megtarthatja, és a tallércserepeket zsebre rakhatja. Egyébiránt ő sem halt meg természetes halállal: télen beszakadt alatta a jég, ás belefulladt a folyóba.

TALLÉR– ÉS LÓPATKÓTÖRDELŐK

Tallérok, lópatkók széttördelései az erős emberek elcsépelt fogásai közé tartoznak, nem érdemes velük. külön-külön foglalkozni. Elég belőlük ez a magyar vonatkozású anekdota:

Macskási Imre erdélyi nemesember híres volt nagy erejéről. Lovat patkoltatott egyszer egy székely kovácsnál. De előbb megnézte a patkót.

– Nem jó – mondta, és kettétörte.

A kovács odaad egy másikat.

– Ez se jó – rázza a fejét, és kettétöri.

A harmadikat végre engedte, hogy felverjék.

– Mi az ára?

– Egy tallér.

Macskási odaadja, a kovács kettétöri.

– No, ez jó – mondja a harmadiknál.

Így tréfálta meg egymást a két erős ember.

Csakhogy ez a kis történet még mendemondának sem eredeti. Ugyanezt beszélték Szász Móric francia marsallról, Erős Ágost szász választófejedelem fiáról is, aki szintolyan vasgyúró volt, mint az apja. Vacsora közben – úgy látszik, az erős emberek erősen ittak is, s ilyenkor jött meg a kedvűk mutogatni az erejüket – szóval: vacsora közben előkerültek a jó palack borok, de az egész házban nem akadt dugóhúzó. Móric marsall hozatott egy nagy vasszöget, és puszta kézzel dugóhúzóvá csavarintotta.

ERŐS ÁGOST ÉS A LÉLEK

Apja is tördelt lópatkókat; efféle mutatványainál mégis érdekesebb az a történet, amelyet Pöllnitz báró mond el róla *La Saxe galante* című könyvében.

Bécsben jártakor barátságot kötött Lipót császár fiával, József római királlyal. Bizonyos köröknek sehogyan sem volt ínyére, hogy a Habsburg-trón örököse összemelegedjék egy protestáns fejedelemmel. Ebből még baj lehet.

Az történt hát, hogy egy éjszaka József rettentő lánccsörgésre riadt fel. Egy kísérteties alak jelent meg a szobája küszöbén, és síri hangon így szólt hozzá:

– József, római király! Lélek vagyok; a tisztítótűz gyötrelmeit szenvedem. Onnan jöttem hozzád Isten rendeléséből, hogy óvjalak Ágost szász fejedelem barátságától, örvény szélén állsz; ha nem szakítasz vele, készülj az örök kárhozatra!

Az ifjú római király megnémult az ijedtségtől. Egy hang nem jött ki a torkán. Megint lánccsörgés, és ismét a síri hang:

– Nem felelsz, József? Ellenszegülsz Isten akaratának? Drágább neked egy ilyen ember barátsága, mint annak a lénynek jóindulata, akinek mindenedet köszönheted? Jó, gondolkozzál, holnap eljövök a válaszért. Ha megmaradsz a barátságnál, mindkettőtök vesztét fogja jelenteni.

S a lélek nagy csörömpöléssel elvonult.

Másnap Ágost meglátogatta a barátját, ez ágyban fekve, sápadtan, reszketve, fogvacogva fogadta, és ellihegte a rémes éj történetét. Ágost sejtette, miféle tisztítóintézetből került elő a lélek, és vállalta, hogy majd ott alszik Józsefnél, és együtt várják meg a másvilági látogatót. Jött is az nagy lánccsörömpöléssel, de mielőtt kinyithatta volna a száját, Ágost már odaugrott, és elkapta a derekát.

– Ha a purgatóriumból jössz, eredj is oda vissza!

Szólt, és a lelket kihajította az ablakon. Emberi test zuhanása hallatszott, és odalenn egy jezsuita barát kitörte a combját.

AMIT TOLDI MIKLÓS IS MEGCSELEKEDETT

E. G. Happelius *Relationes curiosae* című ritkasággyűjteményében nagy lelkesedéssel emlékezett meg egy Lützow nevű dán tisztről, aki a harmincéves háborúban ezredességig vitte. Nagy erejének azzal adta bizonyságát, hogy kilenc kopját egybeszíjaztatott, megmarkolta a súlyos gerelyköteg végét, és fél karral, a vállával egy vonalban kimeresztette.

Íme, a Toldi Miklós erőpróbája a vendégoldallal:

Sok szóval az utat tőle kérdik vala;
Toldi Miklós ezen igen búsult vala;
Nyomórudat félkezével kapta vala,
Buda felé azzal utat mutatja vala.

A bikával való kalandját Ilosvai így mondja el:

Bika rugaszkodván, kötél szakadt vala,
Toldi Miklós látá, bika után fut vala.
Hamar hogy déré, farkán megragadá,
Az farkánál fogva mészárszékhez voná.

Arany nyilván groteszknek találta a farokhúzást; nála Toldi a bikát szarvon ragadja, és úgy fékezi meg. Megtörtént ez állítólag a valóságban is. Brantome írja nagybátyjáról, az I. Ferenc udvarában élt Chateigneraie úrról, hogy csecsemőkorában apja vasport és aranyreszeléket kevert az ételébe, s ettől úgy megerősödött, hogy felnőttkorában képes volt a legvadabb bikát is a szarvánál fogva megtorpantani.

TOPHAM, AZ ANGOL VASGYÚRÓ

Thomas Topham, angol erőművész 1741. május 28-án Derby városában három egymáshoz láncolt, összesen 1836 angol font (826,20 kilogramm) súlyú, vízzel telt hordót húzott fel egy favázas emelvényről embermagas-

ságnyira. Nem a kezét használta, hanem a lánc végét a nyakába akasztotta, majd a nyakának és vállainak az izmaival parancsolt a hordónak.

I. T. Desaguliers, Londonba emigrált francia fizikus, Newton munkatársa, a tulajdon szemével akart meggyőződni, mi a Tophamról keringő hírekben az igazság. Meg is írta a tapasztalatait; ezek szerint nem észlelt semmiféle csalást sem a hordóhúzás, sem a következő két erőpróba körül:

Topham fogával felemelt egy két méter hosszú asztalt, amelynek túlsó végére 22,5 font súlyú nehezék volt függesztve.

Egy vasrudat a nyakszirtjére fektetett, két végét megfogta és előrehajlította.

Topham jámbor, békeszerető ember volt. Egyszer mégis kijött a sodrából. Egyik szomszédja igaztalanul megtámadta. Felháborodásában összetörhette volna a csontjait, de fékezte magát: felkapott a tűzhelyről egy vasnyársat, a szomszéd nyaka köré tekerítette, s elöl két végét illedelmesen egymásba csavarta, hogy nyakkendő formája legyen.

A hallatlan erejű embernek békés természete okozta a vesztét, összeférhetetlen, gonosz indulatú felesége volt, s ez úgy megkeserítette az életét, hogy nem tudott másképpen menekülni tőle: öngyilkos lett.

A VILÁG LEGERŐSEBB EMBERE

A XVIII. századnak, sőt talán az azóta eltelt időknek is legerősebb embere a német Johann Karl von Eckenberg volt. Mutatványaira a nézők a fejüket csóválták: ez nem rendes dolog, itt természetfölötti erők működtek közre.

Egy 1300 kilogramm súlyú ágyúcsövet a karjára vett, és körülhordozta, mint egy csecsemőt.

Beleharapott egy tölgyfa husángba, amely elé erős igáslovat fogtak, s a ló képtelen volt azt kirántani a vasfogú ember szájából, de még a helyéből sem bírta elvontatni.

Egy öt méter hosszú fapad végére egy trombitást ültetett, fogával felemelte a padot, a trombitás indulót fújt, s ő a zene ütemére végiglépkedett a színpadon.

Két karját szétterpesztette, s egy színültig telt boroskupát vett mindegyik kezébe. Majd köteleket hurkoltatott a csuklója köré, s a nézők közül odaszólított hat férfit. Hármat-hármat állított mindegyik oldalára, s kezükbe adatta a kötelek végét; húzzák, ahogyan bírják; ne engedjék, hogy a kupát a szájához vigye és kiigya. Azok nekirugaszkodtak, húzták-vonták a

köteleket, de nem bírták az izomembert megakadályozni, hogy a karját behajlítsa, és a kupát az ajkához vigye. Kiitta úgy, hogy egy csepp bor sem csordult ki belőle.

Hanyatt feküdt, mellére súlyos üllőt s erre egy vastag vasrudat tettek. Két kovácslegény nekilátott, és pörölyökkel a rudat szétkalapálta apró darabokra. A mellkaspróba után gyomorpróba következett. Testét két szék között kifeszítette, úgyhogy lába pihent az egyik széken, feje a másikon. Gyomrát lenyomtatták egy hatalmas kővel, s ezt egyik segéde súlyos fapöröllyel darabokra zúzta.

Hivatásos artista volt, nagy mutatványát előadásának a végére tartogatta. Erős gerendákból egy több méter magas, toronyszerű állványt ácsoltak össze. Belül, legalul egy deszkalapot függesztettek láncra. A deszkapadlóra egy lovat állítottak, hátán a trombitással, s miközben ez pofaszakadtából fújta, Eckenberg a torony tetejéről fél kézzel felhúzta a lovat lovagostul a magasba. Másik kezében egy boroskupát tartott, s mikor a trombitás befejezte, a kupát kiürítette a városi tanács, a polgárság és a magas nemesség egészségére.

Azért foglalkoztam ilyen részletesen vele, mert a tudományos világ részéről is nagy megtiszteltetés érte. A *Breslauer Sammlungen* című ismert tudományos gyűjtemény szerkesztői végére akartak járni a természetfölötti erőket emlegető híreszteléseknek, és a mutatványokat tudományos vizsgálatnak vetették alá. A III. kötet 822. oldalán közlik az eredményt: nincs szó semmiféle természetfölötti erőkről – Eckenberg mutatványainak titka csupán ügyesség és gyakorlat.

Nem vagyok izomszakértő, s így a sportemberekre kell bíznom, döntsék el ők, hogy a felsorakoztatott izomhősök mutatványaiból voltaképpen mi az igazság, és mi a mendemonda.

De még nem végeztem Eckenberg mesterrel. A *Breslauer Sammlungen* egy másik oldaláról is bemutatja, annak a szemléltetésére, hogy amit a természet kiadott a réven, megtakarított a vámon. Vagyis hogy Eckenberg amilyen rettentően erős volt, olyan iszonyatosan buta.

Lovat vett egyszer a vásáron. Az eladó ismerte a „második Sámson” elmebeli képességeit, s ezt a furfangos üzletet kötötte vele: fizesse ki a vételárat huszonnégy óra alatt, igen előnyös feltételek mellett. Az első órában csupán 1 pfennig lesz esedékes, a másodikban 2, a harmadikban 4, a negyedikben 8, és így tovább, mindig az előző órában esedékes összegnek a kétszerese. Eckenberg sohasem hallott az ősrégi sakk-anekdotáról, és nagy örvendezéssel megkötötte az üzletet. Hiszen ha lomha elméjével elérkezett is, mondjuk, a tizedik óráig, ott még mindig csak 1 birodalmi tallér, 18

garas és 10 pfennig körül járt a vételár. Tovább nem érte fel ésszel, és nem is álmodta, hogy a tizenötödik órában kereken 50 tallér, a huszadikban 1820 tallér, a huszonnegyedikben pedig pontosan 58 254 tallér, 5 garas és 3 pfennig lesz a ravaszul felrúgtatott vételár.

A *Breslauer Sammlungen* 1717. évi II. kötetében szó szerinti szövegében közli a furcsa kötelezvényt, amelyet a lócsiszár nyomban peresített is.

Az akkori betűjog nem ismert kegyelmet: a boldogtalan izomembert fizetésre kötelezte, s mert nem tudott, az adósok börtönébe csukatta. Innen biztosíték ellenében szabadon eresztették ugyan, de a szörnyű per árnya évekre elsötétítette az életét, amíg csak a felsőbíróság erkölcstelennek nem mondta ki az ügyletet, és a kupecet káprázatos követelésével el nem utasította.

15 KILOMÉTER A VÍZ ALATT

Két görög krónikás, Hérodotosz és Pauszaniasz csodadolgokat ír egy Szkülliász nevű búvárról.

Ez Xerxész hajóhadában szolgált, de meggyűlölte a barbár perzsa világot, és elkívánkozott a görögökhöz. Szökni fog. Az alkalom akkor adódott, amikor egy nagy tengeri vihar után a perzsa hajóhad az Aphetai előtti öbölbe menekült. Egy éjjel a tengerbe vetette magát, s mindig a víz alatt elúszott Artemisziónig, ahol a görög hajók horgonyoztak. Hérodotosz azt írja erről a víz alatti csúcsról, hogy ha igaz, nagyon csodálnivaló.

Bátran csodálkozhatott is, mert a két hely közti távolságot 80 stadionra teszi. Egy olimpiai stadion 185 méternyi távolságnak felel meg; tehát Szkülliásznak 14 800 métert vagyis kereken 15 kilométert kellett volna a víz alatt úsznia, ami a képtelenségek képtelensége.

(Újabb kori hitelesített adat szerint 4 perc 29,5 másodperc a leghosszabb idő, amennyit emberi tüdő a víz alatt kibírt. Londonban érte el 1886. április 7-én egy J. Finney nevű artista nagy nézőközönség előtt, üvegmedencében.)

HÉRÓ ÉS LEANDER

Egyetlen görög történetíró sem kételkedett az érzelmes történet valóságában.

A Helleszpontosz európai partján, Szesztoszban élt Héró, Aphrodité papnője – az ázsiai parton, Abűdoszban pedig Leander (Leandrosz). Egy Aphrodité tiszteletére rendezett ünnepségen látták meg egymást, és szerettek egymásba. Akkoriban nem ismerték a wertheri keserves szerelmet; a két fiatal nem érte be azzal, hogy távolról nyögdécseljenek egymás után. Mivel Ázsiából Európába csak a tengerszoroson keresztül lehetett eljutni, azt beszélték meg, hogy Leander minden éjjel át fogja úszni, Héró pedig egy toronyból fáklya világával mutatja az utat. Ment is a dolog egy darabig, simán hasadt a hajnal a csókos éjszakákra; egy viharos éjjel azonban a szél eloltotta Héró fáklyáját. Leander eltévedt az úttalan sötétben, a megnövekedett távolságot és a tarajos hullámverést nem győzte erővel; a tenger már csak a holttestét vetette ki a partra. Amikor reggel Héró holt kedvesét megpillantotta, leugrott a toronyból, s a sziklákon halálra zúzta magát.

Leander tehát éjjelente kétszer tette meg az utat, mert hiszen haza is kellett úsznia. Szesztosz és Abűdosz közt 30 stadion, vagyis 5500 méter volt a távolság. Szép teljesítmény, különös tekintettel az áldozati cselekményre, amelyet közben Aphrodité papnőjével az istennő tiszteletére végeztek.

(Byron büszke volt az úszási képességeire, s utánozni akarta Leandert, 1810. május 3-án ő is átúszta a Helleszpontoszt. Egy szűkebb helyet szemelt ki, s az 1960 méternyi távolságot egy óra alatt úszta meg.)

De még egyszer Szkülliász: azt is írták róla, hogy a nagy vihar éjjelén ő is segített a perzsaellenes elemeknek. Le-lebukott a víz alá, és elvagdosta a hajók horgonyköteleit, úgyhogy a vihar tömegével csapkodta őket a parti sziklákhoz.

LEBEGŐ ÉS REPÜLŐ EMBEREK

Ezúttal nem kell szétszórt forrásművekből összekeresgélnem az adataimat. Itt van az asztalomon Görres József nevezetes könyve: *Die christliche Mystik*. (Regensburg, 1836-42.) A híres tudós és publicista külön fejezetben gyűjtötte össze a szent életű férfiak és nők lebegéseit és repüléseit. Nem mint afféle mendemondákat, hanem mint való történeteket, s ezeket tudományos, bár kevéssé érthető okfejtéssel meg is magyarázta.

Görres a müncheni egyetemen a történelmet tanította. Halála után tisztelői egy „Görres-társaságot" alapítottak, hasonló természetű tanítások terjesztésére.

Kezdem.

Agredai Mária néha a teljes átszellemülés állapotába jutott; ilyenkor néhány hüvelyknyire a föld fölé emelkedett. Ebben a lebegő állapotában teste teljesen súlytalanná lett, úgyhogy el lehetett fújni, mint a pelyhet vagy a falevelet. Ez a lebegés nála mindig az Úr vacsorájának vétele után következett be. „Ugyanúgy, mint Magyarországi Margitnál" – teszi hozzá a szerző.

Szent Domonkos jóval magasabbra libbent fel. Egyszer a castres-i barátokhoz volt ebédre híva, de már mindenki ült az asztalnál, s ő még nem került elő. „Bizonyára imádkozik előbb a kápolnában" – gondolták, és utánaküldtek egy barátot. Ez meg is találta, jelentése szerint „imádkozva lebegett ég és föld között".

Görres még huszonkét esetet sorol fel; mind elmélyült ima közben jutottak eksztatikus állapotba, és több-kevesebb ideig lebegtek a föld színe fölött. Megemlíti köztük Szent István magyar királyt is.

(Az ekstázis fogalmát nem lehet egyetlen magyar szóval pontosan kifejezni. A szó görög eredetű, magánkívüliséget, önkívületet jelent – de hogy a használat során kialakult értelmét megközelítsük, még ezeknek a szavaknak a segítségére szorulunk: rajongás, elragadtatás, átszellemülés, révület.)

Egyszerűség kedvéért a révületnél maradok, ámbár különösen a vallási ekstázis kifejezésére még a többi szó sem elég. Mantegazza szerint határos vele „a szomnambulizmus, katalepszia és delírium" – vagyis a hipnotikus álomra való hajlamosság, a tagok megmerevedése és az érzékcsalódással járó, múlékony elmezavar. Az aszketikus életmód, a sok böjtölés, vir-

rasztás, önsanyargatás, a test szükségleteinek erőszakos elnyomása túlérzékenységet idéz elő, ennek során az előbb említett tünetek egymást váltogatják. A hívő csodát vél látni, a tudomány az idegélet rendellenességeit állapítja meg.*

** Mantegazza könyve németül Die Ekstasedes Menschen címmel jelent meg (Jena, 1888)*

Részletesebb hírek szólnak Alcantarai Peter lebegéseiről. Olykor imádkozás közben úgy elfogta a belső felindulás, hogy 15 rőfnyi magasságra emelkedett fel, egészen a templom boltozatáig. Amikor egy grófi kastély vendége volt, a kertben kapott lakásul egy kis remeteséget. Sokszor látták itt lebegni kiterjesztett karokkal, égnek emelt szemmel – s néha ebben az állapotban másnap reggelig is megmaradt. Még ez sem volt elég – repült is! Egyszer magas fenyőfák felett repült el, másszor úgy elmerült egy dombtetőn felállított kereszt szemléletében, hogy révületbe esett, és kiterjesztett karral repült a keresztig.

Egyéb apró adatok:

Adelheid nővér a templomban ima közben felrebbent a földről, s mintha forgószél ragadta volna magával, többször körülviharzotta az oltárt.

Brenezgallai Esperanza szintén felrepült, és fél napon át oltárról oltárra szálldosott.

Csehországi Ágnes a kolostor kertjében egyszerre csak felrepült, és kísérőinek szeme elől eltűnt a felhők fölött. Egy teljes óráig maradt oda, akkor lebocsátkozott. Társnői kérdésére, hogy mit látott odafönn, csak annyit felelt: „Isten titkait láttam, de nem szabad beszélnem róla."

Boldog Coleta felhőtlen, derült időkben repült fel, úgyszólván az ég magasságáig. Saját elbeszélése szerint ekkor olyan érzése volt, hogy csak a kezét kellene kinyújtania, s megérinthetné a mennyboltozatot.

Bizonyos Dalmatio barát a völgyből felrepült a hegytetőn felmagasló fenyőfa csúcsáig, s a levegőben lebegve imádkozott.

Szent Domonkos – Görres nem mondja, hogy azonos-e azzal a Domonkossal, akiről már szó volt – révületében felrepült a cellája mennyezetéig, és ott libegett egy álló napig.

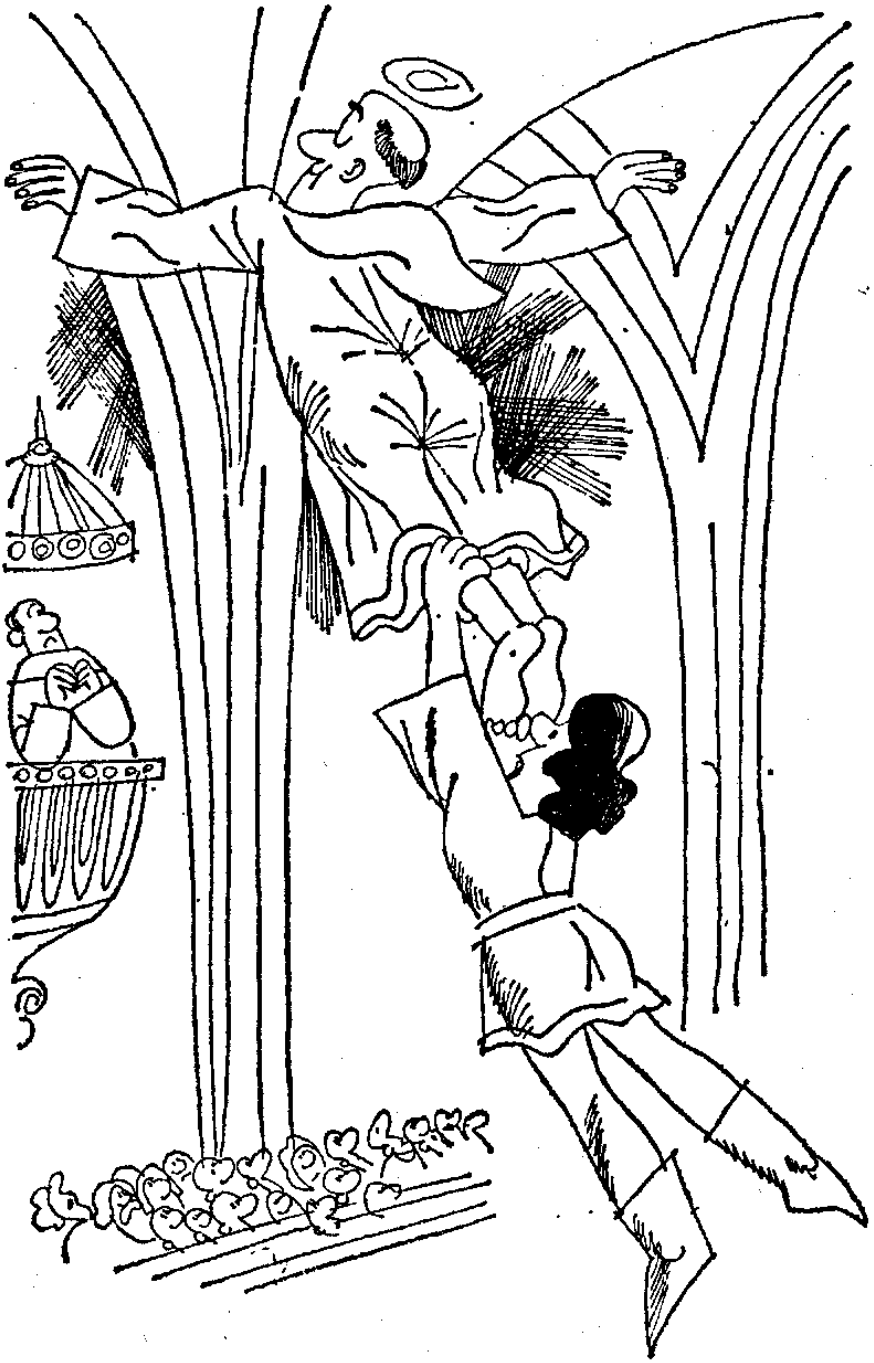

Valenciában az történt vele, hogy amikor istentisztelet alatt szokása szerint megint emelkedni kezdett, egy hitetlen hívő a lábába kapaszkodott, és vissza akarta húzni. De megjárta, mert a szent őt is magával vitte fel a levegőbe. Ijedtében eleresztette a lábát, lezuhant, és kételkedésének büntetéséül összevissza zúzta magát.

Johanna Rodriguez betegsége után úgy elgyöngült, hogy alig volt jártányi ereje, az utcán két nővér támogatta. Egyszerre zeneszó ütötte meg a fülét; nem messze az oltáriszentséget kísérték vele. Révületében felrebbent, és a két nővér vissza akarta fogni, de őket is magával ragadta a levegőbe, jó kőhajításnyira.

A LEGHÍRESEBB MADÁREMBER

Copertinói József 1603-tól 1663-ig élt. Halála után megindult a boldoggá avatási eljárás; ez 1753-ig húzódott el, amikor is XIV. Benedek pápa boldoggá avatta. Legrészletesebb életrajzát R. Nuti assisi szerzetes írta meg, miután 15 évig gyűjtögette hozzá az adatokat.*

** Roberto Nuti: Vita di P. F. Giuseppe da Copertino (Palermo, 1678)*

A templomban, ha meglepte a révület, hol a szószékre, hol az oltárra repült, s mindaddig odafenn maradt, amíg elöljárói le nem parancsolták. Állva is, térdelve is szokott keringeni az oltár körül. Egyszer a kolostor előtti dombon kálváriát állítottak fel. A két szélső kereszt már a helyén volt, de a középsőt tíz ember is alig bírta vinni. József a kolostor ajtajából nézte a vesződést, egyszerre révületbe esett, felemelkedett a földről, odarepült a nyolcvanlépésnyire levő kereszthez, felkapta, mint égy szalmaszálat, felvitte a dombra, és elhelyezte az előre megásott gödörben.

Egyszersmind ott lebegett sokáig a kereszt magasságában, nem akart lejönni, létrát hoztak, és úgy szedték le.

Máskor felszállt egy olajfára, s letérdelt egy vékony gallyra. Nem tört le alatta, csak gyengén hajladozott, mintha egy madárka üldögélt volna rajta.

A copertinói klarisszák zárdájában új apácát avattak. A beöltöztetési szertartás alatt József egy sarokban térdelt és imádkozott, de egyszerre csak felugrott, odaszaladt az új apáca gyóntatójához, karon ragadta, és fellibbent vele a magasba. A mutatvány oka és célja ismeretlen.

Utolsó eset a sok közül:

Egy előkelő őrültet vezettek hozzá, hogy jámborságának kisugárzásával próbáljon a koponyájában rendet csinálni. József a bolondot letérdeltette,

hajába markolt, és felragadta a levegőbe. Ebben a kényes helyzetben tartotta egy darabig, aztán leereszkedett vele – s lám, a beteg elméje helyrebillent.

Ezekhez a légi történetekhez nem függesztem az értelmezések és magyarázatok nehezékét. Megsérteném olvasóimat, ha nem bíznék az ítélőképességükben.

Mindössze ismétlem, hogy Görres professzor történelmet tanított a müncheni egyetemen.

A TRÓNOK KALANDORAI

Nagy emberek elmúlásába nem bír a világ könnyűszerrel beletörődni. Bajos elhinni, hogy egy ragyogó elme világossága pillanatok alatt elsötétüljön, vagy hogy az uralkodói jogart tartó kéz kiejtse a hatalom jelvényét, és mozdulatlanná merevüljön. Különösen, ha a halál rejtélyes módon ragadja el az áldozatát. Ilyenkor csírázik ki és szökik szárba a legenda magva halottakról, akik nem haltak meg. És ilyenkor arathatnak a vakmerő kalandorok, ha kedvez nekik a dolgok állása, és megvan bennük a hiszékeny tömegek elszédítésére alkalmas szuggesztív erő.

Dom Sebastian portugál király agyában évekig forrott egy óriási méretű hadi vállalkozás terve: lerohanni a mohamedán világ alsóbbrendű népeit és Marokkótól Indiáig kitűzni a keresztet. (Abban az időben a keresztnek csak egy fajtáját ismerték.) S akkor majd a világ csodálattal fog meghajolni előtte mint új Nagy Sándor, Caesar vagy Attila előtt, népe pedig a felsőbbrendűség glóriájával fog tündökölni mint a földkerekség első nemzete.

Várta az alkalmat, s az meg is jött. Marokkóban palotaforradalom ütött ki, s az egyik trónigénylő hozzá fordult segítségért. Dom Sebastian vállalta a beavatkozást, és 1578-ban 800 vitorlás átszállította a hadait Afrikába. Ám ott elállta az útját a mór fejedelem négyszer akkora seregével. Alvezérei rá akarták beszélni, hogy ne menjen fejjel a falnak, hiszen ha az iszlám egész világa feltámad ellene, a tenger dagályaként söprik el minden katonáját. De a fiatal ámokfutó hallani sem akart visszavonulásról. Riadót fúvatott, és neki az ellenségnek, ő maga legelöl! Mire az afrikai nap delelőre hajlott, vége lett az ütközetnek. Kilencezer portugál harcos maradt á csatatéren, köztük Dom Sebastian király is. A többi foglyul esett; alig egy-

kettőnek sikerült hazajutnia a vereség hírével. A király holttestét a mórok tisztességgel eltemették.

A nagyzási őrület megszállottját népe meggyászolta. Hogyne, hiszen olyan szép volt az ábránd: úrrá lenni kontinenseken s hatalomban a gyűlölt szomszéd, a spanyol fölé kerekedni. Márpedig mindennek az ellenkezője következett be. Két év múlva II. Fülöp spanyol király a verség jogán elfoglalta a portugál trónt, és Portugáliát Spanyolországhoz csatolta.

A nép nem akart ebbe belenyugodni. Azzal biztatta magát: hátha nem is igaz, hogy Dom Sebastian elesett? Ki látta a holttestet? S ha valaki mondta is, hogy látta, vajon igazat beszélt-e? Hátha megmenekült, ismeretlen helyen húzta meg magát, s ott várja az idők változását. A népnek ezt a Messiás-várását nem is egy, hanem négy kalandor aknázta ki. Egyik egy fazekasnak volt a fia, a másik egy kőfaragóé. A harmadik pástétomsütő volt, a negyedikről sohasem derült ki, hogy kicsoda.

Könnyű dolguk volt. A fazekasfi még csak nem is maga állt elő azzal, hogy ő Dom Sebastian király. Gazdag úri szeretőre tett szert, ez felöltöztette előkelő lovagnak, s amint a vidéken szertekalandozott, a nép eleinte rebesgette, majd hangosan adta tovább: „Dom Sebastian nem halt meg, előkerült, és bujdosik a bitorló spanyolok elől!” A fazekas fiának nem kellett egyebet tennie, mint ráhagyni a hírt. Pedig tíz évvel volt fiatalabb az eltűnt királynál. A dicsőség nem tartott sokáig. A spanyolok elfogták, és gályára küldték. A kőfaragó gyermeke valamivel nagyobbat lépett. Azt eszelte ki, hogy a vendégfogadókban, amelyekben vidéki csavargásai közben megszállt, éjfélkor hangosan imádkozott: „Add, Uram, hogy felfedhessem magamat, és visszakapjam őseim koronáját!” Szállóban füle van a falnak és szeme a kulcslyuknak. Az ájtatos férfiút térdhajlással kezdte üdvözölni a nép. A szegények áldását kérték, a gazdagok aranyakat tömtek a zsebébe. Egy darabig ment is a szemfényvesztés, de azután megint csak a spanyolok ábrándították ki a hívőket: az ál-Sebastiant elfogták, börtönbe zárták, s ott végeztek vele.

A pástétomsütő esete azért különös, mert tizenhárom év telt már el Dom Sebastian halála óta, amikor fellépett. Ennyi ideig maradt meg a hír frissen a legenda hűtőházában. Maga a kalandor pedig tíz évvel volt öregebb az eltűnt királynál! És mégis sikerült elszédítenie magát II. Fülöp unokahúgát, Donna Anna apáca-fejedelemasszonyt. Portugál főnemesek egyengették az útját: a spanyol uralom megdöntésére akarták felhasználni. Neki is rossz vége lett: trón helyett akasztófa várt rá. Donna Annát pedig vezető állásra alkalmatlannak mondták ki, és egy szigorú fegyelmű zárdába küldték.

A negyedik Velencében bukkant fel, s még a Tízek Tanácsát is megzavarta azzal, hogy olyan adatokat mondott el, aminőket Velence lisszaboni követének titkos jelentései tartalmaztak. Mikor a spanyol kormány ennek hírét vette, a sarkára állt, és követelte, hogy adják ki neki a kalandort. Úgy is lett. A történet vége: vérpad és bakó.

II. Frigyes német császár, az utolsó Hohenstaufen, nem német földön halt meg, hanem messzi idegenben, Itáliában. Utána Habsburg Rudolf szerezte meg a császári koronát.

Császárok és királyok mindenkor úgy gondolkoztak, hogy ámbár Isten kegyelmének köszönhetik a trónt, mégsem árt ezt a kegyelmet megtetézni a sátán találmányával, a háborúval.

Rudolf is egyre hadakat viselt, ehhez pedig pénz kellett. Honnan vegye? A polgárnak van aranya, a népnek pedig verejtéke, ebből is aranyat lehet kiszűrni. Tehát nyakukra küldte az adóprést. Ezenfelül az apró hatalmasságok is folyton hadakoztak egymással, úgyhogy a lakosságnak sem az élete, sem a vagyona nem volt biztonságban.

Ebben az általános zűrzavarban fakadt ki a sóhaj: „Bár élne Frigyes császár, nem szakadna ránk ez a temérdek nyomorúság! Más világ volt a Hohenstaufenek idejében, mint most, a habsburgi alatt."

A nép óhajtása valóra vált. Megjelent Köln városában egy ősz, tiszteletet parancsoló külsejű férfi, és bejelentette, hogy ő II. Frigyes német-római császár, a tulajdon személyében. Nem halt meg Itáliában – ott mást ravataloztak fel helyette, ő pedig jámbor szerzetesek közt húzta meg magát győztes ellenfelei elől. De fogadalmat tett, hogy ha eljön az ideje, ismét kilép a rejtekéből, és kezébe veszi birodalma sorsát.

Köln város tanácsa tréfára vette a dolgot. Jó, legyen császár, de a pellengéren. Trónra ültették egy magas emelvényen, papiros koronát nyomtak a fejébe, majd ki seprűzték a városból.

A szívós öreg nem hagyta magát. Neuss városában ütötte fel a tanyáját, és ott újra szétharsonázta a mesét. Nagyobb bizonyság okáért Frigyes császár pecsétgyűrűjét is mutogatta. Hol tett rá szert? – nem derült ki.

Ha Frigyes császár ekkor, 1283-ban élt volna, nyolcvankilencedik évét töltötte volna be. Nem látszott valószínűnek, hogy ilyen korú aggastyánok még kiálljanak verekedni egy gondokkal terhelt koronáért. A nép mégis hitt neki, a kölni szégyen ellenére is. Aki nem hitt, az is úgy tett, mintha hinne, mert Frigyes császár palástja mögött el lehetett bújni Rudolf adószedői elől.

Az álcsászár ekkor már nagy lábon élt Neussban. Fényes udvartartása volt, peres ügyekben bíráskodott, és kinevezéseket, címeket osztogatott. Az

ál-Frigyes hívei egyre szaporodtak, s ekkor elszánta magát a legvakmerőbb lépésre. Levelet írt Rudolf császárnak, és felhívta, hogy tegye le a bitorolt koronát, és adja vissza neki a császári hatalmat.

Idáig Rudolfot lekötötték a saját külön háborúi, és nem foglalkozhatott a furcsa vetélytárssal. De most már cselekedni kellett. Elindult seregével az álcsászár ellen. Ez székhelyét áttette Wetzlarba, ott fegyverkezett, és készült az ellentámadásra.

Mikor Wetzlar polgárai megpillantották Rudolf hadait a falak előtt, és látták, hogy az komolyan készül az ostromra, úgy gondolták, legjobb lesz magára a két császárra bízni, igazítsák el egymás közt az ügyüket. Ennélfogva a saját Frigyesüket kiszolgáltatták Rudolfnak.

A császár emberei maguk is meghökkentek, amikor elébük lépett a büszkén felemelt fejű, villogó szemű, méltóságteljes alak, és parancsoló hangon hódolatot követelt. Rudolf azonban látta, hogy ezzel más nyelven kell beszélni. Kínpadra vonatta.

Ott megtört és vallott.

Beismerte, hogy ő nem Hohenstaufen-vér, hanem egyszerű szülők kalandos életű fia. Neve Tile Kolup. Itáliában megismerkedett a fekete mágia – vagy ahogyan akkor hívták: nigromantia – titkaival, s ezeknek nagy hasznát vette a merész kalandnál.

Csak ezt ne mondta volna a boldogtalan! Ha csak magát a csalást vallja be, egyszerűen a fejét veszik, ami egy nyolcvanéves öregemberre nézve nem is olyan nagy szerencsétlenség. De a nigromantia űzésével eretnekséget is vállalt magára, ennek a büntetése pedig máglyahalál volt.

Tile Kolupot hát kivitték a vesztőhelyre, odakötözték a máglyából kimeredő karóhoz, és a hóhérlegények a négy sarkon meggyújtották a rőzsét. Rudolf császár is végignézte a furcsa nevű trónörökös kínos halálát. Mikor mindennek vége volt, a nép nekiesett a hamurakásnak, összekeresgélte a csontokat, és elvitte haza.

Ki emlékül, ki ereklyéül.

A vén kalandor után egy ifjúnak az alakját idézem fel.

Angliában a „piros rózsa és a fehér rózsa trónviszálya” néven ismert háború folyt a trónért a York- és a Lancaster-ház között. A trónviszályt akkoriban úgy értelmezték, hogy amelyik fél tehette, nyíltan vagy titokban megölette a másikat.

A londoni turistának a Towerban ma is mutogatják azt a lépcsőt, amely alatt két királyfi holtteste volt elásva. IV. Edward fiai voltak ezek: Edward és Richárd. Nagybátyjuk, III. Richárd fojtatta meg őket, hogy ő kerülhessen a trónra.

Azután változtak az idők. III. Richárd elesett a bosworthi csatában, és VII. Henrik kerítette hatalmába a koronát. De a régi York-pártban izzott a gyűlölet az új király ellen. Az elégedetlenek fő fészke Írország volt, a kontinensről pedig Margit özvegy burgundi hercegné, IV. Edward nővére szította a parazsat.

Ennyit a politikai helyzetről.

1491-ben az ír Cork város kikötőjébe befutott egy kereskedelmi hajó. Egy kereskedő, hogy áruinak reklámot csináljon, felöltöztette Perkin Warbeck nevű segédjét selyembe-bársonyba, és végigsétáltatta a város utcáin. A jóképű, jó modorú tizenhét éves fiú megtetszett egy York-párti főnemesnek. „Éppen ilyen lehetne Richárd királyfi, ha élne!" – gondolta.

Az ötlet egy merész tervvé terebélyesedett ki. A fiút magához hívatta, hosszan és bizalmasan beszélgetett vele, s ennek eredményeképpen Perkin Warbeck otthagyta a gazdáját. Nem esett nehezére, mert ez már az ötödik helye volt, mióta elcsavargott a flandriai Tournois városból, ahol apja vámhivatalnok volt, ő pedig cserzővargainas. Azután áthajózott Franciaországba, és az ír főúr levelével felkereste Margit hercegnőt.

Itt rögtön rokoni fogadtatásban lett része. A hercegnő keblére ölelte mint szeretett unokaöccsét, Richárd királyfit, akinek sikerült megmenekülnie bitorló nagybátyja pribékjei elől. Egy évig tartotta magánál, ezalatt megtanította az udvari szokásokra és minden egyébre, ami a nagy vállalkozáshoz kellett. A fiatal kalandornak szörnyen tetszett a szerepe, különösen akkor, amikor még Bécsbe is elküldték, és bemutatták Miksa császárnak mint az angol trón jogos örökösét.

Mikor Margit hercegnő úgy látta, hogy itt a cselekvés ideje, ellátta őt pénzzel és egy összetoborzott kis sereggel, és elindította Angliába. Rosszkor jöttek, a kalandor csapatát szétverték, és Perkin Warbeck visszahajózott Franciaországba, a nénikéjéhez. Ez még egy kísérletet próbált vele, de mert ez nem sikerült, meg akart szabadulni tőle, és továbbküldte Skóciába, II. Jakab király nyakára.

A skót király a jövevényt megölelte, saját aranyláncát akasztotta rá, és azzal a pompával vette körül, amely Anglia uralkodóját megillette. Ha tudott is a csalásról, belement a játékba, mert halálos ellensége volt Henriknek. Azonfelül az ál-Richard igen kellemes külsejű és rendkívül megnyerő modorú fiatalember volt, bátran mehetett fejedelemfiszámba. Meg is nyerte egykettőre a szíveket.

Különösen egyet.

Itt következik a kalandregény lírai része.

Jakab királynak volt egy gyönyörű unokahúga, Lady Catherine Gordon. Ezúttal a „gyönyörű” jelző nem frázis. A lány csakugyan igen szép volt, úgyhogy amikor együtt látták az előkelő vendéggel, az emberek bólogattak: „Valódi királyi pár!” Erre ők is rájöttek, s hamarosan fülig beleszerettek egymásba. Jakab király beleegyezett a házasságba, s a lakodalom hetedhét országra szóló pompával meg is történt.

A cserzővargainas sógora lett a skót királynak, sőt ezen a réven atyafiságba keveredett magával az ellenfelével, VII. Henrik angol királlyal is.

Az ál-Richard annyira beleélte magát a szerepébe, hogy most már nem kellett a kulisszák mögül mozgatni – cselekedett magától is. De itt a zsoldoshad a maga kezére kezdett dolgozni: gyújtogatott, rabolt fosztogatott. A vezér, ha kalandor volt is, megundorodott az effajta hadviseléstől, és visszahátrált Skóciába. Nem vesztette el a reménységét, megint csak hadat gyűjtött, s ezúttal Délnyugat-Angliában szállt partra. Itt sikerült a yorki fehér rózsás lobogóval a népet fellázítania, s csakhamar tízezer főre szaporodott a serege.

Annyira elvakította a kezdeti siker, hogy kiáltványt intézett az angol néphez, ebben bejelentette igényét a trónra, és ezer font vérdíjat tűzött ki VII. Henrik fejére.

Azonban ügyetlenül hadakozott: várakat akart ostromolni, ágyúk nélkül. A vállalkozás egyre rosszabbul ment, majd azt is megtudta, hogy időközben Jakab király is megunta a dolgot, és békét kötött Henrikkel.

Erre a hadvezér megint visszavedlett kalandorrá. Cserbenhagyta a katonáit, és éjnek idején megszökött a sátorából. A tengerpartra igyekezett, de ott már Henrik csapatai elfoglaltak minden kikötőt. Szorultságában egy, az azílium jogával felruházott kolostorba menekült. Itt azután megrekedt, mert Henrik fogdmegei nem törhettek ugyan be a kolostorba, de ő sem szökhetett onnan ki.

Az egérfogóba került ál-Richard további sorsáról még néhány fejezetnyi anyagot kellene ismertetnem, de arra már nem telik. Tehát csak rövid fejezetcímekben számolok be róla.

Megadás és hódolat Henrik királynak. A csalás beismerése. A király nagylelkű kegyelme. Warbecket internálják Londonba. A feleség levele, hogy még mindig szereti. Warbeck Londonból a felesége után szökik. Elfogják, s most már a Towerba zárják. Itt részese lesz egy titkos összeesküvésnek. Most már nincs kegyelem: halálítélet. Warbecket Tyburnben felakasztják.

Feleségének, Lady Catherine-nek sorsa ezután így alakult, ugyancsak fejezetcímekben:

Özvegyi gyász. Vigasztalódás. Második férj.
– „ – – „ – Vigasztalódás. Harmadik férj.
– „ – – „ – Vigasztalódás. Negyedik férj.
Azután ő maga is egyesült a halálban a férjeivel.

A KICSERÉLT XVII. LAJOS

„A király meghalt – éljen a király!”

Mikor a francia király örökre lehunyta a szemét, megnyílt a versailles-i palota erkélyének az ajtaja, s egy udvari főtisztviselő ezekkel a hagyományos szavakkal adta tudtára a híreket leső népnek, hogy Franciaország fölött új király uralkodik. A trón sohasem maradhat üresen. A király halálát követő pillanatban már örökébe lép a törvényes utód, a dauphin.

1793. január 21-én, XVI. Lajos halála napján a versailles-i erkély ajtaja csukva maradt. Alatta nem leste egy árva lélek sem a híreket. A nép másutt tolongott: Párizs utcáin és azon a hatalmas téren, amelyen egy deszkaemelvény s egy óriási kést villogtató szerkezet várta Franciaország királyát. Utolsó perceiben nem udvari méltóságok vették körül, hanem Sanson hóhér és a segédei.

S mikor a levágott főt felmutatták a népnek, egy új keletű kiáltás harsant fel a tömeg ajkáról: „Éljen a köztársaság!”

Éljen a király? – Ezt csak halkan, titkos búvóhelyeken suttogták el a királyhű nemesek.

Maga a nyolcéves kis király ekkor a Temple börtönében volt, az édesanyja mellett. De nem XVII. Lajos volt a neve, hanem a királyi ház őse, Hugues Capet után egyszerűen Charles-Louis Capet. Édesanyjának sem volt a neve immár Marie Antoinette, osztrák főhercegnő és Franciaország királynéja, hanem ugyancsak egyszerűen: Veuve Capet (Capet özvegye).

A kisfiú elég jól megvolt itt, ha börtön volt is a Temple. Mellette volt anyján kívül a nővére és Madame Elisabeth, a nagynénje.

1793. július 3-án aztán a saját személyében is ízelítőt kapott belőle, mit jelent a Capet-házra szakadó balsors. Hivatalos emberek léptek be a szobájukba, háromszínű szalaggal a mellükön, és felolvasták a konvent rendeletét:

Az ifjú Charles-Louis Capet a mai naptól fogva Simon polgárnak és feleségének őrizetére bízatik.

Simon varga a színre lép

Simon, a fiú új gondviselője, a „nevelő” (instituteur) címet kapta. Egyébként a vargamesterséget űzte. Lelkes részt vett a forradalomban, buzgó híve volt Robespierre-nek, s mint megbízható polgárra esett rá a választás.

Felesége egyszerű asszony volt, azelőtt mint házicseléd szolgált vidéken. A fiú gondozásáért a konvent havi 500 livre-t fizetett a házaspárnak.

Az őrizet és a nevelés egyébiránt alig tartott fél évnél tovább. Simon a községtanács tagja lett, 1794. január 19-én elfoglalta helyét a városházán, és elköltözött a Temple-ból. A fiú új gondozókat kapott.

Simonék további sorsáról annyit jegyeztek fel, hogy Robespierre bukása után Simon is vád alá került. Gyorsan végeztek vele. 1794. július 28-án ő is felhágott arra az emelvényre, amelyen másfél év előtt a kis Capet Lajos édesapja fejezte be az életét.

Felesége utóbb súlyos betegségbe esett. Bevitték a gyógyíthatatlanok kórházába, ott még sokáig tengődött, s kórházi ágya 1819. június 10-én üresedett meg.

Mi történt a vargáék lakásában?

Simon varga nevelői működéséről a legellentétesebb hírek maradtak fenn, aszerint, hogy a hírforrás királypárti vagy forradalmi talajból fakadt-e.

A királypárti oldal hírei szerint Simon titkos utasítást kapott a konventtől, hogy igyekezzék a fiúval minél keményebben bánni, éheztetni, ütniverni s lassanként halálba sorvasztani. Így akartak tőle megszabadulni, az erőszakos halál, a gyilkosság látszata nélkül.

Simon varga – híresztelték – eleget is tett a titkos megbízatásnak. A kis királyt ütötte-verte, rugdosta, koplaltatta, betegségében orvosi segítség nélkül hagyta, s borral, pálinkával itatta, hogy szervezetét minél hamarabb tönkretegye.

Mindebből egy szó sem igaz – mondták más történetírók. Simon varga nem kapott semmiféle titkos utasítást, nem is bánt a fiúval rosszul, sőt a szórakoztatásáról is gondoskodott. Dominót és dámát játszottak, labdázni szokott vele a kertben, s játékszereiről is gondoskodott. Megvan a számla róla, hogy egy ízben a konventtal 300 livre-t fizettetett egy elromlott játék automata javításáért. Nem bánhatott mostohán azzal a gyerekkel, akinek ilyen drága játékszereket adtak a kezébe.

Az igaz – engedték meg –, hogy Simon varga nem a szalonok nyelvén társalgott a fiúval, s az néhány káromkodást eltanulhatott tőle. Az is igaz, hogy igyekezett kiverni a fejéből a királyságra és királyfi korára emlékez-

tető gondolatokat, s ehelyett köztársasági eszméket töltögetett belé. Egyébiránt csak fél évig gondozta a fiút – ami azután történt, azért nem felelős.

Mindezekből mi az igazság? Ma már alig lehetséges teljes bizonyossággal eldönteni.

Egy figyelemreméltó adat mindenesetre maradt ránk, ez Barras-nak, a direktórium tagjának az emlékirataiban foglaltatik.

Robespierre-ék bukása után Barras meglátogatta a kis rabot a Templeban. Ezt írja róla:

A fiút nagyon elgyengült állapotban találtam, nyilvánvalóan egy egész szervezetét aláásó betegség támadta meg. Mindkét térde és bokája meg volt dagadva. Egy kis ágyban feküdt, ez álig volt nagyobb egy bölcsőnél. Amikor beléptem, mintegy kábultságból ébredt fel, és rögtön így szólalt meg: „Én jobban szeretem ezt a bölcsőt, mint a nagy ágyat, és a felügyelőimre sincs semmi panaszom." Miközben beszélt, aggodalmasan tekingetett hol rám, hol az őreire, mintha kérte volna ugyan a pártfogásomat, de egyben félt volna az őrök bosszújától. Én kijelentettem, hogy panaszt fogok tenni a szoba tisztátalansága miatt; egyben elrendelem, hogy a gyermeket sétáltassák az udvaron, hívjanak hozzá orvost, és bízzanak meg két asszonyt a szoba rendben tartásával. Később megtudtam, hogy rendelkezéseimet nem teljesítették.

Mármost akár Simon vargáék bánásmódja indította el a fiú leromlását, s a későbbi szigorítások csak fokozták az egészsége hanyatlását, akár Simonék távozása után kezdődött az igazi leromlási folyamat: az bizonyos, hogy testileg-lelkileg tönkrement, s halálát a fogság okozta.

Ha ugyan valósággal meghalt, és csakugyan ő volt az, akiről a halotti levelet kiállították ...

A konvent határozata

Robespeierre-ék bukása után az „ifjú Capet" személyének fontossága megnövekedett.

Hírek keltek szárnyra, hogy a királypártiak meg akarják szöktetni.

1795. január 22-én a konvent egyesült bizottságainak ülésén Cambacéres kiteregette a kérdést: mit kellene a fiúval csinálni? A külföldnek kiadni veszedelmes lenne: felhasználhatnák ütőkártyának a köztársaság ellen. Nincs más hátra, ezentúl is Franciaországban kell őrizni mint becses zálogot.

Térjen hát az ülés napirendre a kérdés fölött.

Ekkor szólásra emelkedett egy Briva nevű képviselő.

– Én nem vagyok a vérontás kedvelője – kezdte a beszédét –, és egy cseppnyi vér miatt sem tehetek szemrehányást magamnak. De joggal csodálkozom, hogy thermidor 9. (Robespierre bukásának napja) előtt ezernyi hiábavaló véráldozatot hoztak, azonban olyant egyet sem, amely a köztársaságnak hasznára lett volna.

A kis Capet kivégzésére utaló leplezetlen célzásra általános felzúdulás volt a válasz.

Egyik képviselő felugrott.

– Csak zsarnokok állíthatják, hogy bűnös tettből haszon fakadhat! Elnök polgártárs! Utasítsd rendre a szónokot!

Megtörtént, de a makacs szónok tovább erőszakoskodott.

– Akkor hát a kis Capet-t minden atyafiságával együtt tíz nap alatt ki kell utasítani Franciaországból. S ha mégis valamely polgár francia területen találná és megölné őket, ki kell nyilvánítani, hogy tettével jól szolgálta hazáját;

A konvent a kérdés fölött mégis napirendre tért. Egyúttal elrendelte, hogy ezentúl naponként felváltva a konvent tagjai keressék fel a foglyot, és ellenőrizzék a felügyelőit.

A temple-i néma gyerek

Azonban mikor ezt a határozatot hozták, a kis XVII. Lajos már nem volt a konvent foglya. Egy másik, hasonló korú gyermeket csempésztek a helyébe.

Legalábbis ez a meggyőződése nemcsak a kalandos hírekre szomjazó tömegeknek, hanem azoknak a komoly történetíróknak is, akik kételkednek benne, hogy valóban az igazi Capet fiú halt-e meg 1795. június 8-án, s a haláleset-felvétel őrá vonatkozik-e.

A rejtélyek sorozata ugyanis egy rendkívül érdekes jegyzőkönyvvel kezdődik.

Harmand de la Meuse konventtag két társa kíséretében 1794. december 19-én meglátogatta a foglyot, s látogatásának eredményét foglalta össze a jegyzőkönyvben. Ez a rövid kivonata:

Mikor beléptünk a szobába, a fiú egy asztalnál ült, és játék kártyákból várakat rakosgatott. Hozzáléptem, és elmondtam neki, hogy a kormány tekintettel van gyenge egészségére, és javítani akar a dolgán. Ezentúl szabad sétálnia a kertben, s szórakoztatásáról is gondoskodni fognak. Amíg beszéltem, szemét rám szegezte, és nagy figyelemmel hallgatott, de egy

árva szóval sem válaszolt. Erre részletesebben magyarázgattam, miben lehetne része: „Monsieur, szeretne egy lovat, kutyát vagy madarat? Volna kedve kispajtásokkal együtt lenni? Akar most mindjárt lemenni a kertbe vagy fel a toronyba?" Akármit ajánlgattam még neki, nem szólt egy szót sem, csak a szemét meresztette rám. Hangot váltottam, s ráparancsoltam, hogy keljen fel, és járkáljon ide-oda a szobában. Megtette, de némán. Megtapogattam a karját és a lábát: tele volt daganattal. Általában erősen rachitikusnák látszott. „Monsieur – szóltam hozzá –, hívassunk orvost? Legalább egy jellel közölje, hogy mi az óhajtása!" Semmi felelet. A gyermek leült, rákönyökölt az asztalra, és úgy tett, mintha mi ott sem lettünk volna.

Miután valószínűtlen – állítja több történetíró, – hogy a valódi kis Lajost időlegesen némaság lepte volna meg, csakis az a következtetés állja meg a helyét, hogy kicserélték egy néma gyerekkel.

Hogy ki hajtotta volna végre és kinek a közreműködésével a cserét, arról később fogok szólni.

1795. május végén a kis fogoly állapota rosszra fordult. Orvost küldtek hozzá, Párizs egyik legnagyobb tudományos tekintélyét: Desault doktort, kórházi főorvost, az egyetemen a sebészet tanárát.

Desault doktor május 30-án látogatta meg utoljára a beteget. Másnap a doktor rosszul lett, és két nap alatt meghalt. Anélkül hogy előtte bármikor valamilyen betegségről panaszkodott volna.

Magyarázat: Desault doktor ismerte a kis királyt, rájött a cserére, tehát el kellett tenni láb alól.

Még egy rejtélyes eset: Desault doktornak volt egy bizalmas barátja, Choppart gyógyszerész. A doktor halála után pár nappal a gyógyszerész is hirtelen meghalt.

Magyarázat: Desault közölte vele a titkot, és neki is vesznie kellett.

Kétségtelen, hogy ha a két váratlan halálesetet összevetjük a Templeban tett orvosi látogatás időpontjával, a gyanút nem lehet teljesen alaptalannak mondani. De hát mindez a véletlenek találkozása is lehetett.

Azonban történnek még olyan események, amelyeket semmiféle véletlennel sem lehet megmagyarázni.

Egyelőre ott tartunk, hogy a beteg kezelését Pelletan és Dumangin doktorok vették át. A kis királyt ezek nem ismerték, ezelőtt sohasem látták.

Valami nagy lelkesedéssel nem végezhették a munkájukat. Előkerült Pelletan doktornak egy levele, amelyet a Temple őreihez intézett. Az tűnik

ki belőle, hogy éjjel a gyermek rosszul lett, s az őrök érte küldtek. Az érdekes válaszlevél így szól:

Pelletan polgár a Temple őrizetével megbízott polgárokhoz
Polgártársak! Azok a tünetek, amelyeket velem közöltek, nem látszanák nyugtalanítónak, s az éjszaka különben sem kedvező bármily gyógyszer adagolására. Adjanak tehát a betegnek egy kanál borban némi diascordiumot (ópiumos összehúzó szer). Ámbár napi munkámtól nagyon fáradt vagyok, az éjjel 11 óra ellenére is sietnék a beteghez, ha látogatásomtól bármi eredményt remélhetnék. Másrészt ne feledjék, hogy velem együtt Dumangin doktor is meg van bízva a kezeléssel. Holnap reggel mind a ketten meglátogatjuk a beteget. Üdvözlet és testvériség! (Salut et fraternité.)

*Pelletan, az Emberszeretet Nagy Menhelyének (Grand Hospice de l'Humanité) főseb*észe

Az emberszeretet hivatásos képviselőjének nem volt igaza.

A beteg fiú állapota valóban súlyos volt, aminthogy 1795. június 8-án meg is halt. A rejtelmek igazában most követték egymást.

1795. június 9-én egy kiküldött képviselő jelentést tett a konventnek, hogy „Capet fia tegnap meghalt". A konvent ezt tudomásul vette.

Rejtélyek a haláleset felvétele körül

A haláleset hivatalos bejelentése az illetékes hatóságoknál azonban csak a halál után harmadnapra történt. További két nap telt el, amíg végre a városi tisztviselő a haláleset-felvételt elkészítette.

Nem tudni, mi lehetett az oka a feltűnő hanyagságnak, de mindenesetre jó adattal tette gazdagabbá a halál körüli gyanús mozzanatok gyűjtőit.

A bejelentők neve: Lasne és Gomin.

Ki volt ez a két ember?

Őket bízták meg legutoljára a fogoly felügyeletével és gondozásával. Jóhiszeműen jelentették hát be, hogy a fiú, akit rájuk bíztak, meghalt.

De azt nem tudhatták, hogy ez a fiú azonos volt-e a kis Capet Lajossal. Mert ha a néma gyerek esetéhez fűzött következetések helyesek, akkor ők már a kicserélt gyermeket vették át az igazi helyett! S még beszélni sem tudtak vele, hiszen néma volt.

És még valami történt, helyesebben nem történt, ami megerősíti a gyanút. A kis király nővére, Mária Terézia hercegnő, ugyancsak fogolyként üldögélt a Temple-ben. Miért nem hívatták oda az öccse halottas ágyához? Hiszen nemcsak emberiességből kellett volna megtenni, hadd búcsúzzék el

a testvérétől, hanem egy olyan rendkívüli fontosságú esetnél, mint Franciaország királyának a halála, minden hiteles bizonyságot be kellett volna szerezni.

S a bizonyság: két egyszerű embernek a jelentése!

Még a konventtagok közül sem tette be a lábát senki sem a halottas szobába. Pedig bizonyára volt köztük akárhány, aki a gyereket még Simon varga korából vagy azelőtti időből ismerte. Mi volt a nagy titkolózásnak, a suttyomban hozott intézkedéseknek az oka? Miért nem idézték meg Simon varga özvegyét, vagy ha ez már kórházban volt, miért nem szállították oda agnoszkálás végett?

Főképpen: miért nem tekintette meg Barras a halottat?

Válasz a gyanakvó oldalról: mert beavatott helyen tisztában voltak vele, hogy a halott fiú nem azonos a kis királlyal. Különösen Barras tudta ezt igen jól – amiről később még szó lesz.

Ha már a haláleset felvételét is ennyi gyanús dolog árnyalta be, még jobban növeli a homályt a boncoló orvosok véleménye.

A tetembontást június 9-én – tehát még a haláleset bejelentése előtt – végezte el a két kezelőorvos, Pelletan és Dumangin, két kijelölt orvos segédletével. A felvett jegyzőkönyv bevezetése így szól:

Megbízatván a konvent albizottságának tegnap kelt határozatával, hogy bontsuk fel Capet Lajos fiának testét, és tegyünk jelentést állapotáról, megjelentünk mind a négyen délelőtt tizenegy órakor a Temple külső kapujánál, ahol is a felügyelők fogadtak, és felvezettek a második emeletre. Ott egy szobában az ágyon egy tíz év körüli fiú holttestét találtuk, akiről a felügyelők azt mondták, hogy ez az elhunyt ifjú Capet Lajos, s akiben mind a ketten felismertük az általunk pár nap óta kezelt gyermeket.

A jegyzőkönyv többi része az eljárás eredményéről szól. (Az orvosok szerint a halál oka előrehaladott gümőkór.)

Tehát megint csak ugyanannak a két őrnek a tanúskodása döntötte el az azonosságot!

Négy előkelő orvost kiküld a konvent, ezek nem ismerik sem az ifjú Capet Lajost, sem Lasne és Gomin polgárokat, de beérik a két egyszerű ember nyilatkozatával, és egyáltalán nem érdeklődnek tovább.

Vessük össze ezt a nemtörődömséget Pelletan doktor magatartásával, aki nem volt hajlandó éjjel 11 órakor a beteget meglátogatni! Vajon nem jogosult-e a gyanú, hogy ő maga sem volt bizonyos benne, kit kezelt, és kinek a kis teste feküdt előtte az ágyon?

És még mindig nincs vége! Mai orvosok is foglalkoztak hajdani kollégáik jelentésével, és lényeges hiányokat fedeztek fel benne. A kis királynak különös ismertetőjelei voltak, ezekből könnyűszerrel lehetett volna megállapítani az azonosságot vagy a személycserét.

Combján a természet játéka folytán az erek úgy futottak össze, hogy fejjel lefelé fordult galambot ábrázoltak. Alsó állkapcsából úgynevezett „nyúlfog" nőtt ki. Nyakán jellegzetes ráncok voltak. (Később dajkája ezekről a ráncokról vélte felismerni az igazi XVII. Lajost.) Bal karján háromszög alakjában elhelyezkedő oltáshegek. Felső ajkán egy házinyúl harapásából származó sebhely.

Négy orvos vizsgálta meg a testet. Teljes lehetetlenség, hogy ilyen ismertetőjeleket ne vehettek volná észre és ne soroltak volna fel.

Nyilván mert nem voltak meg.

A kalandos személycserékről, szöktetésekről, halottak életbenlétéről stb. szóló hírek többnyire akkor szoktak szárnyat bontani, amikor már az idő múlása jótékony ködbe burkolta az eseményeket.

Most azonban más volt az eset.

Már a Temple foglyának halála napján kezdtek terjedni a hírek róla, hogy nem az igazi Capet fiú halt meg. Erre nézve meg nem cáfolható bizonyságra találtam a Vissische Zeitung 1795. évi 77. számában. A lap tudósítója június 12-i kelettel ezt jelenti Párizsból:

XVI. Lajos fiának halála alkalmából különös hírek kezdenek itt szállingózni. Egyesek azt rebesgetik, hogy a haláleset merő kitalálás, s hozzáteszik, hogy az állítólagos halott már régóta nincs a Temple-ban; mások azt mondják, hogy már egy éve megmérgezték; sőt, rosszakaratúak nem átallják ezt a bűnt a mostani kormányra fogni. Hogy ezeket a híreszteléseket megcáfolják, a Messager du Soir tegnapi számában ezt a hivatalos hírt közölte: Egy olyan gyermek természetes halála következett be, amelyet nem lehet közönséges gyermeknek tekinteni, mert nem szaladgált sansculotte-gyermekként az utcán, hanem éjjel-nappal tekintélyes fegyveres erő őrizete alatt volt. A konvent tehát a köznyugalom megóvása és rosszakaratúak megszégyenítése céljából elrendelte a holttest felboncolását. A konventnek semmi oka sincs, hogy a felvilágosult polgároktól féljen, de a rosszindulatúak a gyengéket félre akarják vetetni, s ezek oltalomra szorulnák.

Ez a hír szinte hivatalosan bizonyítja, hogy a Capet fiú körül nem lehetett minden rendben. Valami a Temple falai közül kiszivároghatott, még-

pedig már a haláleset előtt suttoghattak róla, mert minden előkészítés nélkül a gyanú ekkora hirtelenséggel nem robbanhatott ki.

A mérgezés vádját persze el kellett ejteni, ezt utóbb egyik párt sem tette magáévá. De ha végiggondoljuk a gyanús körülmények egész sorozatát, nem mondhatjuk teljesen kalandosnak azt a véleményt, amelyik a személycserét valóban megtörténtnek fogadja el.

Most már az lenne a kérdés: kicsoda és milyen módon hajtotta végre a szöktetést?

A szöktetés

Egyszerűsítés céljából megfordítom a sorrendet, s előbb arról adok számot, hogy a különböző változatok szerint a szöktetés mi módon ment végbe.

Abban körülbelül valamennyi megegyezik, hogy a csere után jó darabig – némelyek szerint egy fél évnél is tovább – a fiút valahol a Temple épülettömkelegében rejtegették. Azután – mondja az egyik változat – papirospépből csináltattak egy nagy játék lovat, belsejében elrejtették a fiút, és úgy csempészték ki. Az ötlet túlságosan emlékeztet a trójai faló esetére.

A másik változat kevésbé romantikus. A királyi család fehérneműjét a Temple falain kívül mosták, és egy nagy ládában szállították oda-vissza. Alkalomadtán a fiút elbújtatták a szennyes ruha közé, és kicsempészték a toronyból. Odakünn már várták a segítőtársak, és kézről kézre adták, amíg biztos helyre nem került.

A Temple rejtélyének egyik kutatója, Hérisson gróf – egyébiránt a személycserének és a szöktetésnek meggyőződéses híve – rászánta a fáradságot, és utánajárt a dolognak. Jellemző a rejtély körüli vitára, hogy a kérdést tanulmányozók milyen aprólékos gondossággal dogozták fel a legkisebb adatokat is!

A gróf kiment egy közjegyzővel Versailles-ba, s az ottani községi múzeumban megmutatott neki egy borjúbőrrel bevont, sárgaréz vasalással ellátott ládát, amely ezzel a hivatalos felirattal volt megjelölve:

Ebben a ládában szállított Despagne asszony udvari mosónő XVI. Lajos király számára fehérneműt a Temple-ba. Unokájának, Despagne Maximillien orvos úrnak az ajándéka.

A közjegyző megnézte a ládát, és kiállította a tanúsítványt: hossza 66, szélessége 41, mélysége 36 centiméter.

Ebben tehát egy tízéves gyerek nem fér el.

Hérisson gróf azonban folytatta a nyomozást. Felkutatta az adományozó orvost, aki azonban már meghalt. De élt az özvegye, idős asszonyság, s

ettől sikerült felvilágosítást kapnia. A családi hagyomány szerint XVI. Lajos halála után már nem ládában szállították a fehérneműt, hanem nagy csomagokban. Egy ilyen hatalmas csomagban tehát csakugyan el lehetett rejteni a gyermeket.

A harmadik – a legfontosabb – változat így hangzik:

Mikor az ál-Capet, a néma gyerek meghalt, ezt egyszerűen elásták a Temple udvarán a fal tövébe. A koporsóba a valódi kis királyt fektették, s kiszállították a Temple-ból, hogy majd elföldelik a Sainte-Marguerite temetőben. Útközben a fiút kiszabadították, más rejtekhelyre vitték, s a temetőben az üres koporsót földelték el.

Ez bizony eléggé kalandosan hangzik. A cáfolat nem látszik nehéznek: a későbbi hivatalos kutatásoknál bizonyára felásták a temetőt, és ott könnyű volt ráakadni egy gyermekkoporsóra, a kis test maradványaival a belsejében.

De nem kell a bírálattal sietni...

Egyelőre áttérek a szöktetés szereplőire.

A szálak itt már meglehetősen gubancosak lesznek. Titkos és nyílt királypártiak kezét sejtik az ügyben, némelyiknek a nevét is ismerni válik (így Frotté tábornokét), de általában az akkori zavaros időknek alaptétele volt, hogy mindenki mindenki előtt titkolódzott. Titkot kellett tartani nemcsak a köztársaságiakkal szemben, hanem magában a royalista párt kebelében is. Különösen a provence-i gróftól kellett tartani, ez maga akarta megszerezni a trónt, ami utóbb XVIII. Lajos néven sikerült is neki.

Későbbi kutatások a szöktetés komplett részeseként egy ismerős nevet hoztak felszínre. A forradalmiak által kivégzett Beauharnais tábornok özvegye lett volna ez, Joséphine de la Pagerie, utóbb Napóleon császár felesége. Segítőtársa Barras volt, a direktórium tagja, akihez akkoriban a politikai barátságnál melegebb viszony fűzte. Az ő segítőtársa volt-e Barras, vagy ő járt-e Barras kezére?

Mikor Napóleon felesége lett, jó oka volt, hogy a múltat ne nagyon feszegesse. Csak annyit árult el neki, hogy az ő tudomása szerint a Temple udvarában a cseregyereket ásták el, s a temető földjében üres koporsó rejtőzik. És íme, mi történik?

1801-ben a Temple foglyaival árkokat ásattak az udvaron valami építkezés céljára. A foglyok egyszersmind veteményeskertet akartak csinálni a szabad részekből, de a föld homokos volt, és tele törmelékkel. Egyik fogoly mélyebbre ásott, hogy jobb földre tegyen szert. S amint ásott, egy gyermekholttest maradványaira bukkant. Valamennyi fogolynak az volt a

véleménye, hogy a kis XVII. Lajos került elő. Odahívták a kapust, s ez is rábólintott, hogy bizony az meglehet.

Így beszéli el az esetet emlékirataiban Andigné gróf, aki akkor a Temple foglya volt. Később, a királyság visszaállításakor feleleventette La Fare sens-i érsek előtt, de ez arra kérte, hogy a titkot ne üsse dobra. Minek hiábavaló fájdalmat okozni a kis király nővérének, aki amúgy sem bizonyos benne, hogy az öccse meghalt a Temple-ban.

Kétségtelen, hogy az emlékiratok adatait nem kell szó szerint elhinni, de az Andigné-féle memoárok javára kell írni, hogy nyomtatásban nem jelentek meg, vagyis írójuknak nem volt szándéka, hogy a nagyközönség előtt parádézzon velük. Különben is az eredmény bámulatosan összevág Joséphine értesülésével; azt pedig Andigné gróf nem tudhatta, mit beszélt egymás közt Napóleon és a felesége.

Egy hézag mindenesetre szembetűnő az emlékiratokban: a szerző nem beszél róla, hogy mi történt azután az érdekes lelettel.

Ez talán nem is fontos. Az a lényeg, hogy Joséphine igazat mondott.

És a rejtély másik része, a temető titka?

Erről magának Napóleonnak Szent Ilona-i emlékiratai adnak felvilágosítást.

A császár megemlékezett a Temple rejtélyéről is. Azt írja: ő sohasem kezeskedett arról, hogy a Temple-ban a valódi trónörökös halt meg, mert hiszen a halálesetről felvett iratok emellett tanúskodnak. *Mégis* – folytatja *– a haláleset után olyan hírek terjedtek el, hogy a trónörököst a konvent bizottmányának beleegyezésével megszöktették, s helyette egy másik gyermeket áldozták fel. Joséphine úgy viselkedett, mint aki tud valamit a dologról, s azt is elmondta, hogy kire bízták a trónörököst, és hol rejtette ez el. Én vállat vontam, s az egész mesében nem láttam egyebet, mint egy aszszony hiszékenységét. De mikor elolvastam az orvosok jelentését, elámultam ezen, a mondaton: „Találtunk egy testet, amelyről azt mondták nekünk, hogy ez Capet fia.” Vagyis határozottan nem állapították meg az azonosságát. Erre felásattam a Sainte-Marguerite temetőt, s azon a helyen, ahol sejtették, csakugyan találták egy elég jó állapotban levő koporsót. Fouché és Savari jelenlétében felnyitották: üres volt.*

Napóleont pletykahordással bajos lenne vádolni. Az adatok komolyak, s összevetve a többivel, a Temple rejtélyét egyszerűen a mendemondák sorába utalni nem lehet.

Következnék még Barras szerepének tisztázása.

1840. július 6-án egy londoni közjegyző előtt megjelent Broglio-Solari márkiné, leánynevén Hyde Catherine, és a következőket vétette jegyzőkönyvbe:

Ő Marié Antoinette udvarhölgye volt, s „a kis angol lány” néven ismerték Versailles-ban. 1803 telén férjével, a velencei köztársaság akkori miniszterével, ebédre volt hivatalos Barras-hoz. Bonapartéról esett szó, s ekkor Barras, kissé bortól felhevülten, ezt a kijelentést tette: „Márpedig Bonaparte tervei nem fognak sikerülni, mert XVI. Lajos fia életben van!”

Ugyanekkor a volt udvarhölgy még azt is tollba mondta, hogy 1820 táján Augsburgban együtt volt Hortense hollandi királynéval, Joséphine lányával, s ez számos beszélgetés során megerősítette a trónörökös szökéséről szóló híreket. Azt is hozzátette Hortense királyné, hogy mikor Napóleon bukása után Sándor cár és a porosz király meglátogatta Joséphine-t, szóba került, hogy kit ültessenek Franciaország trónjára? Joséphine ezt mondta: „Természetesen XVI. Lajos fiát.”

A márkiné ezzel zárta a vallomását: *Isten és ember előtt kijelentem, hogy a tiszta igazságot adtam elő.*

Az csakugyan igaz, hogy 1814. május 24-én Joséphine Malmaison-ban nagy ebédet adott az orosz cár és a porosz király tiszteletére. Az is igaz, hogy az ünnepség után negyednapra, május 28-án, hirtelen meghalt. A kezelőorvosok szerint meghűlt és náthaláz végzett vele. De a hírek összefüggést láttak a két dátum közt, s oda lyukadtak ki, hogy a volt császárnét megmérgezték. Ok: túlságosan sokat tudott bizonyos dolgokról.

Később egyéb értesülések hírei is széjjelszivárogtak, s a gyanút immár konkrét formában adták tovább: a royalista érzelmeiről ismert Joséphinenek része volt a trónörökös megszöktetésében, azt is tudta, hogy hol rejtegetik, tehát veszélyeztette a provence-i grófnak igényeit a francia trónra. Ennélfogva Talleyrand rendeletére eltették láb alól. Erről tudott maga a provence-i gróf, a későbbi XVIII. Lajos is.

Mondanom sem kell, hogy az egész mérgezési rémdrámából nem hihető egy szó sem. Bizonyíték nincs rá.

Ellenben érdemes foglalkozni a híreszteléseknek azzal a részével, hogy XVIII. Lajos csakugyan ismerte-e a trónörökös menekülésének történetét, s tudatában volt-e annak, hogy Franciaország trónja őt nem illeti meg, s azt csak bitorolja?

1816-ban Chateaubriand indítványára a két kamara elrendelte, hogy azon a helyen, ahol XVI. Lajos és Marie Antoinette holttestét elásták, egy úgynevezett engesztelőkápolnát (Chapelle expiatoire) kell építeni. XVIII.

Lajos egy kiegészítő rendelettel úgy intézkedett, hogy a kápolnát XVI. Lajos, Marie Antoinette és Elisabeth hercegnő emlékének szenteljék.

XVII. Lajosról nem történt említés. Talán mert őt nem ugyanazon a helyen temették el? Mindegy. Apja, anyja, nagynénje mellé őt is oda kellett volna sorolni.

Menjünk tovább. Az udvari szertartási naptárba csakis XVI. Lajos és Marie Antoinette halála napját iktatták be, s csakis őértük mondtak misét.

XVII. Lajosról nem esett szó, holott Franciaország legitim királya volt.

Miért nem?

Mert élőért halotti misét mondani nem lehet.

Ezt Párizsban széltében-hosszában beszélték, s tudta Berry herceg is, a király unokaöccse. Állítólag egy heves jelenet is folyt le közte és a király közt. A herceg igazságot követelt a még életben levő XVII. Lajos számára, s emiatt a király annyira felindult, hogy a herceget kiutasította a szobájából.

Nemsokára egy este az operában Berry herceg orgyilkos merényletnek lett az áldozata. A tettest elfogták, elítélték, kivégezték – de tettének a tulajdonképpeni indítóokát nem tudták kideríteni. Megszületett a gyanú: a herceget el kellett tenni láb alól, mert túlságosan síkraszállt XVII. Lajos érdekében.

Itt már a szöktetés hívői is csóválhatták a fejüket. Ennyi gyilkosság ugyanabban az ügyben mégiscsak sok lesz. Desault doktor, Coppart gyógyszerész, Joséphine császárné, Berry királyi herceg!

De hát ha a hírhordás nagy cséplőgépe megindul, vegyesen ontja magából a tiszta búzát és a pelyvát.

Ha sorjába veszem az elénk ontott adatok halmazát, és igyekszem a pelyvát lehetőleg kirostálni, marad elég belőlük hiteles bizonyítékul, hogy igazat adhassunk annak a véleménynek: a kis trónörökös nem halt meg 1795. június 8-án a Temple-ban, s helyette másról állították ki a halotti levelet.

De hát mi történt vele?

Három hamis XVII. Lajos

Kalandos hírekre előbújnak odvaikból a kalandorok.

Állítólag harmincegy ál-Lajos ütötte fel a fejét különféle helyeken, más-más időben. Részint maguk adták ki magukat XVII. Lajosnak, részint hiszékeny emberek suttogták róluk a legendát.

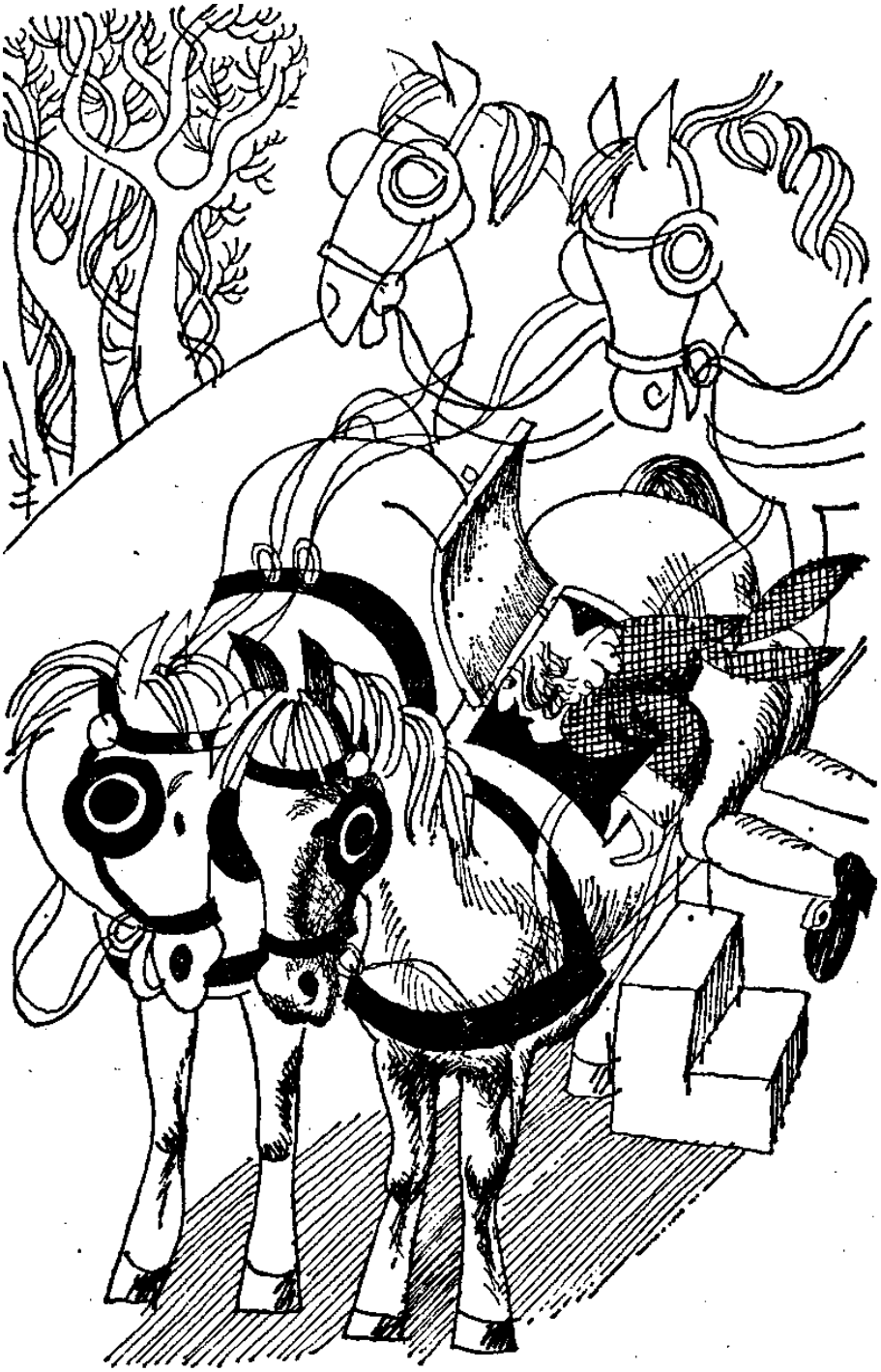

A legcifrább hír a Tengerentúlról érkezett Európába. Lajos Fülöpnek, az utolsó francia királynak uralkodása alatt történt, hogy Joinville herceg, a király fia, Amerikába utazott. Ott bemutattak neki egy Eleazer nevű irokéz-indián főnököt. A királyi herceg megdöbbent: a vörös bőrű főnök annyira hasonlított XVII. Lajos királyhoz. Magánbeszélgetésüknek az lett az eredménye, hogy az indián aláírt egy nyilatkozatot, amelyben a francia trónt illető minden igényéről lemondott Lajos Fülöp javára, s ennek ellenében vettek neki egy földbirtokot a király magánpénztárából.

Íme, a jámbor amerikai olvasót már a száz év előtti riporter is mivel bolondította! Szabályszerű hírlapi kacsa volt, de ismerjük a tojást, amelyből kikotlották.

Élt Amerikában egy Williams Eleazer nevű hittérítő. Egész életét az irokéz indiánok megtérítésének szentelte. Tanult ember volt, írt egy irokéz nyelvtant is. A rendes, iskolázott főnek azonban egyik kereke nyikorgott: azt hirdette magáról, hogy ő a Temple egykori foglya.
Voltak hívei, akik el is hitték neki. Egyébiránt nem támasztott igényt a francia trónra: megmaradt szerényen az indiánjai közt élete fogytáig.

Vele találkozhatott Joinville herceg, s az ő arcán fedezhetett fel valami hasonlatosságot a Bourbonokhoz. Mikor Franciaországban értesültek róla, a Temple-rejtély hitetlenei nevetve hirdették: a legújabb trónigénylő egy néger.

Így születik és hízik a legenda.

Franciaországban Naundorfnak, a legkomolyabban vett igénylőnek fellépése előtt három XVII. Lajossal kellett a hatóságoknak foglalkozniuk.

Az első egy Hervagault nevű kalandor volt. Apja mint szabómester kereste szűkes kenyerét, a fiúnak nem tetszett a szegényes otthon, megszökött hazulról, s azzal ámította el a könnyen hívő embereket, hogy majd ennek, majd. amannak a nagyúrnak a fiaként mutatkozott be. Végül abban állapodott meg, hogy ő nem más, mint a fogságból megszöktetett XVII. Lajos. Mondják, szép külseje, előkelő fellépése és rendkívül megnyerő modora volt, s ezzel annyira beférkőzött néhány királyhű nemesember bizalmába, hogy hittek neki, és a kastélyukba fogadták. Ott valóságos udvart tartott, estélyeket rendezett, címeket és kitüntetéseket osztogatott. A dicsőség nem tartott sokáig. Bíróság elé állították, és csalás miatt elítélték négy esztendőre. Napóleon egyszerűsítette az ügyet: börtön helyett a bolondokházába csukatta, ahol aztán meg is halt.

A következő pretendens, Mathurin Bruneau, valóságos bolond lehetett. Kora ifjúságáról csak annyit tudunk, hogy egy facipőket gyártó vargának volt a fia, megjárta a javítóintézetet, majd matróz lett egy hadihajón, és

eljutott Amerikába. Onnan 1815-ben már mint Navarrai Károly (Charles de Navarre) került elő. Hogyan sikerült ezzel az előkelő névvel díszlő útlevélre szert tennie? Nem derült ki.

Idehaza fülébe jutottak a kis király szökéséről és életben létéről keringő hírek, s erre vakmerően azzal állott elő, hogy ő a tulajdonképpeni XVII. Lajos.

A hatóság persze elfogatta és lecsukatta. A vidéki börtönből levelet írt XVIII. Lajos királynak, s arra kérte, szállíttassa Párizsba, ott majd elő fogja terjeszteni bizonyítékait. Egyszersmind azt az előnyös ajánlatot tette, hogy egyelőre nem kívánja a király lemondását, maradjon meg a trónon haláláig, de azután őt illesse a korona.

A zavaros fejű trónpretendenst ötévi fegyházra ítélték, s még külön két évet kapott a bíróságot sértő magaviselete miatt.

Nagyobb stílű kalandor volt egy harmadik ál-trónörökös, az Hébert nevű üveggyáros. Ez Richemont báró, Normandia hercege néven lépett fel, s 1828-ban a francia parlament előtt bejelentette igényét a trónra. Azt adta elő, hogy őt Kléber tábornagy nevelte, annak a hadsegéde volt; majd Ausztriába került, s ott XVI. Lajos leányának, Angoulême hercegének színe elé is eljutott. A hercegné felismerte ugyan benne öccsét, a valódi trónörököst, de elutasította. A hercegnére nézve nem kellemes találkozásnak az lett az eredménye, hogy az osztrák kormány elfogatta, és Milánóban két és fél évig fogva tartotta.

Ez a milánói fogság igaz.

Silvio Pellicót, a szerencsétlen olasz költőt és hazafit, az osztrák kormány 15 évi fogságra ítélte. Eleinte Milánóban volt elzárva, s ott egy francia fogoly volt a cellaszomszédja. Nagy műveltségű, jó modorú úriembernek bizonyult; verseket is karcolt a cella falára, és ezeket így írta alá: Normandia hercege. Társalgásuk bizalmassá fejlődött, s a fogolytárs elárulta, hogy ő XVII. Lajos. A legnagyobb részletességgel beszélte el Temple-beli életét s a menekülést. Ez úgy történt, hogy egy éjszaka emberek jöttek érte, egy hülye fiút hoztak magukkal, aki ott is maradt, őt pedig kiszöktették. Odakünn egy négylovas hintó várt rájuk, de a lovak közül csak három volt valódi, a negyedik egy fából készült gépezet volt, s őt ennek a belsejében rejtették el.

Íme, ismét a megéledett trójai faló, ezúttal Richemont báróval a bendőjében.

Silvio Pellico egy szót sem hitt el a meséből, de egyébként a foglyot jólelkű, tiszta erkölcsi felfogású férfinak ítélte. A Bourbonok sajátos vonásai

voltak meg rajta – ez a hasonlatosság vihette rá, hogy a kalandos szerepre vállalkozzék.

A francia bíróságnak más nézete volt a trónkövetelő erkölcsi felfogásáról. 1834-ben esküdtszék elé állították, és 12 évi fegyházra ítélték.

Egyévi fogság után sikerült megszöknie. Angliába menekült, majd egy általános amnesztia után visszatért Franciaországba. Itt még mindig talált hívőket a régi főnemesség sorában, s jól megélt 1845-ben bekövetkezett haláláig.

Mindezek azonban érdekesség és komolyság tekintetében messzire elmaradtak Naundorfnak, a spandaui órásmesternek a fellépése mögött.

A delfti sír

A delfti temetőben van egy ráccsal körülvett sír. Az emlékkövön ez a felirat olvasható:

Itt nyugszik XVII. Lajos, Franciaország és Navarra királya, Normandia hercege. Született Versailles-ban 1785. március 27-én, meghalt Delftben 1845. augusztus 10-én.

A látogató kissé csodálkozik, de azután vállat von, és azt mondja magában, hogy végre is mindenki azt írhatja a sírkövére, amit akar.

Azonban ha rászánja a fáradságot, és elmegy érdeklődni a városházára, ott megmutatják neki a régi anyakönyvet, s ebben szó szerint a következő bejegyzés tárul elébe:

1845. augusztus 12-én este 6 órákor megjelent előttünk, Daniel van Koetsveld városi tanácsos előtt Bourbon Károly-Eduárd huszonnégy éves magánzó, valamint Gruau de La Barra gróf, ötvenéves, azelőtt királyi ügyész a mayenne-i törvényszéknél Franciaországban, mindketten helybeli lakosok, az előbbi fia, az utóbbi barátja az alább megnevezendő elhunytnak. Kijelentették, hogy a folyó év augusztus 10. napján az itteni Oude Delft nevű utcában a 62-es számú házban elhalálozott Bourbon Károly-Lajos, Normandia hercege (XVII. Lajos), aki Naundorf Károly-Vilmos néven volt ismeretes. Született a versailles-i kastélyban, Franciaországban, 1785. március 27-én, tehát betöltötte 60. évét; ebben a városban lakott; fia volt őfelsége XVI. Lajos, Franciaország királyának és ő Császári és Királyi Felsége, Marie Antoinette osztrák főhercegnő, Franciaország királynéjának. Az elhunyt neje: Normandia hercegnéje, született Einert Jeanne, itteni lakos. – Felolvastatván, aláíratott.

Ez világos beszéd volt. A hivatalos bejegyzés nagy erőssége volt a későbbi Naundorf ivadékoknak, mert az következett belőle, hogy a hollandi hatóságok hitelt adtak a bejelentőnek, vagyis a maguk részéről igazoltnak vették, hogy Naundorf Károly-Vilmos személyében csakugyan XVII. Lajost temették el.

A Naundorf-kérdésnek óriási irodalma van. Egy külön folyóiratot is alapítottak, amely csakis ezzel a kérdéssel foglalkozott. Nemcsak az első Naundorfnak akadtak igen előkelő, azonosságára esküdni kész hívei – de később is, amikor családja újra megpróbálta az igényét érvényesíteni, az ország legjobb nevű férfiai álltak ki mellettük.

Akár alaposnak hisszük a Naundorf-féle igényt, akár nem: annyi bizonyos, hogy a történelmi hátterű pereknek egyik legérdekesebb tengeri kígyójáról van szó, amely egy század alatt háromszor is felütötte a fejét.

A szökés utáni esztendők

Természetesen legelsősorban mindenkit az érdekelt, hogy mi történt a kis Lajossal a szökés után. Hová került? Ki volt a gondozója és oltalmazója? Hol és hogyan élte le a veszedelmes esztendőket, amikor rejtőzködnie kellett, – s még nem léphetett fel az igényeivel?

Azonban amit Naundorf erre nézve előadott, zavaros kitalálásnál egyébnek nem látszik. Csak rejtegetés, üldözés, kalandos menekülés, elfogatás, újbóli szökés, merényletek, mérgezések, láb alóli eltevések. S mindez tele hézagokkal és valószínűtlenségekkel, olyannyira, hogy olvastára még az elfogulatlan bíráló sem mondhatna egyebet: ez bizony szerfölött valószínűtlenül hangzó mesebeszéd.

Ügye akkor fordult kedvezőre, amikor nyíltan állt elő igényeivel, és elfogadhatóbb bizonyítékokat tárt hívei elé.

Mellőzöm a bonyolult s a figyelmet haszontalanul igénybe vevő kalandozások ismertetését addig az időpontig, amikor elbeszélése szerint belépett önkéntesnek a német szabadsághős Schill szabadcsapatába.

Schill elesik, ő megsebesül, s egy kórházban tér magához. Még lábadozott, amikor haditörvényszék elé állították, a szabadcsapat több tagjával együtt gályarabságra ítélték, és elindították Toulon felé. Útközben annyira rosszul lett, hogy megint kórházba került, innen azonban egy másik Schill-huszár társaságában szerencsésen megszökött. Társát később elfogták ugyan, de ő kisiklott a csendőrök keze közül, tovább bolyongott ide-oda Németországban, s végül teljesen kimerült állapotban leült az országúton egy kőre.

Majd felkéredzkedett egy arra haladó kocsira, a gazda fel is vette. Ezen a kocsin s a gazda útlevelének segítségével eljutott Berlinbe.

Jótevőjének a neve volt: Naundorf Károly-Vilmos.

Berlinben játszódik le az első epizód, amely a semleges bírálónak is szöget üthet a fejébe.

Igaz, hogy előbb egy kevéssé megmagyarázható mozzanatot kell megemésztenünk: a jótevő, Naundorf Károly-Vilmos, nyomtalanul eltűnik, és soha többé nem kerül elő. Pártfogoltja ezentúl maga szerepel az útlevél értelmében mint Naundorf Károly-Vilmos. Hogy éhen ne haljon, órásmesterséget tanul.

Ahhoz azonban, hogy iparát önállóan gyakorolhassa, polgárjogot kell szereznie és felvétetnie magát az órások céhébe. Az útlevél egymagában erre nem elegendő. Szerencsére felsőkabátjának gallérjába bevarrva tartogatott néhány bizonyító iratot, köztük XVI. Lajos és Marie Antoinette kézírását. Ezekkel elment a berlini rendőrfőnökhöz, aki átnézte őket, s Marie Antoinette írását magánál tartotta, azzal, hogy megmutatja Hardenberg gróf rendőrminiszternek. Naundorf az iratot nem látta viszont. Ellenben a rendőrfőnök azt a tanácsot adta neki, hogy miután Berlinben a szükséges iratok nélkül nem kaphatja meg a polgárjogot, húzódjék meg egy kisebb vidéki városban. Ott is követelnek ugyan iratokat, de ő majd egy ajánlólevéllel átsegíti a nehézségeken.

És megtörténik a csodálatos ügy első, csodálatosságában is hiteles eseménye: 1812. december 8-án Spandau város felveszi polgárai közé azt a Naundorf Károly-Vilmost, akinek semmiféle, a származását igazoló okirata nincs.

A spandaui órás

Itt meg kell jegyeznem, hogy Naundorf származási iratait később sem lehetett megtalálni, s eszerint – ha nem is lehetne XVII. Lajosnak elfogadni – személyazonossága tulajdonképpen sohasem tisztázódott.

Később még Brandenburg és Krossen városokban is polgárjogot kapott – megint csak származási iratok nélkül.

1818-ban megházasodott. Elvett egy Einert Johanna nevű polgárleányt. Annak rendje szerint megeskették őket, származási iratokat megint csak nem követeltek.

Ezek a különös hatósági szemethunyások – a bürokráciában – Naundorf javára látszanak szólni. Ugyanis ekkor már írogatni kezdte leveleit európai államfőkhöz és Angoulême hercegnéhez, amelyekben trónigénylését bejelentette.

Alig lehet feltételezni a porosz rendőrségről, hogy meg ne mozgatta volna egész gépezetét, amikor egy baráti dinasztiát veszélyeztető szélhámos leleplezéséről lett volna szó. Azonban nem csinált semmit, s ezzel azt a látszatot keltette, mintha Naundorf adatait nem tartotta volna merő kitalálásnak.

Ezzel kapcsolatban meg kell emlékeznem egy másik eseményről is. 1824-ben Naundorf ellen pénzhamisítás miatt bűnvádi eljárást indítottak. Védekezése során nyíltan előállott vele, hogy ő nem Naundorf, hanem XVII. Lajos. Az ítélet szigorú volt. Háromévi fegyházat róttak rá, de nem a vád alapján. Az indokolás így szólt:

Ámbár a bizonyítékok nem elegendők a bűnösség megállapítására, mégis el kellett ítélni a vádlottat, mert a bűnper egész folyamán szemérmetlen hazugnak bizonyult, azt a látszatot akarván kelteni, hogy a fenséges Bourbon-házból származik.

Tehát csupán a hazudozásért háromévi fegyház! Ha ennek a hazudozásnak akkora jelentőséget tulajdonítottak, itt volt az alkalom, hogy kutassák a vádlott voltaképpeni származását is ...

Nem tették, vagy ha megpróbálkoztak is vele, eredmény nem volt.

Ha nem XVII. Lajos, hát akkor kicsoda?

Származását tökéletes homály fedi.

Végre Párizsban!

1830-ban a Bourbon-dinasztia trónvesztett lett. Naundorf úgy véli, hogy most már kedvezőbb a széljárás. Elhatározza, hogy Párizsba megy. Megint különféle gyanús merényletek történnek, titokzatos üldözések és menekülések követik egymást, de végre 1833-ban mégiscsak elvergődik valahogyan Párizsba.

Itt eleinte nagy nyomorúságban tengődik, de már akadnak pártfogói, s végre-valahára megtörténik a várva várt csoda: a versailles-i udvar alkalmazottjai felismerik benne a valódi XVII. Lajost!

Először Rambaud asszonyságnál kap kihallgatást. Ez a hölgy a trónörökös születése óta melléje volt beosztva, s így a lehető legjobban ismerte. Részben a feltűnő Bourbon-hasonlóság, részben néhány beszélgetés és egy testi szemle kétségtelenné tette előtte, hogy a valódi XVII. Lajos került elő.

Ugyanígy állt melléje a Marco Saint-Hilaire házaspár. A férj XVI. Lajos ajtónállója volt, az asszony napról napra látta a kis trónörököst.

Majd mások is csatlakoztak a hívőkhöz: Joly, XVI. Lajos utolsó igazságügy-minisztere; Geoffroy, tudós levéltáros; aki a Temple-időszak gondos áttanulmányozása után szállt síkra mellette; egy Leprade nevű úr, aki Németországba utazott külön ezzel a céllal, ott iratokat tanulmányozott, tanúkat hallgatott meg, és teljesen meggyőződve tért haza – végül Gruau de La Barra gróf, aki otthagyta ügyészi állását, hogy egész életét Naundorf ügyének szentelhesse.

Első és legfontosabb feladatának látszott: meggyőzni Angoulême hercegnét arról, hogy Naundorf azonos az ő Temple-ból eltűnt öccsével.

Ha egy személyes találkozást is ki lehetne nála eszközölni, a feltűnő családi hasonlatosság s a gyermekkori és Temple-beli élmények megbeszélése talán eloszlatná gyanúját, s ez esetben Naundorfnak nyert ügye lenne.

Rambaud asszony a következő ünnepélyes nyilatkozatot tette:

Isten és ember előtt kijelentem, hogy én 1833. augusztus 17-én ismét megtaláltam őfelségét, Normandia hercegét, aki mellett szerencsém volt szolgálatot teljesíteni születésének napjától kezdve egészen 1792. augusztus 10-ig. A gyermekkorában rajta megfigyelt jeleket újra megtaláltam, s ezek kétségtelenné teszik azonosságát.

A hercegnek rövid és egész különös módon redőzött nyaka volt. Mindig azt mondtam, hogy ha valaha előkerülne, ez számomra cáfolhatatlan bizonyíték lenne. Nyaka mostanában megerősödött, de olyan maradt, aminő volt.

Nagy feje volt, nyílt és széles homloka, kék szeme, ívelt szemöldöke, hamvasszőke fürtös haja. Éppolyan szája volt, mint a királynénak. Állán kis gödröcske volt látható. Mellén szintén észleltem bizonyos jegyeket, különösen egyet, a jobb mellén.

A herceget kétéves és négyhónapos korában oltották be. Az oltások félhold formájában sorakoztak fel, ezekre most ráismertem.

Előadom végül, hogy én megőriztem kegyeletből a hercegnek egy kék színű ruhácskáját. Felmutattam neki, s hogy próbára tegyem, azt mondtam: ezt a ruhát hordta Párizsban. „Nem, asszonyom, ezt én Versailles-ban hordtam, ekkor és ekkor.”

Kicseréltük még emlékeinket, s ezek egymagukban is elegendők lettek volna számomra bizonyítékul, hogy a herceg valóban az, akinek mondja magát: a Temple árvája.

Rambaud asszonynak és a Marco Saint-Hilaire házaspárnak a felismerésre vonatkozó nyilatkozatát eljuttatták Angoulême hercegnéhez, de nem jött rájuk semmi válasz.

Maga Naundorf is megpróbálkozott vele, hogy közvetlenül írjon neki. Ilyen részletes emlékeztetések voltak a levélben:

Emlékezetébe idézem, Asszonyom, azt az éjszakát, amikor ön és Tourzel márkiné némán, kézenfogva vezettek ki a Tuileriákból. Magam különösen azért emlékszem igen jól erre az esetre, mert felejthetetlen édesapánk szokatlan órában keltett fel álmomból, s ő és Tourzel márkiné öltöztetett fel. (Ez a királyi család menekülési kísérletének éjszakája volt.) Emlékezzék, hogy figyelmeztettek bennünket: ne szóljunk senkihez, s különösen én ne csapjak zajt. Emlékezzék, hogy mi hárman (ti. ő, a nővére és Tourzel márkiné) egy homályos helyiségben vártunk, s mikor azok késve megérkeztek, atyánk azzal mentette magát a márkiné előtt, hogy eltévedt.

Ha ez nem lenne Önnek megfelelő arra, hogy valódi fivérének fogadjon el, íme, leírom lakásunkat a Temple-ban. Jó anyánk szobájában az ágy balra volt, a fa válaszfal mellett; viszont nagynénénk szobájában az ablak szemben volt a bejárattal stb. stb.

A levél meg volt még tömve sok egyéb bizalmas adattal s azoknak a személyeknek a felsorolásával, akik a királyt és családját elfogatásuk után elkísérték a konvent elé, majd a Temple-ba.

Igen ám, de ezek a bizalmas adatok régóta nem voltak már bizalmasak! Éppilyen részletességgel foglaltattak Tourzel márkiné és Cléry komornyik emlékirataiban, valamint a forradalom s a királyi család történetét tárgyaló temérdek egyéb kiadványban. Naundorf azokban olvashatta, s a maga részéről nem tett hozzájuk semmi újat.

Angoulême hercegné nem is válaszolt a levélre egy szót sem.

Viszont Naundorf javára meg kell adni, hogy Angoulême hercegné viselkedése különös, sőt talán gyanús volt. Ilyen nagy fontosságú ügyben, a versailles-i udvari hölgyek ajánlólevelei után nem lett volna szabad a találkozást megtagadnia. Hiszen neki is érdeke lett volna, hogy véget vessen a zaklatásnak, és kereken kijelentse: ez az ember nem az öcsém! Állítólag családja ellenezte a találkozást, nehogy a hasonlatosság őt is elragadja, s a veszélyes ügy még jobban összekavarodjék.

Naundorfnak végre sikerült családjával együtt eljutnia Prágába, Angoulême hercegné palotájának a kapuja elé. Valamennyiük tiszta Bourbon típus, kivéve a leányt, aki viszont Marie Antoinette-nak a szakasztott

mása. Kezüket könyörögve nyújtották az ablakban álló hercegné felé, de az elfordult tőlük.

Így kergetőztek a támogató és rontó erejű tények végig az egész Naundorf-ügyben. Emitt tetszetős bizonyítékok az azonosság mellett – amott nagy erejű cáfolatok, amelyek a mérleg nyelvét megint csak visszabillentették.

Meg kell adni, hogy ő maga elég ügyesen forgatta ki az ellene szóló tényeket. Szerinte a Temple-beli szökés egyik fő intézője Joséphine volt. Későbbi sorsáról azt adta elő, hogy 1804-ben, Napóleon császársága alatt üldözői kezébe került, ezek Párizsba hurcolták, majd a vincennes-i erődben tartották fogva, amíg csak sikerült onnan is megszöknie. Kérdés: miként volt lehetséges, hogy Joséphine nem ment segítségére, hiszen akkor már nagy hatalmú császárné volt? Felelet: mert akkoriban Napóleon azt ígérte neki, hogy első házasságából származó fiukat, Beauharnais Eugént teszi meg trónörökössé, tehát érdeke immár összeütközésbe került az eddigi pártfogoltjáéval.

A pénzhamisítási ügyben nem kellett kitölteni az egész büntetését, közben kegyelmet kapott. Magyarázat: el kellett ítélni, hogy kedvezzenek a francia királynak – de azután kieresztették, mert tudták, hogy igazat beszélt.

Egy Laurent nevű rejtélyes egyén is szerepelt a rejtélyes ügyben, ő is a Temple személyzetéhez tartozott, s ő lett volna az, aki Joséphine és Barras megbízásából a szökést megszervezte. Az ám, de Laurent-t nem lehetett kihallgatni, mert hivatalos megbízásból San Domingóba utazott, s onnan nem tért többé vissza. Naundorf szerint persze a kormány deportáltatta, hogy megszabaduljon a kellemetlen tanútól.

Sebaj, megvannak a levelei, amelyeket Frotté tábornokhoz intézett. Ezekből napnál világosabban kitűnik, hogy ő volt a szöktetés fő mozgatója, ő csempészte be a néma gyereket stb.

Azonban ezek nem az eredeti levelek voltak, csupán másolatok, tehát bizonyító erejük nincs.

De van – felelte a mindig mindenre magyarázatot találó Naundorf. Az eredetieket ugyan 1804-ben, vincennes-i fogsága alatt elszedték tőle, de tessék meghallgatni a szakértők véleményét a másolatokról: korabeli papiroson, korabeli írással, az akkori idők stílusában vannak fogalmazva.

Elég az hozzá, miután békés úton hiába ostromolta á különféle kormányokat és Angoulême hercegnét, s nem bírt zöld ágra vergődni, elhatározta, hogy perrel erőszakolja ki a döntést.

A bíróság előtt

Kapóra jött Naundorfnak a másik trónkövetelő, Richemont báró elleni bűnvádi per. Ünnepélyes nyilatkozatot tett le az esküdtszéknél, ebben tiltakozott Richemont igényei ellen, csalónak bélyegezte, és bejelentette, hogy ő a valódi normandiai herceg, az igazi XVII. Lajos.

S itt megint egy sajátos hivatali szemlehunyást kell Naundorf javára könyvelni. A bíróság tudomásul vette a bejelentést, azonban semmiféle eljárást nem indított Naundorf ellen, holott a vádlottat éppenséggel amiatt az állítás miatt ítélte el 12 esztendőre, amelyet Naundorf a maga javára megismételt!

Most már Naundorf vérszemet kapott, és nagyobb fába vágta a fejszéjét.

1836-ban a polgári bírósághoz fordult igényeivel, és megidéztetni kérte Chambord grófot, valamint Angoulême hercegnét alperesekként. Chambord, Berry herceg posztumusz fia és X. Károly unokája, utolsó sarja volt a Bourbon-háznak.

Azonban e perből nem lett semmi. A kormány most már megsokallta a dolgot, és vizsgálatot rendelt el Naundorf ellen. Egyszersmind mint külföldi állampolgárt hajóra rakatta, és vízi úton Angliába toloncoltatta.

A vizsgálatot távollétében folytatták le. Kihallgatták tanúként Lasne-t és Gomint, a kis király hajdani őreit, akik persze esküdtek rá, hogy a valódi XVII. Lajost temették el. Kihallgattak néhány Naundorfra kedvezően valló tanút is; szóval nagy alapossággal feküdtek neki az ügy tisztázásának.

Négy esztendeig cammogott az eljárás.

Naundorf Londonban, híveinek tábora Párizsban most már feszülten várta a döntést, amely hivatva volt pontot tenni a soká húzódó ügy végére.

Azonban pont helyett egy vessző lett az eredmény.

Ítéletre nem került sor. Egy királyi rendelet az eljárást ideiglenesen felfüggesztette.

Megállapítható – mondta ki a rendelet –, hogy Naundorf hamisan adta ki magát XVII. Lajosnak, s e címen tetemes pénzeket harácsolt össze, vagyis a csalást elkövette – azonban mielőtt még bűnvádi üldözését el lehetett volna rendelni, már közigazgatási úton kitiltatott Franciaországból. Tehát csak akkor lehet az ügyet újra felvenni és véghatározatot hozni, amikor ismét előkerül.

A szép csavaros rendelet megint csak arra volt jó, hogy megerősítse azoknak a hitét, akik Naundorfban sejtették a valódi XVII. Lajost.

Lám – mondták –, a kormánynak módja lett volna, hogy az ügyet végítélettel fejeztesse be. Ha ezt mégsem tette, nyilvánvaló, hogy félt a bírói döntéstől, amely esetleg Naundorfra kedvezően ütött volna ki. A kormány

rosszhiszeműségére az is rávall, hogy hiszen Naundorf éppenséggel mint a számkivetett Bourbonok ivadéka, tehát mint külföldi állampolgár akarta az igényét érvényesíteni – vagyis a kormány már az eljárás megindításakor ismerte a végén elsütött érvet, s mégis engedte, hogy négy évig rágódjanak az ügyön.

A delfti száműzött

Ez volt Naundorf utolsó próbálkozása.

Londonból átköltözött Hollandiába, és Delftben telepedett meg. Innen még egy érvet hagyományozott híveinek arra nézve, hogy ő valósággal XVI. Lajos fia. Egy találmányát ajánlotta fel a holland kormánynak, ez szerinte valami olyan ellenállhatatlan erejű hadigépezet volt, amely jövőben minden háborút lehetetlenné tett volna. Az emberiség jótevőjének ígérkező szerkezet titka nem maradt ránk. Viszont a Naundorf-hívek felidézték XVI. Lajos ismeretes szenvedélyét: a műlakatosságot. Tudjuk, hogy Versailles-ban nagy költséggel egy tökéletes lakatosműhelyt, valóságos lakatos-laboratóriumot rendeztetett be magának, s legnagyobb öröme volt, ha ott reszelhetett és kalapálhatott.

Íme, az apjára ütött fiú! – dicsekedtek a Naundorf-hívek. Az apa szenvedélye nála a mechanika irányában tört ki: órásmesterségre adja magát, és gépezeteket szerkeszt. Nem döntő erejű bizonyíték-e ez a származása mellett?

Mindent összefoglalva:

ha úgy szemléljük a Naundorf-ügy fordulatait, mintha egy szerencsekereket pörgetnének előttünk, nem tagadhatjuk, hogy a golyó majdnem egyforma arányban esik pirosra és feketére.

De a nagy pernek még Naundorf halálával sem lett vége.

Most már Naundorf családja iparkodott hamvaiból feltámasztani.

A Naundorf család

Nem sokkal Naundorf halála után Lajos Fülöpöt, Franciaország utolsó királyát is lesodorta a trónról az 1848-as forradalom vihara. Ekkor Naundorf családja alkalmasnak ítélte a megváltozott időket, hogy az igényt újból érvényesítse.

Úgynevezett ankét iránti kérelemmel fordultak a bírósághoz. A francia jognak ez az intézménye azt jelentette, hogy a leendő felperes bizonyos formák között már előre kérhette a bizonyítás-felvétel elrendelését.

A család megnyerte ügyvédül Jules Favre-t, Franciaország egyik legnevesebb szónokát.

Azonban a történelmi események megint csak beleszóltak az ügybe. Az 1852. december 2-i államcsíny visszaállította a császárságot, s ez megint csak nem kedvezett a trónigénylés felfrissítésének. Az eljárást abbahagyták.

Naundorfék tehát már végleg leszámoltak vele, hogy a francia törvények elismerjék őket valódi Bourbonoknak, amikor a széljárás megint fordult egyet, és most már III. Napóleon fejéről fújta le a koronát. Az új köztársaság hangulata nem látszott ellenségesnek, s Naundorfék 1874-ben újra előterjesztették az ankét iránti kérelmet.

Ügyüket ismét Jules Favre vállalta el, aki azóta külügyminiszter lett.

Közbül egy érdekes epizódot iktatok ide.

1871 januárjában Párizs kénytelen volt kapitulálni az ostromló német hadsereg előtt. A fegyverszüneti szerződést január 28-án Jules Favre, az akkori külügyminiszter írta alá Versailles-ban.

Kocsin tért vissza Párizsba, Hérisson gróf társaságában. A szomorú aktus befejező részletéről beszélgettek.

– Bismarck – mondotta Favre – azt kívánta, hogy az aláírás után üssem oda a pecsétemet. „Nem hoztam magammal.” „Mindegy, megteszi akármilyen más is – felelte a kancellár. – Látok az ujján egy gyűrűt, használja azt.”

Favre lehúzta ujjáról a gyűrűt, és megmutatta Hérisson grófnak. Egy antik vésetű kő volt a foglalatában.

– Hát ezzel a gyűrűvel pecsételtem meg a fegyverszüneti szerződést. Tudja, kié volt ezelőtt? Naundorfé, helyesebben XVII. Lajosé. Fiának tanácsokkal voltam segítségére, pénzt nem fogadtam el, s hálából adta nekem a gyűrűt.

Hérisson felhasználta az alkalmat, hogy kérdezzen valamit.

- Ön 1851-ben elvállalta a család képviseletét. Tudom, mi az ügyvédi kötelesség: védeni az ügyfél érdekét még akkor is, ha nincs igaza. De ami Naundorfot illeti, valóban hiszi ön, hogy ő XVI. Lajos fia volt?

– Ez szent meggyőződésem. Nem haszonért, nem ügyvédi kötelességből vállaltam el az ügyet, hanem egyes-egyedül igazságszeretetből.

– S az ön köztársasági érzelmei megengedték ezt?

– Miért ne? Az igazság nem függ a politikától. Ha egy ügyet igazságosnak ítélek, kiállok érte mindenkivel szemben.

A nagy szónok mintha csakugyan elgyűrűzte volná magát Naundorfék ügyében. Páratlan jogászi ügyességgel, ragyogó ékesszólással feküdt bele – mindhiába.

A bíróság elutasította az ankét iránti kérelmet. A régi nótát fújta: a hivatalos iratokkal és a tanúk vallomásaival bebizonyult, hogy XVII. Lajos meghalt a Temple-ban, tehát minden újabb bizonyítás fölösleges.

Jules Favre megfellebbezte a határozatot. Nyolc ülésben vitte egymaga a szót, szétteregette a kaotikus anyagot, védett, vádolt, cáfolt, indokolt – ezúttal is hasztalanul. A felsőbíróság az elutasító határozatot helybenhagyta.

Ezúttal még az elfogulatlan bírálók is azt mondták, hogy kár volt a védelmet elutasítani és a bizonyítást le nem folytatni. Egy ankét nem ártott volna a sokszor előrángatott ügynek, és elősegítette volna a végleges döntést.

Mert tulajdonképpen mi a helyzet?

1840-ben felfüggesztették az eljárást.

1852-ben abbahagyták.

1872-ben megkezdeni sem engedték.

Sőt, utóbb még egy fordulat történt: 1911-ben kitértek előle.

Ugyanis ekkor Boissy d'Anglas szenátor a Naundorf utódok nevében a francia szenátushoz fordult azzal, hogy az utódok nem kívánják a trónigénylést érinteni, csupán azt kérik, hogy ismerjék el francia állampolgárságukat.

1911. március 21-i ülésében a szenátus kimondta, hogy ebben az ügyben nem illetékes, és napirendre tért a kérvény fölött. Pedig alaposan fölszerelt kérvény volt: 260 oldalt, valóságos kötetet tett ki!

Tehát a Naundorf-igény jogossága vagy jogtalansága bírói ítélettel véglegesen eldöntve a mai napig sincs!

Egyetlen eredményről lehet csak beszámolni. Miután annak idején a delfti hatóság a halotti anyakönyvbe Naundorfot mint Bourbon Károly-Lajos jegyezte be, leszármazói részére a születési bizonyítványokat szintén Bourbon névre állították ki. Tehát a francia hatóságok is kénytelenek voltak elismerni, hogy jogosan viselik a Bourbon nevet.

Ez mindaddig így is lesz, amíg csak valamelyik Chambord grófnak vagy más igazi Bourbonnak eszébe nem jut, hogy pert indítson ellenük jogosulatlan névhasználat miatt. Ami nem valószínű, mert akkor kezdhetnék az egész monstre pört elölről.

Befejezésül még egy kérdésre kellene 'választ találni.

Ha elfogadjuk valónak, hogy a kis királyt megszöktették a Temple-ból, ellenben tagadjuk azonosságát Naundorffal, és ezt csalónak tekintjük, még

mindig tisztázatlan marad a kérdésnek az a része, hogy mi történt hát a megszöktetett XVII. Lajossal. Itt már csak a feltételezések és találgatások homályában tapogatózhatunk.

Lehetséges – mondják –, hogy miután a szöktetés konventtagok megegyezésével történt, ezek utóbb megijedtek a következményektől, s ők maguk tették el láb alól a gyermeket.

Lehetséges az is, hogy a gyanús viselkedésű provence-i grófnak, a későbbi XVIII. Lajosnak lett az áldozata, aki meg akart szabadulni a trónigényét veszélyeztető fiútól.

Legvalószínűbbnek látszik, hogy a különben is beteges gyermek a szökés után valóban meghalt. S ekkor azok, akiknek a keze benn volt a szöktetésben, jobbnak látták, ha nem bolygatják tovább a dolgot, s meghagyják a világot abban a hitben, hogy az igazi XVII. Lajos volt a Temple halottja.

A rejtély kulcsát mégis a delfti temető őrizné a büszke sírfelirat alatt?

ÁL-PETŐFI

A segesvári csata után a legkalandosabb hírek nyugtalanították az országot. Mi történt Petőfivel? Elesett az ütközetben? Vagy fogolyként hurcolják Szibériába? Vagy valamerre bujdokol? Még olyan hír is a nyilvánosság elé került, hogy nehéz sebben terült el a csatatéren, de még élt, amikor a halottakat összeszedték és eltemették. A segesvári szász postamester állítólag utóbb azzal dicsekedett, hogy ő bizony olyan magyar tiszteket is sírba tétetett, akikben még volt valamilyen élet. Ezek közt volt Petőfi Sándor is. Már benn a sírban, kezét összekulcsolva könyörgött kíméletért, de a buzgó szász ráhányatta a földet. A hírt átvették a külföldi lapok is, így a francia Debatte. Idehaza csak múló szenzációszámba ment, hamar túlestek rajta.

Hihetőbb volt a hír, hogy a költő életben maradt, és bujdosik. Kalandorok ezt fel is használták. Könnyű az emberekkel elhitetni, amit maguk is szeretnének hinni. Ebből a szempontból a legkülönösebb volt annak az ál-Petőfinek az esete, akiről utóbb kiderült, hogy egy Sarlay nevű takács. Már 1850-ben végigkilincselte Győr vármegyét, azzal a mesével, hogy ő Petőfi Sándor. Sikerült gróf Zsigray Lászlónét is elámítania. Ez menedéket adott neki, jól tartotta, s amikor mehetnékje volt, a saját kocsiját ajánlotta fel. Útközben azonban a szökevény megszökött, és gyalog szélhámoskodott a környékbeli református lelkészeknél. Mikor híre ment, hogy ő mégsem az

igazi Petőfi, egyelőre abbahagyta a próbálkozásokat, és meglapult a szülőfalujában.

Úgy mondtam: egyelőre. Hét esztendeig nem adott magáról hírt, de 1857-ben megint felbukkant, mégpedig Londonban. Az ottani emigrált magyarokra vetette ki a horgát. Meg is akadt rajta özvegy Benkőné és leánya, Gál Sándorné. Itteni szereplése alapján mondtam Sarlay esetét a legkülönösebbnek. A két lelkes hölgy május elsejére meghívta Rónay Jácintot, a tudós papot, Rudolf trónörökös későbbi tanárát. Tudták, hogy ismerte Petőfit, és meg akarták szerezni kettejüknek a viszontlátás örömét. Rónay a találkozásról ezt írja:

Megjelent hát a nevezetes férfiú: zömök, pirospozsgás, hirtelenszőke, alig huszonöt éves fiatalember, minden inkább, csak nem költő, s legkevésbé Petőfi.

Tetejébe a beszéde is pórias volt, és teljesen műveletlen emberre vallott, csupa dicsekedéssel volt tele. Rónay így búcsúztatta: *Én azt hiszem, hogy megszökött kocsis vagy bojtár, aki urát meglopta, vagy tán éppen nehéz vasból szabadult lókötő.*

Hogyan került ez a parlagi szélhámos Londonba? Utóbb az is kiderült, éppen Rónay Jácint révén, akinek egy becsapott magyar földbirtokos megírta az esetet. Ennél Sarlay mint osztrák börtönből érkező szabadsághős mutatkozott be, Esterházy néven. A jóhiszemű magyar házába fogadta a rongyos, éhes embert, felöltöztette, és hónapokig rejtegette. Érthetetlen módon a takácsból lett Esterházy végül úgy behízelkedett a háziak kegyébe, hogy nem dobták ki, amikor megkérte a házikisasszony kezét. Sőt, el is fogadták a megtisztelő ajánlatot, csupán a kérőnek nyilvánvaló pénztelensége lett volna egyelőre az akadály. A pénzhiány csak ideiglenes – bizonykodott a leendő vő –, mert őrá hatalmas anyai örökség vár Angliában, csak oda kell utaznia, és mindjárt felveheti. Ehhez azonban megint csak pénz kell. Mennyi? A kalandornak volt bőre a pirospozsgás ábrázatján, és kivágta: tízezer forint. A házigazda összegyűjtötte a temérdek pénzt, átadta az Esterházy-sarjnak, s ez ígéretének első részét valóban megtartotta: elutazott Londonba. Ott vígan élt, ameddig a pénzből tartott.

Aztán megint csak negyvennyolcas élményekkel segített magán. Jelentkezett Perczel Mór tábornoknál mint az ő seregének hajdani köztüzére. A tábornok gyűjtést rendezett a hajdani bajtárs számára, és egész csinos összeget szedett össze az angliai magyarok közt, úgyhogy a szegény bujdosó még egy kis házat és földecskét is szerezhetett a pénzén. De nem tudta ma-

gát megbecsülni, kocsmázott és részegeskedett, mire Perczeléknél kitelt a becsülete, és eltiltották maguktól.

Érdekes, hogy némelyik megcsalatott még a leleplezés után is inkább hitt a csalásban, mint az igazságban. Kápli Lajos Győr megyei evangélikus lelkész a tulajdon szemével olvashatta az ál-Petőfikről szóló leleplezéseket, mégis kitartott amellett, hogy őnála az igazi Petőfi járt. Tíz év múlva, amikor Pákh Albert összegyűjtötte a Petőfi eltűnésére vonatkozó adatokat, 1861. január 2-án kelt levelében ezt írta Pákhnak:

Petőfi Sándor nálam volt! 1851-ben, július közepén, egy csütörtöki napon, délután 3 órakor tért be hajlékomba ... Petőfi Istvánnak adta ki magát – írja tovább –, de ő mindjárt ráismert, mert együtt jártak iskolába Szentlőrincen: katonakorában is találkozott vele, majd látta Pápán mint diákot. Erre bevallotta, hogy ő valóban Petőfi Sándor. Másnapig maradt a lelkésznél, onnan gyalog ment tovább, mert félt, hogy ha kocsira ül, könnyen felismerhetnék. Emlékül ott hagyta mogyorófa botját.

Pákh nem tette közzé a levelet, hanem visszaírt Káplinak, hogy jól gondolja meg: hátha csalódott? Azt a választ kapta, hogy tévedésről szó sem lehet. Erre Pákh kiadta mind a két levelet a Vasárnapi Újságban, ámde azzal a megjegyzéssel, hogy a dolog mégsem hihető. „De bizony hihető” – duplázott rá egy nagyváradi levélíró, mert neki egy barátja elmondta, hogy ő is látta Petőfit 1849 decemberében Diószegen egy kovácsműhelyben, meg is szólította, de az eltagadta magát.

Ezeknél a hol jóhiszemű, hol elhamarkodott hírkovácsolásoknál érdekesebb annak az ál-Petőfinek a fellépése, aki csakugyan hasonlított a költőhöz.

Az esetről Jókai Mórnak a Honban megjelent cikke számol be. Ő egy Bathó Ferenc nevű ismerősétől hallotta. 1850. április végén történt, hogy egy hódmezővásárhelyi asszony felkereste Bathót a szomszédos mágócsi pusztán azzal, hogy ő szállást adott egy menekültnek, s ez szeretne Bathóval beszélni. Az asszony kislánya is jelen volt, s egyszerre csak felkiáltott: „Nini, ez az a bácsi, aki nálunk lakik !” Petőfi arcképe lógott a falon. Erre Bathó azonnal bement Hódmezővásárhelyre. Ezt beszélte a találkozásról:

Soha még ember és ember között nagyobb hasonlatosság nem létezett! Ugyanazon arc, hajviselet, szemek. Még a Petőfinél oly sajátságos fejkapkodás, mozdulatai, lépéseinek megnyomása és maga a hang is ugyanaz.

Bathó azonban kételkedett, mert Petőfit jól ismerte, együtt töltöttek egy éjszakát a segesvári csata előtt Marosvásárhelyt. De kérdéseire az idegen olyan bizalmas részleteket beszélt el Petőfiék családi életéről, amelyeket csak a költő ismerhetett. Bathó erre megtorpant. Miután ugyanakkor Petőfi apósa, az öreg Szendrey is ott tartózkodott a mágócsi pusztán, teljes bizonyosságot szerzendő, abban állapodott meg az idegennel, hogy behozza Szendreyt is a városba, hadd szóljon ő is hozzá a dologhoz. Egyelőre húsz forintot adott a hasonmásnak. Vissza is tért Szendrey kíséretében a városba, de akkorra már a bujdosó a húsz forinttal tovább-bujdosott.

A világ már rég leszámolt a Petőfi-legendával, de 1941-ben megint csak foglalkoznia kellett vele. Ezúttal a halott Petőfiről esett szó, s az volt a kérdés: hol van eltemetve? Egy székelykeresztúri kertben találtak egy katonasírt, s az a hír terjedt el, hogy Petőfi csontjai porladnak benne. .

A fölrebbenő hír szárnyai csakhamar hűdötten csuklottak össze. Kiderült, hogy a segesvári csata után egy honvédet temettek ugyan oda, de az sokkal idősebb volt a költőnél, és nem lehetett azonos vele.

ORFFYRÉ ÖRÖKMOZGÓJA

Johann Elias Bessler a regényesen hangzó Orffyré név aranyfüstjével akkor futtatta be magát, amikor szélhámosságai segítségével tisztes polgári jólétet biztosított magának. Eleinte a kalandvágy és a rendszeres munkától való irtózás hajszolta keresztül-kasul Németországon. Kicsapták egy kolostorból, megszökött a katonaságtól – végre többi, XVIII. századbeli, kalandortársához hasonlóan, ő is megállapította, hogy az emberek jelentékeny része bizonyos tekintetben hasonlít a birkához: éppolyan együgyű, és éppolyan türelemmel engedi, hogy a gyapját lenyírják, akár többször is.

Mint kuruzsló orvos kezdte járni a vásárokat, s az akkori orvostudományból kiábrándult betegek szépen megfizették a vajákos szereit. Annaberg városában arra vállalkozott, hogy meggyógyítja a polgármester beteg leányát. Valami különös véletlen vehette a pártfogásába, mert a leány meggyógyult. Ellenben egy másik betegségbe esett: beleszeretett a megmentőjébe. Feleségül is ment hozzá. Most már nem kellett országszerte csavarognia, az asszony pénzt is hozott a házhoz, és hozzálátott, hogy régóta dédelgetett tervét megvalósítsa.

A mechanika volt a tulajdonképpeni álma. Értett is hozzá; órákat javítgatott, apró gépeket szerkesztett. De ezeknél többre sarkallta a minduntalan visszatérő ábránd: az örökmozgó.

Hosszas kísérletezések után meg is szerkesztette a perpetuum mobile modelljét, s ezt kiállította Merseburg városában.

Annyit tudunk róla, hogy körülbelül 3 1/2 méter átmérőjű volt, magától járt, és tíz kilogrammos súlyokat bírt felemelni.

A szenzáció nagy volt. Távoli vidékről is Merseburgba csődültek a kíváncsiak, csodálni a csodagépet. Orffyré eleinte ingyen mutogatta a masináját, de utóbb perselyt állított az ajtó mellé, abba kellett a látogatóknak alamizsnát hullatni a szegények számára. Állítólag ő maga is megmegdézsmálta a perselyt, azzal a belső indokolással, hogy élete során ő is sokszor a szegénység állapotában volt.

Egy előkelőségekből alakult bizottság megtekintette a gépet, és kedvező bizonyítványt adott a mesternek. Viszont akadtak kételkedők. Némelyek azzal gyanúsították, hogy egy nyársforgató embert vagy gyereket bújtatott el a gép kerekei, emeltyűi és egyéb bonyolult szerkezeti alkatrészei mögé.

Mások azt követelték: esküdjék meg mint jó keresztény, hogy nem ördögi varázslat segítségével szerkesztette meg a gépét.

Közbelépett a helybeli adóhivatal is; nem avégett, hogy véleményt nyilvánítson, hanem hogy napi hat pfennig adót vessen ki a népszerű látványosságra.

Erre Orffyré éktelenül felháborodott, és azzal fenyegetőzött, hogy inkább szétzúzza a gépet.

Nem került rá a sor, mert 1717-ben Károly hessencasseli uralkodó herceg meghívta az udvarába. Ez lelkes híve volt a mechanika tudományának, s Orffyré valóban értett is hozzá, amiért a herceg nagyon megkedvelte és kitüntette. Az itt szerkesztett örökmozgó nevezetes próbájára nyomban rátérek, de előbb még meg kell emlékeznem a merseburgi szép napok utóhangjáról.

Közben Orffyré volt cselédlánya kikotyogta, hogy az örökmozgót hajtó erő nem a gépben működött, hanem a szomszéd szobában. Azt nem tudta megmondani, és nem is derült ki soha, hogy ez milyen szerkezet volt, s miféle fortéllyal sikerült a nagy géppel összekapcsolni. Csak arról számol be, hogy a kis gép kezelése rendkívül fáradságos volt, mert éjjel-nappal egyhuzamban kellett járatni. Rajta kívül gazdájának a felesége és testvérbátyja is segédkezett, valamint még egy-két beavatott bizalmi embere. A bátyja utóbb belátta, hogy csalást követ el; megundorodott tőle, és elszökött Amerikába, miután a szükséges pénzt az öccse pénztárcájából kilopta.

Ezúttal az emberek ostobaságát tapasztalatból jól ismerő kalandor maga is szörnyű butaságot követett el. Beavatott a titkába egy kis cselédlányt, pedig tudhatta, hogy van még egy örökmozgó, amely évezredek óta szüntelenül működik: az asszonyi nyelv. Azt hitte, hogy a leányéra féket tud majd vetni az a rettenetes eskü, amelyet a titoktartás biztosítására kivett tőle. Az esküt írásba is foglalta, és a lánnyal aláíratta. Ez volt a kivonatos szövege:

Én, Mauersberger Anna Rosina, ahogyan itt állok, esküszöm a mindentudó Istenre és A Szentháromságra, hogy mostantól fogva egészen hálálom órájáig gazdám, Orffyré János Illés cselekedeteiről és titkairól soha senkinek sem szóval, sem írásban semmit el nem árulok, hanem mindazt, amit láttam és hallottam, örökké magamban tartom. Ha pedig ezt mégis megtenném, s általában olyasmit cselekednék, ami neki vagy az ő jó hírének bármiként ártalmára lenne, úgy legyek átkozott, vettessem örök kárhozatra, és soha az égi kegyelemre ne számíthassak. Ámen.

Világért sem akarom a női eskük értékét lebecsülni, de számot kell mégis adnom róla, hogy Rosina – amint említettem – az örök kárhozatot is vállalta annak ellenében, hogy még itt a földön kipletykázhassa magát.

Vajon Károly herceg ismerte a Merseburg felől szállongó gonosz híreket? Lehet, hogy igen. De Orffyré egy hatalmas bizonyítékkal bírta őket ellensúlyozni.

Ugyanis a weissensteini várkastélyban megtörtént a döntő próba. Orffyré megnagyobbított és tökéletesített gépét elhelyezték a hercegnek és minisztereinek ellenőrzése mellett egy teremben; az ablakokat és az ajtókat bezárták és lepecsételték, az ajtó elé pedig őröket állítottak.

Nyolc hét múlva a herceg saját kezűleg leszedte a pecséteket, és kíséretével bevonult a terembe. A gép éppúgy forgott, zörgött, zakatolt, és emelgette a súlyokat, mint amikor nyolc héttel ezelőtt rázárták az ajtót.

Mindezekről a herceg 1713. május 27-i kelettel hivatalos bizonylatot állított ki Orffyré számára.

Csupán azt kifogásolta a csodálatos gépezetben, hogy nem csinál egyebet, mint egyre csak forog, és súlyokat emelget. Egyéb hasznos munkát nem bírna végezni? Orffyré azt felelte, hogy igen, de ehhez két dolog szükséges: idő és pénz.

A herceg ekkor egy házat és kis birtokot ajándékozott neki a környéken, azzal, hogy lásson hát a munkához. De ismétlődött La Fontaine meséje, amely szerint a sarlatán azon az alapon vállalkozott rá, hogy megtanítja a

herceg szamarát beszélni, mert majd csak történik valami: vagy a szamár hal meg, vagy a herceg.

Ezúttal a herceg halt meg, és nem kellett előállni azzal a mesével, hogy elromlott a gép.

Orffyré, hogy a tekintélyét mégis fenntartsa, tudományos értekezéseket írogatott az örökmozgóról, rajzokat is mellékelt az egyikhez, és hozzátette, hogy „mélyenszántó elme ezek alapján maga is képes lesz az örökmozgó megszerkesztésére”.

A rajzok ma is megvannak a casseli könyvtárban, de természetesen a legmélyebben szántó mechanikuselmék sem tudtak velük boldogulni.

Orffyré 1745. november 30-án meghalt.

AZ UDVARI BOLOND

Az udvari bolond múltja nagyon régi. Egyik őse a hajdani Rómában tűnik fel: a parazita, az élősdi. Ezt a szomorú embertípust a fényűzésben mértéktelen, dúsgazdag rómaiak tenyésztették ki. A parazitát megtűrték a lakomákon, de a jó falatok ellenében az volt a kötelessége, hogy mulattassa a dőzsölő társaságot. A mulattatás kétféleképpen történt: vagy a parazita csinált valamely mókát, vagy a vendégek mókáztak a parazitával. A szerencsétlen embernek durva és megalázó tréfákat kellett elszenvednie. Mielőtt az ínyencfalatokhoz hozzá juthatott volna, előbb mindenféle poshadt, áporodott, utálatos ételt nyelettek le vele, a vendégkoszorú hahotás mulatságára. A salátát lámpaolajjal ízesítették, a tésztájába kavicsot sütöttek bele. Borába mustárt és ecetet kevertek, és fél lábon ugrálva kellett meginnia. Csemegének pofonokat és ütlegeket kapott, s az volt a kötelessége, hogy jókat nevessen, ha valamelyik vendég jól orron vágta, vagy hátba öklözte.

Európa fejedelmi palotáiban az udvari bolond a X. század táján jelent meg. Franciaországban különösen úri módja volt: beiktatták az udvari tisztviselők rangsorába. Valóságos hivatalnok volt a bolond, rendes évi fizetéssel és egyéb javadalmakkal. Rangja valahol középütt volt a kamarások és a cselédek között. Régi okiratok nyomán pontosan meg lehet állapítani a bolond hivatalos helyzetét. Teljes épségben ránk maradtak János francia király udvartartásának számadatai 1356-ból, amikor is a király a Poitiers melletti csatában az angolok fogságába esett. A fogoly királyt Bordeux-ból átszállították Londonba, s kíséretében ott volt az el nem maradható bolond is. A számadások „János mester, a bolond” néven említik

az illusztris személyiséget. Megtudjuk a feljegyzésekből, hogy János mestert királyi gazdája fényesen felszerelté selymekkel, bársonyokkal és prémekkel, sőt igazgyöngyöket is ajándékozott neki. Az asztalnál nem ivott közönséges pohárból, hanem külön ezüstbillikoma volt. Mikor a király a fogságba indult, öt kocsi követte. Az első háromban az udvari méltóságok ültek, a negyedikben János mester páváskodott, az ötödikben a cselédség szorult össze. Sőt, magának János mesternek is két saját külön inasa volt; a számadások név szerint is megemlítik őket: Girardin és Magister.

Ezek a hivatalos francia udvari bolondok nem voltak olyan alacsonyrendű bohócok, mint a rómaiak parazitái. Pályájukra készülniük kellett. Tudniuk kellett zenélni, énekelni, balladákat és egyéb verseket szavalni, az ebédeket adomákkal és találós kérdésekkel fűszerezni. Persze a valódi tehetség pillanat szülte ötletekkel dobálódzott, de ha az ihlet cserbenhagyta, válogathatott a betanult tréfakészletéből. Ezeket később gyűjteményekbe is szedték.

Idézek néhány találós kérdést az egyik legrégibb kéziratos gyűjteményből. Ma már persze bágyadt humorsziporkák ezek, de gondoljunk az öthatszáz esztendős asztaltársaságra, azok körében úgy ragyogtak fel, mint valami rakéta tűzcsillagai. Tehát:

– Hány ökörnek a farka kellene ahhoz, hogy felérjen a felhőkig?

Nem kell több, csak egy, ha elegendő hosszú.

– Mi az, ami sohasem esett még meg, és nem is fog történni soha?

Hogy az egér fészket rakjon a macska fülében.

– Mekkora a távolság a tenger felszíne és feneke között?

Csak egy kőhajításnyi.

– Melyik a legrosszabbul alkalmazott jótékonyság?

Ha alamizsnát adsz a vak embernek, mert az örülne, ha láthatná, amikor téged felakasztanak ...

Az udvari bolondnak egyenruhát kellett hordania. A századok alig változtattak a hagyományos jelmezen. A fejét csuklya borította, két szamárfüllel. Ennek a jelentését nem kell magyarázni, övéről rövid bunkósbot függött alá; ez részben a jogart jelképezte, amely a bolondok országának uralkodóját illette meg, részben arra volt jó, hogy a bolond védelmezze magát, ha valaki a rossz tréfái miatt meg akarta pofozni. A franciáknál a bunkós jogarnak *marotte* volt a neve – ezt a szót ma is széltében-hosszában használják a bogaras emberek rigolyáira.

Csuklya, bunkó és ruha csörgőkkel volt körülrakva. A csörgőnek érdekes az eredete. Németországban kezdték el hordani. Állítólag tőlünk, magyaroktól vették át; ha ugyan igaz a régi krónikák híradása, hogy a Lech

mezei csatában elfogott magyarok ruháit csörgők díszítették. A feudális világ embere kapva kapott az újszerű ruhadíszen, mert nem csupán csillogó arányával jelezte viselőjének előkelőségét, de hangos szóval hirdette is: „Vigyázat! Uraság közeledik! Félre az útból!” A képtelen divat úgy elfajzott, hogy némely úr és asszonyság öt-hatszáz csörgőt is rá varratott a ruhájára. Akkora csengést-bongást rendeztek, hogy a templomokból ki kellett tiltani a hóbortos viseletet, mert zavarták az istentisztelet komolyságát. Nagyon sok idő múltával eszméltek csak rá, hogy minő hallatlan ostobasággal csapta be a világot a divat megkergült szeszélye. A csörgő eltűnt az urak és hölgyek ruháiról, s odakerült, ahol legméltóbb helye volt: a bolond jelmezére. Ott aztán hirdethette: „Vigyázat! Bolond közeledik!”

A szokatlan, feltűnő jelmez szabadalmat jelentett bárki számára, hogy beleköthessen a bolondba. Emez pedig úgy védekezett, ahogyan tudott: a nyelvével vagy a bunkósbotjával. Viszont a bolondnak is megvolt az a kiváltsága, hogy a bolondság takarója alatt bátran komázhatott akármilyen nagy urasággal. Akadtak eszes, okos bolondok is – ezek nemegyszer arra használták fel a kiváltságukat, hogy hóbortos csomagolásban bölcs tanácsot adjanak, a gazdájuknak.

Ilyen volt I. Ferenc francia király híres bolondja, Triboulet. Volt egy jegyzőkönyve, ebbe jegyezte be azoknak a nevét, akiket a hivatalos bolondnál is nagyobb bolondnak véleményezett. A király egyszer legnagyobb ellenségének, V. Károly császárnak, szabad utat engedélyezett Franciaországon keresztül Flandriába. A bolond előszedte a jegyzőkönyvét, és beleírt valamit. A király meglátta. „Már megint kit tapasztaltál magadnál is nagyobb bolondnak?”, „A császárt, mert idejön az országodba, és nem fél attól, hogy foglyul ejted.” „És ha a császárnak igaza lesz? Ha bántatlanul jut keresztül az országomon?” „Akkor kihúzom a nevét, és a tiédet írom be a helyébe, mert olyan bolond voltál, hogy el nem fogattad!”

Ugyanez a bolond ott lebzselt, amikor a szerencsétlen végű olasz hadjárat előtt Ferenc király haditanácsot tartott. Kidolgozták a tervet, hogy miképpen fognak betörni Itáliába. A bolond megvető ábrázattal járt-kelt, és valamit dörmögött magában. Mikor megkérdezték, mi baja, így felelt: „Azt ugyan szépen kiterveltétek, hogy milyen módon fogtok bemenni Itáliába, de arról vajon gondoskodtatok-e, hogy miképpen jöttök ki majd onnan?” Igaza is lett: a paviai ütközetben csúnyául megverték a franciákat, s maga a király is fogságba esett.

A csörgősapka jogot adott a bolondnak, hogy az arcátlanságig bizalmaskodhassak akár a fejedelemmel is. Volt a ferrarai hercegnek egy nagy hírű bolondja: Gonella. Ennek a mókáiból századokon át éltek a későbbi

bolondok. Temérdek tréfát könyveltek el a saját számlájukra, holott az ősforrás Ferrarában buggyant fel, Gonella agyafúrt koponyájából.

Egyszer a herceg odaszólt Gonellának, hogy hozza el a feleségét, mert a hercegné meg akar vele ismerkedni. A bolond a fülét vakarta.

– Süket ám az asszony, csak a nagy szót érti.

– Nem baj, hadd jöjjön.

Megy a bolond a feleségéhez, közli a megtiszteltetést, de figyelmezteti, hogy a herceg nagyot hall; ha beszél vele, kiabáljon, ahogyan csak bír. A herceg és a bolond felesége találkozik a hercegné szobájában. Mindegyik azt hiszi a másikról, hogy süket, és torkaszakadtából ordít a fülébe. A hercegné a nagy ordítozás hallatára majdnem megsüketül maga is, míg csak Gonella bűnbánóan be nem vigyorog a szobába. A herceg – mit tehetett egyebet – nevet és megbocsát.

Ugyancsak Gonellára ken a hír egy másik, súlyosabb esetet. A herceget negyednapos láz gyötri. Akkoriban az volt a hit, hogy az ilyen betegséget minden orvosságnál biztosabban meggyógyítja valamely váratlan ijedtség. Gonella hát azt gondolta ki, hogy mikor a vízparton sétáltak, a herceget hirtelen hátba vágta, és belelökte a vízbe. Szaladt is Ferrarából el-kifelé, Padováig meg sem állt. De amikor azt hallotta, hogy a herceg az ijedtségtől csakugyan meggyógyult, rászánta magát, hogy hazamenjen. Ott azonban fülön fogták, és bíró elé állították. Az ítélet szigorú volt: halálra szólt. Ki is vitték a szegény bolondot a vesztőhelyre, bekötötték a szemét, és lenyomták fejét a tőkére. S most történt a fordulat: a herceg parancsára a hóhér nem pallossal csapott a fejére, hanem egy dézsa hideg vízzel öntötte nyakon. Másik fordulat: a szegény bolond úgy meg volt már rémülve, hogy amikor a hideg víz hozzáért, azon nyomban szörnyethalt.

Az okos bolondok mellett nagy keletjük volt a rút arcú és idomtalan termetű fickóknak. Ezek otromba külsejükkel ás balgatag félszegségükkel fakasztottak kacagást. Ilyen lehetett Bethlen Gábor bolondja. Akkori írások szerint Mihály bíró volt a neve, és „merő csúf ábrázatú volt". Bethlen Gábor lakodalmi ünnepségeinek során neki is láttatnia kellett a művészetét. Ez úgy történt, hogy a lovagi torna torzképét játszotta meg, és kopjatörésre állt ki egy másik bolonddal, Cserkesz nevezetűvel. Képzelhető, hogy a nyers mulatságokban kedvüket lelő uraságok mekkora gyönyörűséggel szemlélhették a két bolondot, amint lovagi módon egyberoppantak. Az eredményről így emlékezik meg a krónikás: *Az nyeremény Cserkeszé lőn, orra mellett öklelni tanálván Mihály bírót, ki annál rútyabb lőn azután.*

Nagy Peter cár is igen kedvelte a tréfát, s hogy soha ki ne fogyjon belőle, nem is egy, hanem száz udvari bolondot tartott. Többnyire született hü-

lyék vagy formátlan, torz embervakarcsok voltak ezek. Ám a bolondlistán előkelő nevek is fénylettek, s még sok egyéb arisztokrata név. És bizony ezek nem holmi kalandos farsangi címek voltak. A csörgősapkás, szamárfüles bolondjelmezek valódi katonatiszteket, igazi grófokat és valóságos hercegeket takartak. A mindenható cár büntetésül bújtatta őket a bolondruhába. Ha valamelyik udvari embere bűnbe esett, s nem akarta éppenséggel a fejét leüttetni, besorozta az udvari bolondok közé. Akármilyen ősi főúri családból származott, akárminő nagy rangot viselt: fejébe nyomták a bohóc-sapkát, és azontúl ugyanazt a megalázó komédiázást kellett végigcsinálnia, mint a legalacsonyabb rangú bolondnak – hacsak nem akart az életével fizetni.

Az ízlés finomodtával az udvari bolond kikopott a fejedelmi udvarokból. Az alacsonyrendű mókák nem hatottak már. A bolond hivatalos szereplése megszűnt. Ezentúl csak a színpadokon folytatta árnyékéletét. Helyette a XVIII. század táján új alak jelent meg a német fejedelmek udvarában: a vigalmi tanácsos. (Kurzweiliger Rath.) Ezzel a furcsán díszes címmel tudós férfiúkat tüntettek ki, akik a fejedelmi kegy ellenében lealacsonyodtak a parazita színvonalára. Az volt a feladatuk, hogy a lakomákon gondoskodjanak a vendégek mulattatásáról, akár azon az áron is, hogy saját magukból figurát csinálnak.

Tudok egy magyar vigalmi tanácsosról is: Vida Györgynek hívták. Voltaképpen ügyvéd volt, de nagyobb hivatalra pályázott, és beállt Teleki Mihályhoz tréfacsinálónak. El is érte célját, a hadnagyságot, ami akkoriban, a XVII. század végén, nagy tisztségszámba ment. Vida nem volt parazita, nem is csinált magából pojácát, inkább ő tett csúfságot másokkal. Hogy miképpen: egy róla szerzett verses mókagyűjtemény mondja el. Ma persze kevés sikere lenne, mint a következő példa mutatja:

Mikor az ország rendjei gyűlésre vonultak, kiszemelt egy Serédi Benedek nevű uraságot, s annak a háta mögött szamárfüleket mutogatott. A pompás tréfának a vers szerint igen nagy volt a sikere:

Mert Vida Serédi hátamögé állván,
Kezeiből szamárfüleket csinálván,
Jóizűn nevettek, ő maga csodálván,
Mit nevet az ország? a dolgot sajnálván.

Serédi mindaddig néni értette a nagy nevetés okát, amíg be nem mentek a gyűlésterembe.

Végre, mikor aztán behivattatnának,
S a bemenéskor is igen kacagának,
Megfordult Serédi s látván csúfságának
Okát, jókat vagdal hátába Vidának.

De ezzel szegény Serédire másodszor is rászakadt a nevetség, mert aki nemesembert az ülésteremben megüt, kemény bírságot köteles fizetni.

Vida az elnöktől rögtön pecsétet kér
S azon helyt Serédin kétszáz forintot nyér.

Valljuk be, a szamárfül-mutogatás éppen csak hogy megütötte az iskolás gyerekek humorának a színvonalát. De legalább ártatlan volt, nem úgy, mint annyi más durva és faragatlan bohóctréfa.

Kunz von der Rosen I. Miksa császárnak volt az udvari mulattató ja. A császár úgy szerette, hogy alig bírt meglenni nélküle. Egyik bohókás ötlete volt a vakok disznóvadászata. Augsburgban történt. Egy kövér disznót póznához kötöztetett, összeterelte a város vakjait, és kihirdette nekik a vadászat feltételeit: mindegyik vak kap egy bunkósbotot, a „rajta” jelszóra meg kell rohamozniuk a disznót, s amelyik agyonüti, meg is kapja. Nagy volt a mulatság, amikor a vakok tülekedés közben a disznó helyett egymást verték fejbe. A császár majd megszakadt a kacagástól.

Gonella is jól megtréfált a templomajtóban kolduló három vakot. Elébük lépett, és jóságos, pártfogó hangon így szólt hozzájuk: „Nesze nektek egy tallér, nincs aprópénzem, osszátok fel egymás közt.” De nem adott nekik semmit. Arrébb állt a kompániájával, és leste, hogy mi lesz. Az lett, hogy amikor a vakok azt hitték, már egyedül vannak, firtatni kezdték a tallért. „Kinél van? – Nálam nincs. – Akkor tenálad van! – Nekem ugyan nem adta! Hazudsz! – Te hazudsz!” – és így, egyre hevesebben. A vakok – nem látván tisztán az ügyben –, csúnyául egymás hajába ragadtak, Gonelláék nagy derültségére.

A NEVETŐ LOVAK

Gonella gazdája, Borsó ferrarai herceg, nemcsak tréfakedvelő, hanem – amint az ál halálos ítéletnél láttuk – maga is tréfacsináló ember volt. Ezt a hajlandóságát egy ferrarai szólásmód is megörökítette. Ha valaki idétlenül

bolondozni kezdett, így csillapították le: Non è più il tempo de Duca Borso. (Nem élünk már a Borsó herceg idejében.)

Egyszer Gonella lóháton érkezett a palotába, és a lovat bekötötte a hercegi istállóba. Hallván a hírt a herceg, azt az elmés tréfát eszelte ki, hogy a ló farkát tövig lenyíratta. Gonellát a csúffá tett ló láttára elöntötte a méreg, s dühében úgy tromfolt vissza, hogy a herceg öszvéreinek a felső ajkát lemetszette. Mikor emiatt fülön fogták, és a felbőszült herceg elé állították, csak azt a kegyelmet kérte, hogy fáradjon le vele az istállóba.

– Tessék csak megnézni ezt az én kopasz farkú lovamat. Hát nem csupa nevetség? Még az öszvérek is nevetnek rajta!

Ebben a tréfa-párbajban nem az az érdekes, hogy íme, Gonella lefőzte a herceget, hanem az, hogy a gyalázatos barbárságot a tréfagyártók és tréfakedvelők társadalma századokon át mint az elmésségnek egyik legragyogóbb példáját mosolyogta meg. A tréfagyűjteményekben hol itt, hol amott vigyorog felénk.

Csak példaképpen hivatkozom egy 1700-ban megjelent könyvre (Le Bouffon de la Cour – Az udvari bolond), eszerint egyik savoyai herceg élcelődött úgy a bolondjával, hogy lovának fülét-farkát levágatta. A bolond megleste, mikor mennek a lovászok ebédelni, s a herceg valamennyi hátaslovának felhasította az orrát. A herceg haragjában fel akarta akasztatni a lovászait, de a bolond lecsillapította az ismert formulával: „A lovászok ártatlanok; az történt, hogy mikor a herceg úr lovai meglátták az én fületlen-farkatlan lovamat, úgy elkezdtek röhögni, hogy felhasadt az orruk."

EGY SZÁL IBOLYA TÖRTÉNETE

A bécsi Szent István-templomnak Singertor nevű oldalkapuja mellett egy gótikus fülke tapad a falhoz, benne kőből faragott síremlék: a szarkofágon hosszában elnyúló lovagszobor, lába előtt kis kőoroszlánnal.

A lovagkorban csak fejedelmi személyek, nagy kapitányok, híres-neves nemzetségek férfi tagjai jutottak hasonló megtiszteltetéshez.

A bécsi síremléket Ottó habsburgi herceg állíttatta fel 1334-ben elhunyt barátjának és bizalmasának – Neidhart Fuchs nevű bolondjának.

Ez magasabb rendű mulattatónak számított; költő is volt, afféle tányérnyalóvá vedlett trubadúr – sőt nemesi címer is megillette. Mint nemes átallotta, hogy közönséges bolond módjára az udvari uraságokkal kötődjék vagy veszekedjék. Ehelyett gőgjét a parasztokkal éreztette. Olyan kitartóan

ugratta és bosszantotta őket, hogy emiatt a Bauernfeind címet ragasztották a nevéhez.

Az unatkozó bécsi udvar minden alkalmat felhasznált, hogy valamelyes szórakozásra tegyen, szert. Ilyen alkalom volt a tavasznak évenként megismétlődő szokása, hogy ibolyákat csiklandozott ki a téli zsibbadtsága után ébredező földből.

A szerencsés ember, akire a tavasz első ibolyája rámosolygott, megjelölte a helyet, és nyargalt a herceghez jelentést tenni. A hírre kivonult az udvar apraja-nagyja, víg zeneszóval, körültáncolták és körüldalolták az ibolyát; volt nagy cécó, evés-ivás, mulatozás.

Egyszer Neidhartot érte a szerencse, hogy valahol a gyep között megpillantotta az első ibolyát. Gyorsan letakarta lovagi fövegével, és futott a hírrel a palotába. Nyomban fel is szedelőzködött az egész udvar, és nagy muzsikaszóval elindult ibolyanézőbe.

Közben azonban az történt, hogy néhány paraszt arrafelé őgyelegvén, meglátta, mit művel Neidhart úr a kalpagjával. Odalopakodnak, fölemelik: lám, alatta illatozik az első ibolya. Tudták, hogy a magányos szál virág a dicsőség koszorúját jelenti az ellenségük számára. Azt tették hát, hogy az ibolyát gyökerestül kiemelték a földből, és helyébe – egészen másvalamit ültettek, ami merőben különbözött a tavasz illatos hírnökétől. Letakarták szépen a lovagi kalappal, és odébbálltak.

A következőkhöz olvasóim képzelőtehetségét kell segítségül hívnom. El kell képzelni a fényes udvari népet: selymekben és bársonyokban kényeskedő dámákat, élükön a hercegnével, daliás lovagokat, virgonc apródokat – valamennyiük arcán a közelgő vigasság előlegezett derűjével. Neidhart a lelőhelyre vezeti őket, s a nap hősének önhitt mosolyával fölemeli a kalpagot...

Következett az ibolyatánc, de ezt már Neidhart járta egyedül. A hercegné a látványhoz illően felhúzta az orrát, s a lovagok úgy megtáncoltatták a rossz tréfában bűnösnek vélt poétát, hogy alig bírt a kezük közül kimenekülni.

Híres történet volt. Még a bécsi síremléken is megörökítette egy dombormű ezt a jelenetet, amikor Neidhart hírt ad a hercegnek az első ibolyáról. Az idő múlása és háborúk dúlása elporlasztotta a faragást, viszont ránk maradt a kalandnak egy időálló emléke: Hans Sachs *Der Neidhart mit dem Feygel* című, a gyászos eseményt megörökítő víg farsangi játéka.

A történet tehát hiteles.

Jóval később egy változatával öregbítették a Taubmann professzor tréfáit tartalmazó gyűjtemények érdekességét is.

TAUBMANNIANA

Ki volt ez a Taubmann professzor?

A wittenbergi egyetemen a poétika tanára, maga is latin versek ügyes faragója, rendkívüli tudású humanista, egyébként II. Keresztély szász választófejedelem vigalmi tanácsosa, és hivatásos parazita a herceg asztalánál (1565-1613).

Az ilyen udvari mulattatónak volt egy másik címe is: Tischrath, vagyis asztali tanácsos. Az elnevezés rávilágít az egész udvaribolond-intézmény eredetére.

A régieknek az volt a felfogása, és ebben igazuk is lehetett, hogy amikor az ember eszik, hessegesse el magától a komor gondolatokat, vidáman rakosgassa szájába az ízes fogásokat, sőt jóízűen nevessen is, mert a nevetés használ az emésztésnek. A nagyurak udvari bolondjai tulajdonképpen ezt az egészségügyi elméletet szolgálták.

Szóval: Taubmann, professzornak is az volt a feladata, hogy vidámítsa a herceg asztalát. Ez többnyire úgy történt, hogy pártfogójának védőszárnyai alatt belekötött a vendégekbe, s ahogyan sikerült őket bosszantania, úgy kedvezett a herceg emésztésének.

Egyszer Clesel bécsi püspök került a szomszédságába, akivel már régóta hadilábon állt. Az asztaltársaság azzal szórakozott, hogy sorjában rejtvényeket adtak fel egymásnak. Taubmann ezt kérdezte: „Hogyan lehet egyetlen szóval leírni ezt a két szót: százötven szamár?”

– Hülyeség – mondta a püspök.

– Szíveskedjék előbb kegyelmességed a nevét ide leírni. A püspök vállat vont, és leírta szép nagy betűkkel:

CLESEL

– Helyes – bólintott a professzor. – íme, a név első két betűje, a **CL**, a római számsorban százötvenet jelent. Utánuk következik az **ESEL**. Megvan tehát nemcsak egy szóban, hanem egy személyben is a százötven szamár.

A tréfa vakmerően goromba volt. A püspök sértődötten hagyta olt a hercegi palotát, s a herceg a professzort keményen rendreutasította, de már másnap megbocsátott neki. Az emésztés...

Volt Taubmann-nak egy tudósnak illő latin jelmondata a követendő középútról: *Médium tenuere beati*. Az udvari urak, sőt még a hölgyek is a mondásnak egy változatát fogták rá a professzorra:

In medio pisces et mulieres sunt meliores. („Halnak s asszonynak java részi középibe vannak." Egy régi magyar közmondásgyűjteményből.) A herceg is tréfát akart faragni a jelmondatból. Meghívta a professzort a diákjaival ebédre – azonban az asztal közepére ültette őket, ahol csupa üres tál tátogott előttük.

– Hát ugye nem mindennek jó a közepe?

Remek móka volt, a társaság majd megfulladt a nevetéstől. Taubmann alázatosan lenyelte a hercegi tréfát, sőt nyomban megörökítette egy rögtönzött latin distichonnal. Mire a herceg kegyesen intett a lakájoknak, s a professzor és diákjai bőségesen lapátolhatták be az eléjük rakott falatokat.

De nem addig van. Az asztali tanácsos a gazdájára nem lőhetett vissza, hát a nevetőkórus hölgytagjainak adott leckét a dolgok közepéről.

A palotában volt egy sötét folyosó, annak még sötétebb részén egy legsötétebb fülke; ide szoktak az udvari dámák koronként benyitogatni. Taubmann szerzett egy. vödör kormot, s az ülődeszka nyílását körös-körül szép gondosan koromréteggel vonta be. Várt néhány napig, s amikor a nők megint rákezdtek az évődést a jelmondatával, félrehívta a herceget, és valamit a fülébe súgott. Abból kitört a nevetés, mire a hercegné is odakívánciskodott. Taubmann szerényen csak annyit mondott, hogy ő azt hiszi, a hölgyeknek nincs okuk a középső dolgok magasztalásával ilyen sokat foglalkozni. A herceg tovább suttogott a felesége fülébe, mire az az egész hölgytársaságot berendelte a szomszéd szobába. Ott a főudvarmesternő seregszemlét tartott, s ez igazolta, milyen alattomos, sőt alávalónak is nevezhető merényletnek lettek a hölgyek az áldozatai.

Ne feledjük: azóta már több nap telt el...

Ami az ibolyalelet változatát illeti, annak ez lett volna a története:

Taubmann egy finomabb udvari ebéd után kiment a parkba szieszтázni, és elnyúlt egy bokor tövében. Észrevette, hogy arrafelé andalog egy udvari dáma a gavallérjával. Enyelegtek, vetekedtek: ki talál hamarább a fűben egy szem frissen kiütközött epret? Szó esett egy csókról is, amit a lovag kap, ha ő lesz a szerencsés. Azzal szétfutottak. A junker – akit Taubmann különösen utált – az ő közelében szemlélődött, és egyszerre nagyot ugrott örömében, mert szép nagy szemű eper piroslott feléje. Letakarta kalapjával, és szaladt a hölgye után.

A többi sejthető. Taubmann az epret befalta, és az eperajkak szedegetését is elgáncsolta az ismert csereanyaggal.

De hát addig jár a korsó a kútra, amíg eltörik. Tudom, hogy ez igen ócska és elnyűtt példabeszéd: megvan majdnem minden nemzet közmondáskincsében. Mégis hozzá folyamodom, ugyanis elolvastam valahol, hogy egy német uralkodó ezzel a hasonlattal intette mérsékletre elbizakodott kegyencét, mire ez így mentegetődzött: „Csakhogy az én korsóm nem kútra jár, hanem boroshordóra." Tekintettel a hercegi pincékre, Taubmann is elmondhatta ezt magáról, a korsója mégis megrepedt.

Italos állapotban egyszer nagyon is el találta vetni a sulykot, és a herceg nagyon megharagudott rá. Kiparancsolta a palotából, és megtiltotta, hogy valaha is a szeme elé kerüljön. S ez nem volt puszta szólam. Szigorú rendelet ment minden ajtónállóhoz, lakájhoz és kutyapecérhez, hogy ha Taubmann be meri tenni lábát a palotába, uszítsák rá a kutyákat. Ami nem volt tréfadolog, mert abban az időben, amikor a vadászat volt a nagyurak fő-fő mulatsága, a vadászkutyák csoportjával tanyáztak az udvaron, a folyosókon, sőt a herceg magántermeiben is.

A vigalmi tanácsos szomorúan lógathatta a fejét. Alig lehetett reménysége, hogy visszakönyörögheti magát a fejedelmi kegyekbe. De az udvari konyhának, a szép ajándékoknak és egyéb juttatásoknak az emléke megtermékenyítette az elméjét. Szerzett három eleven nyulat, a köpenyege alá rejtette, és elszántan elindult a palotába. Alighogy az udvarra lépett, a pecérek ráuszítottak egy féltucatnyi vadászkutyát.

Taubmann bevárta a vadul csaholó rohamot, s a kellő pillanatban elébük hajított egy nyulat. Kiabálhattak a pecérek, mind a nyúl után vetette magát, s a professzor bántatlanul sétálhatott a lépcsőházig.

Ott újabb ebroham, megint egy nyúl – a vadászkutyákon győzött az ősi ösztön, s amíg a nyulat kergették, Taubmann felszaladt a lépcsőn. Ismerte a járást, egyenesen abba a terembe nyitott be, ahol ilyenkor a herceg személye körüli kutyáinak a társaságában szokta kipihenni az államügyeket. A nagyúr alig hitt a szemének, a fejébe szállt a vér, és bőszülten uszította sinkoránjait a vakmerő emberre. Elő a harmadik nyúllal, a kutyák utána, a herceg pedig fogta a hasát, és megbocsátott.

Taubmann professzor folytathatta parazita életét, nyalhatta a herceg talpát, s kárpótlásul fricskázhatta az udvari nép orrát.

Egyszer amint a palotában a folyosón csavargott, véletlenül egy nemesúr elé került.

– Felháborító – dölyfösködött az –, hogy manapság minden bolond az ember előtt jár!

– No, én nem vagyok olyan érzékeny – mondta Taubmann, és udvariasan maga elé engedte a nemesurat.

Az ám, de máshol meg olyasmit olvasunk, hogy a költő és zsoltárfordító Clément Marót volt az, aki így szégyenített meg egy gőgös francia udvaroncot. És így vagyunk az udvari bolondok legtöbb tréfájával. Az anekdotairodalom történészei kinyomozták, hogy például az úgynevezett „bolondok könyve” nem Triboulet ötlete volt, hanem már egy XIV. századbeli spanyol gyűjteményben is szó van róla. Azontúl bejárta fél Európát, és huszonhárom változatát sikerült összekeresgélni.

A tudósok kitépték Triboulet hírkoszorújának egy másik levelét is. Nem ő intette elsőnek háborút tervező gazdáját, hogy jó lesz a visszajövetelről is gondoskodni. Ezt a figyelmeztetést már jóval előbb, 1336-ban megkapta III. Lipót osztrák herceg – nálunk pedig II. Rákóczi György bolondjára fogta a *Nagyenyedi Helclitus* című kéziratos anekdotagyűjtemény (1759-1762), hogy a szerencsétlen lengyelországi hadjáratra készülő fejedelmet megkérdezte: „Hát azt elvégeztétek-e, hogyan jöjjetek vissza?”

Ami pedig a süketeknek kijáró elmésségeket illeti, azoknak éppenséggel se szeri, se száma, és külön tanulmányok tették vitássá Gonella apaságát.

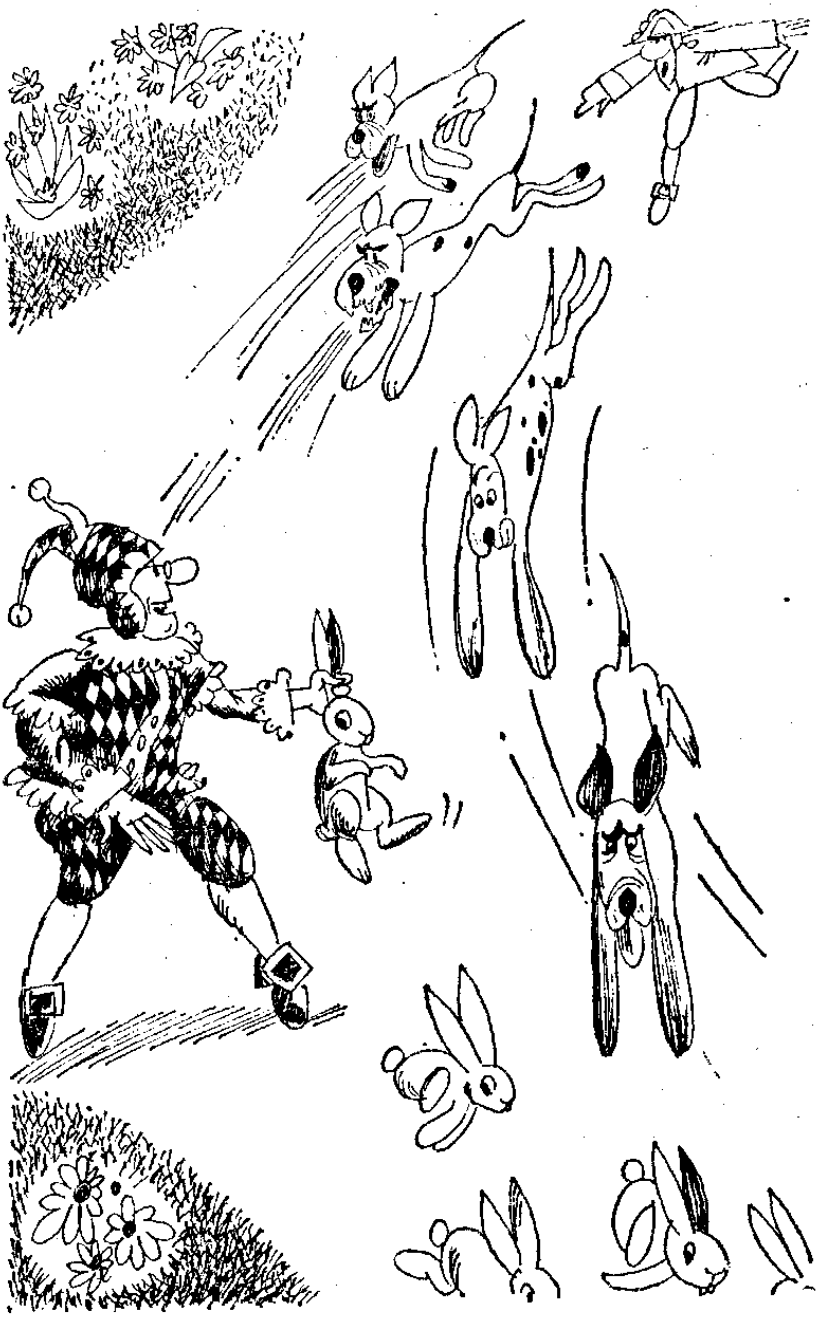

Ma már bennünket nemigen izgat, hogy ezeknek a hajdani tréfáknak ki volt és ki nem volt a szerzője. Annál kevésbé, mert a modernebb idők beláthatatlan tömegű anekdota-, adoma- és élctermése az olvasók igényeit meglehetősen elkényeztette.

A Kazinczy Ferenc köréhez tartozó Kis János püspök 1806-ban kiadott egy anekdotás könyvet *Kellemetes időtöltésre való elmés nyájasságok stb*. címmel. Nem titkolta azonban általános nézetét erről a műfajról, amely szerinte „olyanoknak való csemege, akik az ízlésnek és esméreteknek csak első grádusán vagynak".

Olvasóimat azért vezettem el a trónok és udvari bolondok világába, hogy leszűrhessék ebből a furcsa korképből a véleményüket: akárhány lépcső vezetett is fel azokhoz a trónusokhoz, aki rajtuk ült, vajon feljebb jutott-e ama bizonyos első garádicsnál?

BOLONDOK A TRÓNON

S hát azok a valódi uralkodók, akiket a születés véletlene vagy a politikai fordulatok szeszélye valóságos trónra emelt, mindig igazolják a mondást, hogy akinek az Isten hivatalt adott, észt is ad hozzá?

Dehogyis!

Ha valamelyik fáradhatatlan tudós rászánná magát, hogy kiböngéssze a történelemből a többé-kevésbé bolond uralkodókat, csinos füzetnyi katalógussal egészíthetné ki a trónok krónikáit.

Róma császárai járnak az élen.

Három évtized alatt egymás után három bolond suhogtatta kormány pálcáját az elnyomott, megalázott nép fölött.

Az embergyűlölő, szadistává fajult Tiberiust követte a hatalom gőzének feszítő erejétől megbomlott, epileptikus Caligula, majd Claudius után a veszett lelkű, anyagyilkos Nero.

S velük nem merült ki a sor. Trónra került utóbb a haspók Vitellius, a kegyetlenséget műélvezetté tökéletesítő Domitianus, Marcus Aurelius méltatlan fia, Commodus, s végül az őrültek minden csúcsteljesítményére ráverő koronás siheder, Elagabal.

Az első hatnak őrületét Suetonius írja le részletesen a tizenkét Caesarról szóló munkájában. Mindazok, akik ezeket utóbb komoly vagy regényes

írásaikban felléptették, teli kézzel meregettek a maga nemében páratlan könyvből. Tárgyamnál fogva magamnak is hozzá kell nyúlnom a klasszikus idők nagy kuriózumgyűjtőjének adattárához.

Gregorovius azt írja az őrjöngő római császárokról, hogy a véletlen egy napon lábuk elé dobta az egész világot, minden gyönyörűségével együtt, ettől elvesztették az eszüket, és szerették volna az egész földkerekséget egyszerre felhörpinteni, mint egy tojást.

Caligula egy mondásával ezt a jellemzést kiegészítette. Kocsiverseny volt a cirkuszban, s mert a közönség nem az ő kedvenceit ünnepelte, dühösen felkiáltott: „Bárcsak egész Rómának egyetlen feje volna, hogy egy csapással leüttethetném!”

Általában a római császárok habozás nélkül szokták vérpadra küldeni akár a vélt ellenséget, akár a megunt kegyencet, akár koholt váddal azt a gazdag polgárt, akinek a vagyonára fájt a foguk. Caligula vérszomja azonban minden korlátot felrúgott, ő magának a gyilkosságnak a kedvéért gyilkolt és gyilkoltatott.

Jól mondtam: gyilkolt. Személyesen. Egyszer például jelenlétével tisztelt meg egy áldozati szertartást, mégpedig mint *pola*: derékig meztelenül, azon alul rövid bíborkötényben. A *pola* feladata az volt, hogy az áldozati állatot bárdjának fokával leüsse. Ezután segéde, a *cultrarius,* késével vérét vette, és felaprózta. Caligula tehát az oltár elé lépett, amelyen az áldozati állat már várta a halálos csapást. Fölemelte a szekercéjét, lesújtott vele – de nem az állatot vágta agyon, hanem a boldogtalan cultrariust.

A császár tréfás kedvében volt.

Az emberélet éppen csak annyit számított nála, mint a leölendő baromé. Akárki akármilyen csekély okból kihívhatta a haragját, s ez halált jelentett.

Ptolomaeust, Mauretania királyát Róma kényszerítette, hogy lépjen vele szövetségre. Az így szerzett új barát – egyébként Cleopatra és Antonius unokája, s így Caligulának is atyjafia – meg is érkezett Rómába, ahol a nép illő lelkesedéssel fogadta. De hát minden ünneplésnek van határa. Mikor egy gladiátorviadal alkalmakor Ptolomaeus bevonult az amfiteátrumba, pompás bíborpalástjának láttára a csodálkozás moraja hullámzott végig a márvány padsorokon. A másnak szóló csodálatot az önhitt kényúr nem bírta elviselni. A maga módja szerint ütötte helyre a hiúságán esett csorbát: Ptolomaeust – a szövetségest, a rokont! – orgyilkosaival megölette.

Magában az amfiteátrumban sem lehetett tőle senki biztonságban. Bizonyos Aesius Proculus nevű fiatal férfit hatalmas termete és rendkívüli szépsége miatt a rómaiak Colosseros néven becéztek, ami ilyesmit jelentett: „Bájos óriás”. Caligula beteg önimádásában ezt nem tűrhette. Egyszer,

amikor éppen gladiátori küzdelmek folytak a porondon, hirtelen rákürdte poroszlóit a semmit sem vétett ifjúra, ezek felrángatták üléséből, lehurcolták az arénába, és szembeállították két hivatásos bajvívóval. „Császári parancs: küzdjön meg velük!" Colosseros megállta a helyét, és a nézők nagy örvendezésére mind a kettőt leverte. Az alávaló merénylet is visszafelé sült el, de ez a nekivadult ember-állatot csak annál jobban felbőszítette. Újabb parancs ment a poroszlókhoz, ezek a győztest kivezették az arénából, megkötözték, ruhául rongyokat, cafatokat aggattak rá, és végighajtották Róma utcáin, hogy az asszonyok ebben a szégyenletes állapotban láthassák viszont kedvencüket. Végezetül a pribékek megfojtották a szerencsétlent.

Akkoriban az *atellae fabulae* nevű burleszk komédiának divatja járta a színpadon. Egy ilyennek a szövegébe – szándékosan vagy szándéktalanul – valami kétértelmű célzás csúszott be a császár ellen. Ez dühében a boldogtalan szerzőt az aréna közepén máglyán megégettette.

Egy római lovag is odakerült az arénába. Nem tudni már, mi volt ellene a vád, de az ítélet így szólt: „Ad bestias! Vessék a vadállatok elé!" Ott, a nagy nyilvánosság előtt kétségbeesetten kiáltozta, hogy ártatlanul ítélték el – mire Caligula úgy némította el, hogy kivezettette a porondról, kivágatta a nyelvét, s újra behozatta, immár néma táplálékul az oroszlánok számára.

Apákat arra kényszerített, hogy nézzék végig fiuk kivégzését. Amikor az egyik apa betegségével mentette ki magát, gyaloghintót küldött érte, és azon szállíttatta a vesztőhelyre. Másokat a gyermekük kivégzése után vendégül hitt meg az asztalához, ott a legnagyobb nyájassággal bánt velük, és igyekezett őket vidám tréfákkal felderíteni.

Egyszer annyira fejébe szállt a nagyzási hóbort, hogy utánozni akarta Xerxészt, aki hidat veretett a Hellészpontoszon. Ő a Baiae és Puteoli (a mai Baia és Pozzuoli) közti, 3600 lépésnyi széles tengeröblöt hidaltatta át az ország minden részéből odaterelt teherhajókkal. (Pozzuoliban a nép ajkán ma is él a mólóval kapcsolatban a „ponte dia Caligola" név.) Alkotására olyan mérhetetlenül büszke volt, hogy két napig vonulgatott a hídon ideoda; egyszer lóháton, másszor kocsin, az egész udvari népség-katonaság díszkíséretével. A nép persze odacsődült a nagyszerű mű csodálatára. A császár a parton álldogálókat barátságosan magához hívogatta a hídra – onnan pedig katonái belökdöstek őket a tengerbe. Aki menekülni próbált, azt evező-rudakkal nyomták a víz alá.

Az emberi kínok szemlélése legkedvesebb szórakozásainak a sorába tartozott. Még lakomái közben is maga elé rendelt kínvallatásra ítélt vádlottakat, s szeme láttára kellett rajtuk kipróbálni a tortúra rémeszközeit. Volt egy fej-leütögetésben különösen jártas katonája, ennek az volt a hivatala,

hogy foglyokat kerítsen elő a börtönökből, és miközben a császár falatozott, előtte üsse le a fejüket.

Egy hivatalos ünnepi lakomán egyszerre csak irtóztató nevetésben tört ki. Jobbján és balján egy-egy consul ült, ezek elhűlve kérdezték: mit nevet? Ez volt a nyájas válasz:

– Hogyne nevetnék, ha arra gondolok, hogy csak intenem kellene, és mindkettőtöknek elvágnák a torkát!

Az állatviadalokra tartogatott vadakat hússal kellett etetni. Történt, hogy a hús ára a városban nagyon felszökött. Caligulát ezúttal takarékossági hullám öntötte el. Sorra járta a börtönöket, szemlét tartott a foglyok fölött, és személyesen jelölte ki azokat, akiknek húsával kell majd a vadállatokat jóllakatni. De nem aszerint küldte őket a mészárszékre, hogy mekkora volt a bűnük, hanem csak úgy találomra. Egyik helyen megállt a börtönajtóban, végignézett az elővezetett rabok sorfalán, s mert véletlenül mindkét szélső fogoly kopasz volt, sommásan így adta ki a parancsot: „Ettől a kopasztól eddig a kopaszig valamennyit.”

És ez a mások kínjaiban gyönyörködő, emberi bőrt viselő vadállat olyan gyáva volt, hogy a mennydörgéstől is megijedt. Már az apró morajlásokra is összerázkódott, és betakarta a fejét, ha pedig megdördült az ég, ijedtében az ágya alá bújt.

Úgy látszik, volt oka félni a mennykövet osztó Jupiter haragjától. Ugyanis nem érte be a római császárokat haláluk után megillető *consecratió*val, vagyis istenné avatással: ő már életében megtette magát istennek. Templomot építtetett, papokat nevezett ki, és áldozatokat rendelt Gaius Caesar Caligula isten számára.

A templomban felállíttatta saját életnagyságú, aranyozott istenszobrát, s ezt naponként ugyanolyan ruhába öltöztették, aminőt ő aznap viselt.

Ezek a mindennapi öltözetek pedig nem voltak mindennapiak. Egyszer drágakövekkel csillogó csuklyás zubbony, másszor pompás női ruha, egyszer gárdacsizma, másszor női cipellő. Egyszer bearanyozott szakállal hivalkodott, másszor csupán Venus istenasszony ismert jelmezében mutogatta magát.

Isteni kartársát, Jupitert, azzal sértette meg, hogy leghíresebb szobrát elhozatta Görögországból, leüttette a fejét, és a magáét illesztette az olümposzi istenfő helyébe.

Miután nemcsak császárnak, hanem istennek is képzelte magát, határtalan gőggel és megvetéssel kezelte minden alattvalóját, a paloták és a proletárnegyedek lakóit egyaránt.

Megtette, hogy a legtekintélyesebb szenátorokat odarendelte a kocsija mellé, s ezeknek hosszú tógájukban a kocsi mellett kellett loholniuk több ezer lépést. Más szenátorokat meghívott az asztalához, de nem azért, hogy velük ebédeljenek, hanem hogy rabszolgák módjára, köténnyel a derekukon felszolgáljanak.

Rossz alvó volt, éjszakánként csak néhány órát bírt szunnyadni. Egyszer ezt a kevés álmát is megzavarta a cirkuszból palotájába hallatszó zsivaj – ugyanis a nép már éjfélkor a kapuk előtt tolongott, hogy a másnapi előadásra ingyenjegyhez jusson. Mérgében rájuk küldte a testőreit, s ezek korbáccsal kergették szét a sokezernyi tömeget. Szörnyű pánik tört ki. Az elvadult nyomakodásban több százan vesztették el az életüket, férfiak és nők egyaránt.

A gladiátorjátékok nappal zajlottak le. Fenn az amfiteátrum tetején kifeszített vitorlaernyők védték a népet a nap ellen. Caligula olykor bohókás kedvében az ernyőket bevonatta, s az olcsó helyek közönségét odaadta áldozatul a déli nap gyilkosan forró sugarainak. Nehogy pedig bárki is elmenekülhessen, katonái elálltak minden kijáratot.

Az is jó tréfa volt, hogy amikor a nép legjobban rászorult a szűk esztendőkben szokásos ingyenes gabonaosztásra, egyik napról a másikra bezáratta a gabonaraktárakat. Csupán azért, hogy egy szójátékot süthessen el. A „hadat üzenés” kifejezést csavarta el, és elmésen kijelentette, hogy ő most „éhséget üzen a népnek”.

A cirkuszt szerette mindenekfölött, ott is a kocsiversenyeket. A versenykocsisok, az *aurigae*, négy factióba tömörültek: a fehérek, vörösek, kékek és zöldek pártjába. A versenyen megfelelő színű kurta ruhát és sapkát hordtak, s a nézők is hozzájuk igazodó színekkel tüntettek a maguk pártja mellett. Caligula kedvencei a zöldek voltak. Dédelgette, ajándékokkal halmozta el őket, és egész éjszakákat tivornyázott át velük az istállóikban.

Neki magának is volt egy Incitatus nevű versenylova. A derék állat márványistállóban lakott, elefántcsont jászolból abrakolt, bíbortakaró védte a meghűlés ellen, s a kötőfékje drágakövekkel volt kirakva. A versenyek előtti napon a császár katonái bejárták az egész szomszédságot, s a népet csendre intették, nehogy bármiféle zaj zavarhassa a nevezetes állat nyugalmát. A fényes istállón felül a nemes paripának volt még egy külön kis palotája is, hogy vendégeket fogadhasson – nem a császár, hanem a ló; tudniillik a meghívók a ló nevében mentek szét. Az utókor úgy tudja, hogy Caligula a lovat consullá is kinevezte. Valójában ez nem történt meg; szándéka volt ugyan rá, csak ideje nem volt cselekedni.

A pénzt eszeveszettül szórta; a Tiberiustól rámaradt millióknak egy év alatt a nyakára hágott. Tehát alattvalóinak a zsebéhez folyamodott. Gazdag polgárokat felségárulási váddal halálra ítéltetett, s elkoboztatta a vagyonukat. Végrendelkezéseknél ő maga szabta meg, mekkora összeget kell az örökhagyónak őrá, a császárra hagyományozni, s ha ez megtörtént, a hálás császár gondoskodott róla – többnyire méregitallal –, hogy a hagyományokhoz minél előbb hozzá is jusson. Amikor lánya született, jajveszékelt, hogy most már a családapa gondjai is ránehezültek, ennélfogva gyűjtést rendezett a kislány majdani kelengyéje számára. Jaj volt annak, aki nem adakozott!

A földhözragadt szegény emberektől is beszedette az adót, nem is csekélyét. Például a teherhordók keresetének egynyolcad részét szedték el adóba. Mentességet az adószedők nem ismertek. A pénzéhes császár figyelme kiterjedt az utcalányokra is: ezeknek be kellett vallaniuk, hogy mennyibe kerül náluk egy pásztoróra, és ennek alapján rótták ki rájuk a forgalmi adót.

Azonban nem átallotta, hogy a nyomorult teremtések mesterségébe bele ne ártsa magát, és ne rontsa a keresetüket. A Palatinuson pazar berendezésű bordélyházat nyitott, s előkelő, férjes asszonyokat kényszerített, hogy ott szolgálatot teljesítsenek. Kikiáltóit szétküldte a fórumokra és a város egyéb nyilvános helyeire, s ezek ott ifjat, öreget meghívtak a név szerint felsorolt hölgyek látogatására. Ha valakinek nem volt elég pénze a nyilván drága mulatságra, ő kisegítette: kölcsönadott neki kamatra, s emberei kihirdették a nevét mint derék polgárét, aki hozzájárult a császár jövedelmeihez.

Változatos pánzkicsikaró módszereivel temérdeket harácsolt össze. Néha akkora halomba gyűlt kincstárába az aranypénz, hogy végigterítette velük a palota egyik termét, és mezítláb sétálgatott az aranyszőnyegen, majd tehetetlenségében meztelenül hempergett rajta.

A világ felhörpentendő gyönyörűségei közül nem maradhatott ki az asszony sem. Voltak feleségei, voltak szeretői, ezek közt a tulajdon nővérei is. Voltaképpen Róma minden asszonyával rendelkezett. Meg is tette. A szebbjét férjükkel együtt meghívta a császári palotába vendégségre. Ott addig mustrálgatta őket, ameddig valamelyiken különösen megakadt a szeme. Felkelt, otthagyta a lakomát, és kihívatta. Egy idő múlva visszatért, és beszámolt a társaságnak, mi történt a cézári hálószobában. Részletesen kiteregette a kitüntetett asszony bájait, elismeréssel vagy kifogással nyilatkozott róla, sőt arról is bírálatot mondott, hogyan viselkedett az áldozat a fenevad karjában ...

A férj nem szólhatott, hacsak özveggyé nem akarta tenni az asszonyát.

És egész Rómában nem akadt férj, aki megtorolta volna a gyalázatot? Nem született utóda Brutusnak, hogy megmentse a népet az őrült gonosztevőtől? Nem. A császári Róma nem termett bátrakat, csak meghunyászkodókat.

Más lépett Brutus helyébe. A palotaforradalmár.

Caligula palotájából nem sok maradt meg. Legépebb része egy hosszú *cryptoporticus* – sötét, föld alatti folyosó. Itt ölték meg Caligulát az i. sz. 41 januárjának 24. napján.

Nem szabadsághős tőrétől esett el. Saját belső emberei álltak össze, hogy végezzenek vele. Mint minden zsarnok, Caligula is folyvást rettegett, s alig volt az udvar ás a gárda tisztjei között, akit gyanúba ne fogott volna. A rettegés viszont átragadt a környezetére; ezek attól féltek, hogy eszelős gazdájuk valamelyik egészen bolond órájában válogatás nélkül talál gúlát rakatni a fejükből. A testőrségnek Cassius Chaerea nevű tisztje vállalta az első döfés feladatát. Nem mint egykori névrokona, szabadságszeretetből, hanem mert gyűlölte Caligulát, aki sértőn és megalázón bánt vele.

A császár színházból jött, és ebédelni szándékozott. Nem került rá sor. A sötét folyosón Chaerea mint szolgálattevő testőrtiszt elébe állt, és megkérdezte, mi legyen az aznapi jelszó. „Jupiter" – vetette oda a cézár. „Hát sújtson a haragja!" – rikoltotta a tiszt, és nyakszirten vágta a kardjával. Egy másik gárdatribunus, Sabinus nevezetű, elölről szúrta keresztül. Caligula földre zuhant, a többi összeesküvő praetorianus nekiesett, és harminc tördöféssel biztosította, hogy többé ne kelhessen fel.

Huszonkilenc éves volt ekkor. Uralkodott 3 évig, 10 hónapig és 3 napig.

Suetonius többi bolondjáról kevés a mondanivalóm. Tiberius és Nero őrjöngéseit a regényes életrajzok olvasói meglehetősen ismerik.

Vitelliusról elég annyi, hogy rövid, nyolchónapos uralkodását úgyszólván végigzabálta. Bocsánat a parlagi kifejezésért. Ő volt az, aki még akkor is a hasának élt, amikor már rá vigyorgott a halál.

Bölcs beosztással napi étkezéseinek rendjét reggeliben, ebédben, uzsonnában és vacsorában szabta meg. Ami annyit jelentett, hogy naponként nyolc-tizenkét ízben töltötte meg a gyomrát. Ugyanis a lakmározás végeztével hánytatót vett be, az ételsort kiöklendezte, azután elejétől fogva még egyszer végigélvezte.

Az ételsor pedig mértéktelenül bőséges szokott lenni. Amikor mint új császár Rómába. bevonult, a tiszteletére adott lakomán 2000 ritka halat és 7000 ugyancsak ritka és drága madarat tálaltak fel. Futárai és hajói bekalandoztak távoli országokat és tengereket, hogy a császári étvágy számára megszerezzék a legkülönbözőbb ínyencfalatokat.

Szakácsainak legnevezetesebb alkotása egy csodálatos pástétom volt. Ritka tengeri halak máját, fácánok és pávák velejét, énekesmadarak nyelvét, angolnák tejét zagyválták össze, s egy irgalmatlanul nagy ezüsttálban megsütötték. A tál akkora volt, hogy nem fért bele semmiféle tűzhelybe, tehát – amint Plinius írja – szabadtéren egy külön kemencét építettek, abba rakták bele. A császár meg volt elégedve a remekművel, s ezt azzal fejezte ki, hogy az ezüsttálnak „A városvédő Minerva pajzsa" címet adományozta.

Ilyenek voltak a legfőbb gondjai, még akkor is, amikor már az ellencsászár, Vespasianus légiói Róma felé nyomultak. Ebéd közben, palotájából szemlélte a belső harcokat s a capitoliumi Jupiter-templom égését. Mikor pedig többé nem dughatta be fülét a balhír elől, hogy mindennek vége, két bennfentesének, a szakácsnak és az udvari péknek kíséretében próbált menekülni. Vespasianus győztes katonái elfogták, kötelet vetettek a nyakába, két kezét hátrafonták, s ütlegek és gyalázkodások közben hurcolták végig a Via Sacra hosszában, a nép pedig sárral és ganéjjal dobálta meg tegnapi istenét. Azután agyonszurkálták, és behajították a Tiberisbe.

Hatalmas termetű férfi volt; méreteit szinte óriásivá domborította egy irtóztató nagy potroh. Arcát rezes foltok borították a temérdek boritaltól.

A mértéktelen asztali örömök kultuszában akadt egy későbbi utánzója: Domitianus. Ezt Juvenalis is megtisztelte egy külön szatírával. Címe: *A rhombus.*

A rhombus nevű tengeri halnak egy még eddig nem látott nagyságú példánya akadt meg egy szerencsés halász hálójában. Futott is vele lélekszakadva Rómába, hogy a ritka zsákmányt felajánlja a császárnak. Tudniillik hogyha nem ajánlja fel, akkor is elvették volna tőle, azzal a ráfogással, hogy a hal a császári halastavakból szökött a tengerbe.

Domitianus szörnyen megörült neki. De örömébe súlyos gondok vegyültek: hogyan készíttesse el a cézári asztalra méltó állatot? Rendes sütőbe a tengeri óriás nem fért bele. Tehát feldaraboltassa? Erre a szentségtörésre nem vitte rá a lelke. Egymagában nem merte vállalni a döntést, tehát – amint fontos államügyekben szokás volt – összehívatta a szenátust.

El lehet képzelni, milyen lelkiállapotban mentek a munkájukból vagy pihenőjükből felvert férfiak a császári palotába. Sohasem lehetett tudni, hogy az őrjöngő cézár mit akar tőlük: csak a tanácsukat-e vagy a fejüket is. Ahogyan Juvenalis írja:

> Nincs szilajabb, mint a zsarnok füle: szólj az esőről,
> Napfényről vagy a hűs kikeletről – kétes az élted.

Szerencséjükre kiderült, hogy csak a halról lesz szó. Ámbár ez is nehéz kérdésnek bizonyult, s csak akkor könnyebbültek meg, amikor Montanus kért szót, Róma leghírhedtebb ínyence, aki egyebek közt arról volt nevezetes, hogy az osztriga ízéből meg tudta állapítani, melyik tengerben szedték. Az ő indítványa – nyilván Minerva pajzsának ötletéből – úgy szólt, hogy a halat egészben kell megsütni. Miután pedig a szakácsoknak nincs elég nagy sütőjük, elő kell keríteni Róma legügyesebb fazekasát, s az égessen nyomban a hal méreteihez igazodó és mélységben is arányosan öblös agyagedényt.

Vicit digna viro sententia. Győzött a férfiúhoz méltó vélemény.

Vége a gyűlésnek s a hon legfőbbjei menten
Útra bocsáttatnak, kiket a nagy hős megidézett
Nagy sebbel-lobbal tanakodni az albai várba,
Mintha a rhenusiak vagy a cattusok ellen akarna
Intézkedni velük, vagy mintha messzi világból
Aggasztó hírrel jött volna rohanva a sürgöny.
Bár csakis inkább ily bárgyúságra pazarlta
Volna dühének egész erejét, mely annyi jelestől
Fosztá meg Rómát ártatlanul és bosszulatlan.

(Dr. Barna Ignác fordítása)

Juvenalis utolsó sorai ráillenek az eszelős cézároknak majdnem valamennyiére. Alattuk a hóhér mestersége a legjövedelmezőbb iparágak sorába tartozott.

Magának Domitianusnak volt egy különleges szeszélye: a kivégzéseket megelőző, képmutató kedveskedés. Egyik kegyence valahogyan gyanúba esett, s ez már elegendő volt, hogy elrendelje a kivégeztetését. De előtte való nap kegyesebb volt hozzá, mint valaha, s még a gyaloghintójában is maga mellé ültette, ami hallatlanul nagy kitüntetés volt. A kegyenc hízott a gyönyörűségtől, kegyes gazdája pedig magában nevetett: hogyan fog ez másnap reggel csodálkozni, amikor a hóhérok kopogtatnak az ajtaján! – Egyszer megharagudott egyik pénzbeszedőjére, de a világért nem éreztette vele. Sőt, a hálószobájába rendelte, az ágya szélére ültette, és megengedte hogy a császári asztalról néhány tál ételt vihessen haza. S miközben a boldoggá tett ember előre élvezte a fejedelmi fogások ízét, Domitianus a másnapi meglepetés tudatában kéjelgett: amikor majd megpillantja a keresztet, és közlik vele, hogy a császár rendelete folytán erre fogják felfeszíteni!

Egyébiránt ha Gregorovius hasonlatát a felhörpintendő tojásról továbbfűzöm, azt is mondhatnám, hogy az őrült cézárok cselekedetei és kedvtelései úgy hasonlítottak egymáshoz; mint egyik tojás a másikhoz. Elvadult kegyetlenkedés, eszeveszett költekezés, cirkuszi és gladiátori játékok, asztali luxus, féktelen nemi kicsapongás. Commodus például – akiről csupán amiatt nem írok külön, mert nem sok újszerű őrületéről tudnék számot adni – háromszáz örömleányt és ugyanannyi örömfiút tartogatott a palotájában.

Még a végükben is meglepő a hasonlóság: egyikük sem halt meg természetes halállal.

Caligula és Vitellius végét már láttuk; Tiberiusból vánkossal nyomták ki a lelket; Nero saját maga volt kénytelen a torkát elmetszeni; Claudiust megmérgezték; Domitianust a tulajdon felesége, Commodust pedig a szeretője felbujtására megfojtották.

S amikor ezeknek az őrült cézároknak az emléke már halványulóban volt, egy valamennyinél nagyobb bolondot ültettek Róma nyakára.

Erről külön illik beszélnem.

ELAGABAL

Septimus Severus császárral kell kezdenem, aki elég rendesen kormányozta a birodalmat, természetesen csak addig, amíg állítólag meggyilkolták. A gyilkost ezúttal tulajdon fiában, Caracallában vélték felfedezni.

Caracalla egyelőre csak másodmagával ülhetett a trónon, mert a világuralmon osztoznia kellett Geta öccsével. Egy családi beszélgetés alkalmával, amelyen kívüle édesanyja és Geta volt jelen, véget vetett az alkalmatlan kettősnek. Tőrt rántott, öccsére támadt, s bár ez az anyjához menekült, kímélet nélkül leszúrta. Vére az édesanyja ruhájára freccsent,

Nyilvánvaló, hogy az ilyen vadállat csakis a hozzá hasonló vadak között érezhette jól magát. Katonái körében élt, velük együtt vett részt a hadjáratokban, velük ünnepelte a győzelmeket, és velük volt akkor is, amikor a legyőzött népeket ki kellett fosztani és halomra öldösni. A zsoldos hadsereg persze imádta a hasonszőrű vezért, aki népszerűségét azzal is gyarapította, hogy a zsoldot minden más állami kiadás rovására szertelenül felemelte.

De csak zsarnok volt ő is. Közvetlen környezetét örökös aggodalom remegtette, hogy mikor itat velük mérget a falernumi borral telt pohárból. A gárda főnöke, Macrinus is olyasmit szimatolt, hogy rossz szelek fújnak a

császár felől. Legjobb orvosság – gondolta –, ha a betegséget megelőzzük. Felbujtott egy Martialis nevű gárdatisztet, aki bátyja kivégeztetése miatt bosszúval tartozott Caracallának. Adósságát a 217. év áprilisának 8. napján egy halálos tőrdöféssel letörlesztette.

A nép utálta Caracallát, és a gyilkosság hírén egy cseppet sem háborodott fel. Különben is megszokták már, hogy a trónváltozások többnyire így zajlanak le, s inkább azon csodálkoztak, ha valamelyik cézár természetes halállal múlt ki. A senatus ledöntötte a szobrait, és megtagadta az istenné nyilvánítást.

Nem úgy a légiók. Nekik bálványuk volt a köztük élő és harcaikat és örömeiket – tudniillik a fosztogatásokat és öldökléseket – hűségesen megosztó császári kebelcinkos. Rátámadtak a senatusra, hogy tessék Caracallát istenné avatni. Az atyák beadták a derekukat: legyen hát belőle isten. Divus Antonius Magnus néven meg is tették annak.

Ezeket a részleteket meg kellett ismernünk, hogy a következőket megérthessük.

Macrinus a képmutatás nagymesterének bizonyult. Martialist szerencsére agyonverték, mielőtt rávallhatott volna. Gyorsan élére állt tehát a gyászolóknak, a nagy bajtársat megsiratta, elbúcsúztatta, meggyászolta. Könnyei és aranyai eredményesen omlottak: a meghatott légiók kikiáltották Macrinust császárnak.

Első dolga volt, hogy száműzze Caracallának Moesa nevű nagynénjét. Amit végzetesen rosszul cselekedett. Ennek a mérhetetlenül gazdag, nagyravágyó asszonynak két leánya volt, Caracalla elsőfokú unokahúgai: Soemias és Mammaea. Mindegyik nővérnek egy-egy fiúgyermekkel áldotta meg az ég – nem a házasság, hanem valakivel folytatott szerelmi viszonyát. Mindjárt rátérek, ki volt a családi szeretkezésnek ez a valakije.

Moesa asszony megtudta, hogy a katonák kezdenek Macrinusból kiábrándulni. Nem politikai okból, hanem amiatt a népszerűtlen cselekedete miatt, hogy leszállította a zsoldjukat. Meg azután suttogni kezdték, hogy keze benne volt a-Caracalla elleni merényletben.

Megnyílt hát az alkalom, hogy egy asszony beleavatkozhassék a római világbirodalom sorsába.

Moesa megragadta az alkalmat.

A keleti provinciákban állomásozó katonaságot elárasztották az ügynökei. A főtiszteket megdugdosták pénzzel, a közemberek közt veszett hírét költötték a fukar Macrinusnak, s végezetül tudtukra adták a nagy újságot: itt él közöttük Caracalla fia, a vér jogán a trón törvényes utóda!

Caracalla fia? Nem volt annak gyermeke!

De bizony volt.

Az elhunyt jó császár szerelmi viszonyt folytatott mind a két unokahúgával, s mind a kettőnek fia született tőle. Soemias fia, Bassanius az idősebbik, tehát őt illeti a trón öccse, Mammaea fia, Alexander előtt.

A szerelmi viszonyról szóló pletyka nem volt valószínűtlen, mert hiszen a császári hölgyek erkölcse nem sokban különbözött az utcalányokétól. De hogy a gyermekeknek éppenséggel Caracalla lett volna az apja? Aki vadmézet szed, és rátámadnak a darazsak, honnan tudhatja, hogy melyik darázs szúrta meg?

Ám amit valaki el akar hinni, azt el is hiszi. Moesa asszony agyafúrtsága és pénze győzedelmeskedett: a keleti légiók 218. március 16-án Macrinus ellenében Bassaniust kiáltották ki császárnak.

Így emelkedett ki, mint Aphrodité a habokból, a római császárságot elöntő trágyaléből az új császár, e minőségében felvett nevén Elagabal.

Tizennégy-tizenöt éves, korán fejlett, igen szép fiú volt. Krónikása, Herodianus szerint „korának legszebb ifja”. (Ha csakugyan ilyen volt, nem értem, miért hitték el olyan könnyen Caracalla apaságát – hiszen ennek a nápolyi múzeum látogatóit ijesztő, gonosz, állati kifejezésű mellszobrától undorodva fordul el az ember.)

Az új császárt ez ideig más foglalatosság kötötte le.

Szíriában egyéb istenségek között Baalnak, a napistennek is nagy becsülete volt. A rómaiak nem sokat bánták, ha a saját külön istenségeik mellett a provinciákban más isteneket is imádtak. Sőt, magában Rómában is helyet adtak például az egyiptomi Isisnek és a perzsa Mithrasnak. Úgy okoskodtak, hogy nem árt jóban lenni az idegen istenekkel is, legalább nem fognak nekik ártani.

Emesában, ahova Moesáékat száműzték, különösen fényes temploma volt Baalnak. Magát Baalt egy kúp alakú, nagy, fekete kő személyesítette meg. Meteorkő volt, és miután égből esett le, nem lehetett semmi kétség, hogy maga a napisten küldte le láthatatlan személyének látható helyetteséül.

Moesa pénzével és befolyásával megszerezte császárrá kiszemelt unokájának a főpapi méltóságot. Tudta, mit csinál. A katonákra mély hatást tett az aranyos bíborba öltözött, még saruján is kameáktól és gemmáktól csillogó, virágkoszorús, lobogó hajú gyermekifjú, amint kábító füstölőszerektől körülfelhőzve, buja keleti zenére táncolt a misztikus idegen isten oltára előtt.

A fiúnak is szörnyen tetszett a papi hivatala. Nem is vált meg égből pottyant kúpjától császár korában sem. Magával vitte Rómába, és császári címe mellett büszkén viselte főpapi titulusát is.

Nevét is Elagabalra (Heliogabalus) változtatta. Szíriában a napisten neve Elah Gabala volt – a görögök a napot Héliosznak nevezték –, ezekből kovácsolta össze a Baal istenre, sőt a saját istenségére is utaló, nagyhangú nevet.

Amilyen gyorsan jött fel Róma egére az új napisten, olyan hirtelenséggel áldozott le Macrinus napja. Csatát csatára vesztett Elagabal ellen; húsz nap alatt vége lett különben is rövid császárságának. El is fogták, és – híven a régi jó szokásokhoz – kisfiával együtt kivégezték.

Elagabal bevonult Rómába.

Helyesebben nem is ő, hanem Baal isten – még helyesebben: a meteor. A dicső vaskő drágakövekkel kirakott talapzaton pihent, kocsiját hat fehér ló húzta, és senatorok, gárdatisztek és udvari méltóságok vették körül. Az útvonal aranyporral volt behintve, a nép fáklyákat lobogtatott, és virágokat szórt a kocsi elé. A császár-főpap a menet élén lépkedett és táncolt, mégpedig hátrafelé, arccal a szent kőnek. Róma ízelítőt kapott a keleti szokásokból: a világbirodalom ura ékkövekkel kihímzett, föníciai szabású női selyemruhában hajbókolt az isteni kő előtt, fején főpapi tiara, szemöldöke kipingálva feketére, arca fehérre és pirosra.

Baal templomot kapott a szíriai istenkultusz minden pompájával. Majd sor került az áldozatokra. A főpap-császár félrehúzta a száját: csak nem képzelik Rómában, hogy az ő istene beéri kovászból kinyomkodott ökrökkel és kecskékkel? Vagy akár valóságos állatokkal, amelyeknek csak a belét kapná, mert a húsát nyársra húzzák és felfalatozzák a papok?

Hogyisne!

Baal nagy isten, neki emberáldozat kell.

És Rómának tűrnie kellett, hogy az őrült suhanc parancsára összeszedjék egész Itáliából a legszebb fiúgyermekeket, és felkoncolják az idegen isten oltárán. Nem csupán a szépség volt a fő szempont a válogatásnál. Az is kellett, hogy a fiúk előkelő családból származzanak, és apjuk-anyjuk életben legyen, mert az ő fájdalmuk növeli az áldozat értékét Baal előtt.

A veszekedett kölyök az ő szeretett istenének még a családi boldogságáról is gondoskodott. Megházasította. Ezt tessék szó szerint venni. A Naphoz méltó arául a Hold istennőjét, Astartét szemelte ki. Ennek volt egy gazdag temploma Karthágóban, tehát úgy illett, hogy szobrával együtt a templomi kincseket is elhozzák Rómába mint a menyasszony hozományát. A menyegző a szokott szertartással ment végbe. Császári parancsra a lako-

dalom napján egész Itáliának örvendeznie és vigadnia kellett – ámbár az általános derűt kissé elkomorította egy másik császári parancs: mindenki tehetségéhez mérten nászajándékokkal kedveskedjék az új párnak.

A kölyökcsászár saját magát is istennek képzelte, akit nem köt semmiféle erkölcsi parancs, akinek mindent szabad. Ezen az alapon egész uralkodása nem volt egyéb, mint olyan kicsapongások sorozata, aminőket a világ még nem látott.

Követte Baal példáját és ő is megházasodott. Régi patríciuscsalád leányát vette el, de hamarosan elvált tőle. Fontos ok kényszerítette rá: egy anyajegyet találta testén.

Másodszorra még előkelőbb helyről nősült: egy Vesta-szüzet ragadott ki az örök láng szentélyéből, és kényszerítette, hogy a felesége legyen.

A példátlan gyalázatosságot a római nép mégsem tűrhette szó nélkül. Az emberek morogni, zúgolódni kezdtek, mire jónak látta, hogy sürgősen kimentse magát a senatus előtt. A mentség egyszerű volt: „Egy pap és egy papnő házassága teljesen rendben lévő ügy." Természetesen a meggyalázott Vesta-lányt is egy-kettőre megunta és eltaszította.

Saját isteni személyét a maga bolond esze járása szerint dédelgette. Ezüstből vert ágyban aludt, vánkosait és derékalját fácánok szárnya alól szedett pihék dagasztották. Rózsavízben és nemes borokban fürdött. Rómában csupán ő hordott selyemruhát; ez akkor hallatlan fényűzésszámba ment: egy font selyem egy font aranyba került!

Lakomáin rendszerint huszonkét fogást szolgáltak fel. Valamennyi a legostobább pénzdobálási szeszélynek volt a szülötte. Követte a régi római ínyencek hírhedt szokását, s csakis olyan ételt engedett az asztalra, ami ritka volt és drága. Páva- és flamingónyelv, fülemüle- és papagájvelő, tevetalp, valamint olyan hal, amely nem a közeli vizekből, hanem a legtávolabbi tengerekből került elő. A maga részéről azzal az újítással élt, hogy az értelmetlen, de milliókba kerülő ételeket összezúzott igazgyöngyök porával, ámbrával és aranyporral szóratta be.

Lakomáinak volt még egy különleges fűszere: ugratni és bosszantani asztaltársait. Jobban mondva a tányérnyalóit. Volt úgy, hogy késleltette a tálalást, és megvárta, amíg azoknak már kopogott a szeme az éhségtől. Akkor végre felhordatta az ínycsiklandozó falatokkal rakott tálakat – de minden étel viaszból vagy márványból volt utánozva. Kárpótlásul megajándékozta őket drága ezüstedényekkel, ezeket ha odahaza felnyitották, kígyók, békák és skorpiók hemzsegtek belőlük elő.

Az is megtisztelő évődése volt, hogy a parazitáit ebéd közben széllel bélelt párnákon hevertette. Intésére a szolgák kirántották a dugaszt, a levegő kisüvöltött, a vánkos összelapult, s a vendég úr a földre hemperedett.

Másszor sokkal gonoszabb tréfát eszelt ki. A tökrészegre itatott élősdit átcipeltette egy másik terembe, ahol azután kijózanodtával szokatlan társaságban ébredt fel: oroszlánok, tigrisek, medvék sürgölődtek körülötte. A házigazda mókás kedve mégsem terjedt odáig, hogy asztaltársait a vadállatokkal fel is falassa. Szelídített ragadozók voltak, fogukat már előbb kitördelték, körmüket levagdosták.

Kik voltak az asztaltársai? Talpnyaló udvari nép, eunuchok, örömlegények, táncosok, borbélyok, cirkuszi kocsisok, tarkázva lenge ruhájuknál is lengébb erkölcsű lányokkal. Egyszer 40 válogatott vendéget tüntetett ki meghívóval a császári asztalhoz. A megtisztelt vendégkoszorú ezekből állott: 8 kopasz, 8 kancsal, 8 szerecsen, 8 potrohos és 8 podagrás.

Ily ötletekkel szórakozott az ókori világ leghatalmasabb birodalmának korlátlan hatalmú ura. S hogy ezt a hatalmat ország-világ előtt fitogtassa, meghibbant agyából a legelképesztőbb ötletek buggyantak ki.

Ilyen volt az a parancsa, hogy kerítsenek neki tízezer patkányt. Krónikásai nem mondják meg, hogy eleven vagy döglött állapotban kellett-e ezeket elébe hordani, azt sem, hogy egyáltalán mit kezdett velük. Úgy látszik, a hatalmas számok s az óriási tömegek izgatták a képzeletét, mert volt úgy, hogy tízezer macskában, majd ugyanannyi nyestben akart egyszerre gyönyörködni.

Valamennyi elrugaszkodott tébolya közt leghíresebb volt a pókhálógyűjtési rendelet. Emberrajoknak kellett verejtékezve pókhálókra vadászniuk, mindaddig, amíg egybe nem gyűlt ezerfontnyi vagy – még szemléltetőbben mondva: ötmázsányi – belőlük. Lampridius nem beszél róla, hogy kazalba rakatta vagy zsákokban mérette-e le az esztelen vadászzsákmányt.

A bódult elméjű fattyú (hivatalosan Caracalla fattya volt!) néhány világos pillanatában ráeszmélt, hogy a római császárok élete nem is hajszálon, hanem pókfonálon lóg. Ki tudja, mikor metszi el a fonalat az összeesküvők kardjának éle? Ilyenkor meglepte a halálfélelem, de ezen is keresztülnyilallt a saját isteni voltának tudata. Ő nem halhat meg közönséges emberek módjára. Ha netán méregtől kellene elvesznie, erre a célra pompás kristály- és ametiszt edényekben tartogatott azonnal ölő mérgeket. Arra is gondolt, hogy esetleg megfojtják, mint nem egy császári elődjét – tehát nehogy hitvány kócmadzag szorítsa össze a gégéjét, selyemből, bíborból és aranyszálakból fonatott isteni nyakát megillető zsinórokat.

Arra is gondolt, hogy ha esetleg végképp belekerül a csávába, önként fog végezni magával. Mégpedig császárhoz és istenhez illően, repülve, úgyhogy leugrik egy magas toronyból. Építtetett tehát erre a célra egy jó magas tornyot. Az ám, de igen kevéssé lenne császári, ha durva köveken lapítaná szét a fejét.

Ezért tehát a torony tövét körös-körül kirakatta márvány-, féldrágakő és aranymozaikkal. Ezen a műalkotáson már megnyugvással loccsanthatja szét majd császári, főpapi és isteni agyvelejét

Azonban az efféle halálsejtelmek ahogyan jöttek, úgy el is enyésztek. A palatínuson tovább tomboltak a világ még nem látta tivornyák.

Mindössze rossz szájíze maradt utánuk. Gyanakvóvá és bizalmatlanná vált. Elsősorban az öccsére, Alexanderre nézett sanda szemmel. Ez tökéletes ellentéte volt: művelt, mérsékletes, szelíd lelkű. A praetorianusok megkedvelték, viszont Elagabal immár kikopott náluk a becsületből. Miután néhány sikertelen kísérlete, hogy öccsét eltegye láb alól, kitudódott, a gárda nyugtalankodni kezdett, és követelte, hogy a népszerű fiút helyezzék biztonságba.

A császári suhanc ezúttal komolyan megijedt. De még mindig bízott az imperátori tekintélyében, s hogy a forrongást leszerelje, gyaloghintájában maga mellé vette Alexandert, egy másikba az anyját ültette, és nagy kísérettel, parádéval bevonult a praetorianusoknak a városon kívüli táborába.

Itt azonban tragikus csalódás szakadt rá. A katonák nem borultak térdre felséges személye előtt – rá sem hederítettek, és Alexandert éljenezték. Elöntötte a pulykaméreg: néhány hangoskodó katonát elfogatott, s mint lázadókat ki akarta végeztetni.

Erre azután csakugyan kirobbant a lázadás. A felbőszült katonák megrohanták a kíséretet, kiszabadították társaikat, veszedelmes kavarodás támadt, s az ijedt kölyök menekülni próbált. Nem jutott el az arany mozaikkal körülvett toronyig; sokkal alacsonyabb helyen lapult meg: az egyik tábori latrinában. Itt sem sokáig rejtőzhetett: a katonák ráakadtak, végigvonszolták az ujjongó városon, levágták a fejét, és bedobták egy kloákába.

Ugyanakkor – 222. március 11-én – a rend kedvéért megölték Soemiast, az anyját is.

A történelem legelvetemültebb despotája nem volt ekkor több tizennyolc évesnél.

Alexandert a katonák császárrá kiáltották ki, de később megváltoztatták nézetüket, és az anyjával, Mammaeával együtt megölték.

Utóda Maximinus lett; ez arról nevezetes, hogy be sem vonulhatott Rómába, mert állandóan háborúskodott.

Maximinus ellenében ezúttal a senatus nevezett ki császárokat, többet is egyszerre.

Pupienust azonban a gárda megölte.

Balbinust szintén megölte.

Ezután harmadik társuk, Gordianus egyedül uralkodott, mindaddig, amíg a gárda őt is meg nem ölte.

Bolond világ volt akkor Rómában. Rossz üzlet volt császárnak lenni.

KÖZÉPKORI KRÓNIKÁK

A Római Birodalom felbomlása után a történetírás a kolostorok falai közé szorult. Csakis ott értettek a betűvetés tudományához: laikus többnyire írni sem tudott, nemhogy egész könyvnyi papirost végig felszántani.

A barátnak volt elég ideje a vallási kötelességek közeiben, hogy olvassa a régi írók írásait, s azokat maga is szaporítsa.

A szaporításban azután nem volt mindig köszönet. Az általános tudatlanság közepette az írástudást a saját rendje szolgálatába állította, s a történelmi valóságot úgy teletűzdelte a keresztény misztika virágaival, hogy olykor a szürke igazság alig látszik ki alóluk.

Buckle az angol civilizációról írt könyvében (I. kötet, 6. fejezet) azt mondja, hogy ez a módszer táplálta az emberek hiszékenységét, hozzászoktatta őket a hazugsághoz, és a történetírást századok tartamára lezüllesztette; az általános hiszékenység pedig elősegítette, hogy az egyházi rend befolyását hosszú időkre biztosítsa.

Ugyanő mutat rá ennek a krónikaírásnak a keresztény misztika mellett megbúvó sajátosságára. A könyvek világában élő szerzetes alaposan ismerte a klasszikus irodalmat, sajnálta volna ezt a tudományát véka alá rejteni, és beleszőtte a krónikáiba. Buckle rászánta a fáradságot, s mint írja: a legkiválóbb és legnevesebb krónikaírók műveit böngészte át, hogy példákat szedjen össze a legkirívóbb furcsaságokról. Ilyen volt az az igyekezetük, hogy klasszikus eredetéről szóló mendemondákkal szolgálják az országok és városok hiúságát.

A franciák származására könnyű volt ráakadni. Magának a nemzetalapítónak a neve igazította útba. Francus volt ez, a trójai Hektor fia, Priamosz király unokája. Trója eleste után társainak egy csoportjával megmenekült, s – amiről mi magyarok nem is tudunk itt – Magyarországon királyságot alapított. Országának határait egészen a Rajnáig terjesztette ki, utódai pe-

dig a IV. század elején meghódították Franciaország keleti részét, s közülük került ki Pharamond, az első francia király.

A nevezetes honalapítás története Ronsard képzeletét is megtermékenyítette. *La Franciade* címmel belefogott egy hősköltéménybe, ez az *Aeneis* párdarabja akart lenni, de csak a negyedik énekig jutott el, azon túl az ihlete cserbenhagyta, a mű csonka maradt.

A franciák az irodalmukat ért veszteségért kárpótlást találhattak abban, hogy egy másik trójait is a magukénak vallhatták. Párizs városáról van szó. A névelemzés alapján könnyű kitalálni, hogy a várost szintén egy trójai királyfi, Parisz alapította, miután szintén sikerült megmenekülnie a trójai veszedelemből. Más honfitársai is eljutottak francia földre, így kétségtelen, hogy Troyes-t is ők építették – Tours pedig (latinul Turones) nyilvánvalóan onnan kapta a nevét, hogy egyik trójai menekültet, Turonuszt, ott temették el.

Nem lehetett panaszuk a briteknek sem, jutott nekik is egy trójai hős: Aeneas fia, Brutus.

A skótoknak be kellett érniük egy asszonyi ősanyával. Ők egyiptomi származásúak, egyik fáraónak Scota nevű lánya vetődött el a messzi északra, s ott országot alapított.

Egyiptomban kell keresni a szaracénok őshazáját is. Saraszinsz: Sarah, vagyis Ábrahám felesége. Az őskutatók nem átallották belegázolni a tisztes bibliai hölgy becsületébe, s a női erény kénytelen volt meghátrálni a névelemzés kényszere előtt. Az Ábrahámmal kötött házasságból nem lehetett őket leszármaztatni, tehát nem volt más lehetőség: Sárának Egyiptomban lehetett valami titkos szerelmi kalandja.

A tatárok egyenesen a pokolból kerültek elő. Tartari: Tartarus, vagyis a pogány hitrege alvilága – amelyet különben némely teológus azonosított magával a pokollal.

Legelőkelőbb származással a krónikaírók egy lovagrendet tüntettek ki. Rávetették magukat a Szent Mihály-lovagrend történetére, s nyomról nyomra haladva, megérkeztek a Paradicsomba. Ott alapította a lovagrendet maga Mihály arkangyal, aki eszerint az első lovag volt a világon, vagyis igazi úriember.

HÁBORÚS MENDEMONDÁK

Buffon, a XVIII. század nagy természettudósa, összehasonlította az emberek világát az állatokéval. Az eredmény ránk nézve kedvezőtlenül ütött ki.

Az ember boldogan élhetné életét az általános békében, mégis valami esztelen őrjöngés arra készteti, hogy fegyvert fogjon a boldogtalansága érdekében, és harcoljon a saját bukásáért. Minden erejét önmaga ellen fordítja – az a célja, hogy a hozzá hasonlókat elpusztítsa, ezzel pedig tönkreteszi saját magát is. Ha azután a hadi dicsőség gőze elpárolgott, szomorúan jártathatja szemét az általános pusztulás képén: saját boldogságának ásta meg a sírját.

Sok igazság van benne, de persze nem fenékig az.

E helyütt csupán a fegyvercsörgés zajában született néhány mendemondának adok helyet. Ilyenek azok, amelyek arról szólnak, hogy kis okok is nagy háborúkat robbanthatnak ki. A valóságban kis okoknak lehet ugyan valami közük a háború kitöréséhez, de csak annyi, mint a puskaporos hordóba esett szikrának: nem a szikra robban, hanem a puskapor. Üres hordóba égő fáklyákat is lehet hajigálni: nem lesz belőle baj.

JENKINS KAPITÁNY FÜLE

Robert Jenkins kapitány egy kereskedelmi hajó parancsnoka volt: az angol Jamaica és Spanyol Amerika partjai között vitorlázgatott. 1739. március 16-án megjelent az angol parlament előtt, és felmutatott egy vattába csomagolt fület. Saját füle volt. Elvesztésének gyászos történetét úgy mondta el, hogy a spanyol parti őrök minden ok nélkül letartóztatták, keményen megkínozták, egyik fülét levágták, s csak ilyen meggyalázott állapotban bocsátották szabadon.

A merénylet hírére óriási felháborodás tört ki Angliában. A gyalázat a kapitány személyében egész Angliát érte. A közvélemény elégtételt követelt. A kormány engedett, és 1739 októberében Spanyolországnak hadat üzent.

Szép dolog a nemzeti büszkeség, amely egy levágott angol fül miatt ágyúszót dörrent egy másik nemzet meglevő füleibe.

De hát nem így áll a dolog.

Az angol hajók nem rendes kereskedést folytattak, hanem sokkal jövedelmezőbb csempészetet űztek. A spanyolok ezt tudták, résen is voltak, sőt annyira tágítottak az ellenőrzés szokásos módján, hogy az angol hajókat a nyílt tengeren is megállították és átkutatták. Ezt a műveletet nem a nemzetközi udvariasság szabályai szerint, hanem spanyol vérmérséklettel hajtották végre, s a minduntalan befutó hírek az angol közvéleményt Jenkins kapitány füle nélkül is felbőszítették. A kormány az angol érdekek szolgálatában már régóta háborúra törekedett, Jenkins füle tehát csak kapóra jött alkalom, népszerűsítő ürügy volt.

A fül igazi történetét homály borítja. a kapitány nem a rendes helyén, hanem vattás dobozban hordta, tehát kétségtelen, hogy valahol lecsikkantották. De nem bizonyos, hegy ez jogtalanul történt, sőt: rossz

nyelvek nem átallották azt híresztelni, hogy a kapitány valahol valami nem jó dolgot követett el, emiatt pellengérre állították, s a történelmi fülét hóhér metszette le.

HÁBORÚ EGY VÖDÖR VÍZ MIATT

Aki Modena városában felkeresi a székesegyház harangtornyát, különös ereklyén akad meg a szeme. Külön helyiségben egy közönséges vödör lóg, aminővel kútból merik a vizet. De arról nevezetes, hogy a Bologna elleni háború során zsákmányolták a megvert bolognai seregtől. A látogató sehogyan sem érti, miért kellett a hadizsákmányból éppenséggel ezt az értéktelen vödröt, biztonságba helyezni s hétszáz esztendő óta gondosan megőrizni, Ez a hozzáakasztott magyarázat:

Pontosan a két város határán volt egy kút – ide jártak vízért mindkét városból. Azonban a szomszédok nem azért szomszédok, hogy békességben éljenek egymással. A bolognaiak egy napon azzal álltak elő, hogy valami ősi jogon a kút őket illeti, tehát ezentúl Modena nem járhat oda vízért, Modena erre nem adott semmit, és csak azért is rájárt a kútra. Verekedések, csetepaték mérgesítették el az ügyet. Végre Bologna nagyot gondolt: leszerelte és elvitte a vödröt. Modena válaszút elé került. Csináltasson-e új vödröt, s kezdje elölről a torzsalkodásokat, vagy szerezze vissza az eredeti vödröt, mint a vízmérési jog jelképét? A lovagi erkölcs az utóbbit parancsolta. Kitört a háború a két város között a vödör miatt. Miután kölcsönösen annyi vért ontottak, amennyivel a kút többszörösen is megtelt volna, végül Modena győzött, s á hadizsákmány közt megkerült a vödör.

Mindebből azonban csakis a háború igaz. A vödröt mint háborús okot Alessandro Tassoni (1565-1635) olasz költő találta ki és írta meg *La secchia rapita* (Az elrabolt vödör) című tréfás vitézi eposzában.

A történelmi valóság csak annyi, hogy a pápa és a császár közti háborúskodásba a két város is belekeveredett; az egyik pápapárti guelf volt, a másik a császár híve, ghibellin.

Nem kellett volna ahhoz semmi különösebb ok, hogy összemarakodjanak.

De hát a vödör? Az csakugyan ott függ a toronyban – azonban nem hadizsákmányként került oda, csupán egyszeri mértékegység volt, nem tudni már, miféle italok vagy egyéb folyadékok számára. Idővel valami szájhagyomány is tapadhatott hozzá, s ezt használta fel Tassoni komikus vitézi

költeményében, amely különben Csokonaira is hatással lehetett a *Dorottya* megírásánál.

Valószínű, hogy ma már Modena maga sem hisz a nevezetes vödörben, s csupán kegyeletből őrzi Tassoni emlékezetére, akinek a szomszédos téren emeltek szobrot.

SZÉP HELENÉ ÉS A TRÓJAI HÁBORÚ

Hallottunk asszonyokról is, akik miatt a férfiak fegyvert fogtak. Női erényen esett foltot kellett vérrel lemosni, női szeszélyt vérben fürészteni, nők birtokáért férfivért ontani.

Helené, a trójai háború okozója, úgy libegett be az ókor történelmébe, mint a földkerekség leggyönyörűbb asszonya, a női szépség legtökéletesebb mintaképe. Szépségéről temérdekét írtak össze versben és prózában; még Plinius is megemlékezik róla, amikor az aranynak legfinomabb fajtáját, a „fehér aranyat" tárgyalja. Helené – úgymond – a rhodoszi Athénétemplomnak fogadalmi ajándékul ebből az aranyból készült csészét adományozott. Az aranyműves mintául Helené keblét használta fel: minden női kebel között ezt találta a legtökéletesebbnek. Helené szépségéről tulajdonképpen ez az egyetlen kézzelfogható adat – a rajongó leírások csupán általánosságban ömledeznek.

(Plinius adatát utóbb Brantome népszerűsítette a „gáláns asszonyokról" írt könyvében. Azzal a toldással, hogy ami az ő hölgyismerősei közül néhányat illet, hasonló célból az ékszerésznek rengeteg mennyiségű aranyra lenne szüksége.)

Helené története ismeretes. Menelaosz király felesége volt, Parisz trójai királyfi elszöktette, és hazavitte Trójába. Menelaosz feljajdulására egész Görögország fegyvert ragadott. Nem azért, hogy bosszút álljon, hanem hogy a nőt visszakövetelje. A lovagias érzelmű trójaiak nem adták ki, inkább állták az ostromot tíz esztendeig, végre mindenestül belepusztultak, s Menelaosz király a hosszúra nyúlt ballépés után visszanyert hitvest boldogan hazavihette házi tűzhelyéhez.

A történet erkölcsi oldalához szó fér ugyan innen is, onnan is, de ezúttal csak a hitelességéhez van közöm.

Kezdem az elején.

Helenéről tudnivaló, hogy Zeusz és Léda szerelmi viszonyának volt a gyümölcse – már amennyiben ebben az esetben gyümölcsről lehet beszél-

ni. A szerelmes főisten hattyú képében ejtette meg a nőt, s ez a hattyúi ölelés eredményeként madarak módjára két tojást rakott. Az egyikből Kasztór és Klütaimnésztra kelt ki, a másikból Pollux és Helené.

Ebből az alapigazságból kell kiindulnunk, hogy a trójai háború okát elbírálhassuk.

Tudjuk a görög mitológiából, hogy Kasztórnak és Polluxnak legalább húsz év körüli fiatalembereknek kellett lenniük, s eszerint Helené mint ikertestvérük ugyanilyen korú lehetett.

Következő mitológiai adat: az argonauták vállalkozása és a trójai háború kitörése közt harminc év telt el. Tehát ha ismét a legalacsonyabb számítást vesszük alapul: a világszép asszony ötvenesztendős, amikor Parisz belehabarodik és megszökteti.

Az ostrom tíz esztendeig tartott. Szép Helené minden esztendőben egy évvel öregebb lett. Az ostrom vége felé elérte a tisztes hatvan esztendőt, vagyis körülbelül olyan idős volt, mint maga az anyósa, Hekuba. Hihető-e, hogy a trójaiak inkább elpusztultak, semhogy azt üzenték volna Menelaosz királynak: itt küldjük az öreg hölgyet, vigye haza békességgel.

Aki a trójai háború okaira kíváncsi, kezdje a dolgot *ab ovo*: Léda asszony tojásainál.

TARTALOM

A KINCSÁSÓ 4
A SZELLEM ÉS AZ ELÁSOTT KINCS 4
A TUDÓS IS HISZ A SZELLEMEKBEN 5
TEROPHILE, A KINCSŐRZŐ SZELLEM 6
NEM MINDENHOL ŐRZIK 9
SZELLEMEK A KINCSET 9
A MEXIKÓI SZIKLABARLANG TITKA 10
A KALÓZOK KINCSE 12
A TÖLGYEK SZIGETÉNEK REJTÉLYE 13
KINCSEK A TENGER FENEKÉN 15
EGY REJTÉLYES EMBER REJTÉLYES KINCSE 16
A *LUTINE* MILLIÓI 20
AZ ARANYÁSÓ 21
A LUCULLUSI LAKOMA 24
TÍZMILLIÓBÓL NEM LEHET MEGÉLNI! 25
RÓMAI ÍNYESFALATOK 25
RÓMAI SZAKÁCSMŰVÉSZET 28
A BÖLÖMBIKA ÉS A KÓCSAG 29
A MODERN FRANCIA KONYHA 29
AZ OSTROMLOTT VÁROS KONYHÁJA 31
EGY LOJÁLIS VACSORA 31
A HERCEG EBÉDEL 32
SZAKÁCSBECSÜLET 34
EGY FŐÚRI LAKODALOM 36
GYOMROK ÉS HASAK 39
A BOLYGÓ HOLLANDI 42
SZENT BRANDANUS SZIGETEI 44
A KRÁK 49
A TENGERI KÍGYÓ 52
KINIZSI PÁL 54
KROTÓNI MILÓN 57
MÉG KÉT OLIMPIAI BAJNOK 58
CSÁSZÁR ÉS ARTISTA 58

A POMERÁNIAI MILÓN 59
TALLÉR– ÉS LÓPATKÓTÖRDELŐK 60
ERŐS ÁGOST ÉS A LÉLEK 61
AMIT TOLDI MIKLÓS IS MEGCSELEKEDETT 62
TOPHAM, AZ ANGOL VASGYÚRÓ 62
A VILÁG LEGERŐSEBB EMBERE 63
15 KILOMÉTER A VÍZ ALATT 66
HÉRÓ ÉS LEANDER 67
LEBEGŐ ÉS REPÜLŐ EMBEREK 68
A LEGHÍRESEBB MADÁREMBER 71
A TRÓNOK KALANDORAI 72
A KICSERÉLT XVII. LAJOS 78
„A király meghalt – éljen a király!” 78
A konvent határozata 80
A temple-i néma gyerek 81
Három hamis XVII. Lajos 90
A delfti sír 94
A delfti száműzött 102
ÁL-PETŐFI 105
ORFFYRÉ ÖRÖKMOZGÓJA 108
AZ UDVARI BOLOND 111
A NEVETŐ LOVAK 116
EGY SZÁL IBOLYA TÖRTÉNETE 117
TAUBMANNIANA 119
BOLONDOK A TRÓNON 124
ELAGABAL 133
KÖZÉPKORI KRÓNIKÁK 140
HÁBORÚS MENDEMONDÁK 142
JENKINS KAPITÁNY FÜLE 144
HÁBORÚ EGY VÖDÖR VÍZ MIATT 145
SZÉP HELENÉ ÉS A TRÓJAI HÁBORÚ 146
TARTALOM 148

ISBN 963 11 2161 5
Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest
Felelős kiadó: Szilvásy György igazgató
Szikra Lapnyomda (80-532), Budapest, 1980
Felelős vezető: Csöndes Zoltán vezérigazgató
Felelős szerkesztő: Rónaszegi Miklós
Műszaki vezető: Haas Pál
Képszerkesztő: Szecskó Tamás
Műszaki szerkesztő: Kellermann József
80 000 példány. Terjedelem: 12 (A/5) Ív. IF 3955

RÁTH-VÉGH ISTVÁN

A TENGERI KÍGYÓ

Élt még nem is olyan régen egy tudós kultúrtörténész, Ráth-Végh István, aki különös kíváncsisággal kutatta a rég múlt korok különös babonáit, nevetséges szokásait, megannyi furcsaságát. Diák ha olvassa a könyveit, egyszeriben rájön, hogy a történelem éppenséggel nem unalmas, magolni való, száraz tananyag, hanem hallatlanul szórakoztató, teméntelen titkot rejtegető, csodálatos világ. Ebben a kötetben összegyűjtöttünk néhányat Ráth-Végh István legérdekesebb írásaiból. Többek között titkos aranykincsekről, tengeri mendemondákról, vérengző római diktátorokról olvashatunk és kutathatjuk, vajon mi történhetett a francia forradalomban kivégzett királynak, XVI. Lajosnak kisfiával. Jó szórakozást kívánunk a Delfin Könyvek minden olvasójának!